

PAUL ALVRE

Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat

Valgus

1989

Eesti Rahvusraamatukogu: Ar 989/843

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.-20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna - vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

- Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
 - Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
 - *Otsi & leia*:* Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
 - *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte*:* Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
- *Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu

- Tingimused: <https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis. Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: <https://search.books2ebooks.eu>
Lisainfo aadressil: <https://books2ebooks.eu/et>

PAUL ALVRE

EESTI KIRJA-
JA
MURDEKEELE
MORFOLOOGIAT

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA EMEKEELE SELTSI
TOIMETISED NR. 23

PAUL ALVRE

EESTI KIRJA- JA MURDEKEELE MORFOLOOGIAT

TALLINN "VALGUS" 1989

4E
154

Toimetanud Tiit Kukk

Kaane kujundanud Ilvi Pääsuke

Välja antud Emakeele Seltsi juhatuse otsusel

ISBN 5-440-00290-1 © Eesti NSV Teaduste
Akadeemia, 1989
Выпущено по заказу
Академии наук ЭССР

S A A T E K S

Käesoleva raamatu autor on mitmekümne aasta jooksul uurinud eesti ja soome-ugri keelte morfoloogilist kujunemist. Sellelt alalt on ilmunud õpik üliõpilastele "Soome-ugri keelte ajalooline grammatika" I (2. tr. 1987) ning rida pikemaid ja lühemaid kirjutisi, milles kesksel kohal on just eesti keele vormiõpetuse probleemistik. Mitmed siingi vaatlusele tulevad küsimused on varem köitnud autori tähelepanu (vt. "Bibliograafiat"), kuni nad lõpuks käesolevas raamatus on saanud ammendava käsitluse.

Kolmes peatükis on vaatlusobjektiks meie käänd- ja pöördkondade kujunemine, arvu kui grammatilise kategooria erinevad morfoloogilised väljendusviisid ning olulised momendid käändesüsteemi omapärast. Mõnedel ilmingutel, näiteks ainsuse tarvitamisel mitmuse asemel kehaosanimetustes, on sügavad keeleajaloolised juured, mis ulatuvad otsaga soome-ugri aluskeelde. Ainestiku analüüsimisel on kirjakeelest lähtudes toodud võrdlusi murdeist, osalt rahvalaulude keelest, vajaduse korral ka soome, vadja ja teistest sugulaskeeltest. See kõik tohiks avardada selliseigi lugeja silmaringi, keda huvitab eesti keele sünkrooniline kirjeldus või, veelgi kitsamalt võttes, ainult õigekeelsusprobleemid. Et keel kannab endaga kaasa oma ajalugu, oleme mis tahes tänapäevagi probleemide lahendamisel seda kompetentsemad, mida parem ülevaade on meil vastavate ilmingute tekkeprotsessist ja kujunemiskäigust.

Autor loodab, et see raamat jõuab kõigi keelehuvilisteni ja annab seega oma tagasihoidliku panuse meie emakeele uurimise tulemuste tutvustamiseks.

Tartus
jaanipäeval 1984

Paul A l v r e

1. M U U T K O N N A D

Esti keele noomenid ja verbid on oma ajaloolises arenemises pidevalt diferentseerunud mitte ainult muutetunnuste, vaid ka sõnatüve poolest, nii et käänd- ja pöördtüüpide üldarvuks annab "Õigekeelsussõnaraamat" (1976) 115, detailsema liigitusega E. Muugi "Vähike õigekeelsuse sõnaraamat" (1936) aga koguni 845.

Katsed koondada selline kirev sõnapere enam-vähem ühesuguse muutmisviisi järgi piiratud arvuga käänd- ja pöördkondateks algasid juba eesti grammatikakirjanduse koidikul (Göseken, 1660). Uute keeleõpikute ilmumine on tähendanud sageli ka mingi uue süsteemi või modifikatsiooni esitamist, seda kuni tänapäevani välja (Tauli, 1972).¹ Seejuures pole peaaegu üldse silmas peetud eesti käänd- ja pöördtüüpide kujunemise ajaloolist tausta. Seda tundmata on aga raske teada, millist tunnust või tunnuseid pidada sõnade liigitamisel muutkondadesse primaarseiks ning peamisteks, milliseid aga sekundaarseiks ning kõrvalisteks. Puhtmehaanilise liigituse korral ei pöörata nendele seikadele tähelepanu ja tulemuseks võib olla moonutatud arusaam keeles valitsevaist seoseist ning seaduspärasusist.

Selles peatükis jälgime kõigepealt neid objektiivseid tegureid, mis on suunanud käänd- ja pöördõnade muutelõppude ning tüvede kujunemist. Väljapakutavas muutkondade süsteemis pole enam saadud astmevaheldust liigituse põhitegurina arvestada. Seoses konsonanttüveliste sõnadega tuleb astmevaheldusest peatüki lõpus siiski eraldi juttu.

¹ G ö s e k e n H. Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Reval, 1660; T a u l i V. Eesti keele grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Uppsala, 1972.

1.1. ESTI MUUTKONDADE KUJUNEMINE

1. Ebakohti sõnade rühmitamisel muutkondadeks kooligrammatikais

Sõnade rühmitamisel muutkondadeks on meie kooligrammatikais saanud traditsiooniks arvestada liigituse põhiselusest astmevaheldust. 7 käändkonna ja 4 pöördkonna süsteemis paigutatakse astmevahelduseta noomenid I-V ja astmevahelduslikud VI-VII käändkonda, verbid vastavalt I-II ja III-IV pöördkonda. Sõnade muutkondadeks rühmitamise kõrvalteguritena arvestatakse samas süsteemis veel tüve silpide arvu, väldet, ainsuse nominatiivi ja genitiivi suhet, tüvevokaali jm.

7 käändkonna ja 4 pöördkonna ehk nn. Muugi süsteemi - kuigi koolipraktikasse juba 1930-ndate aastate algusest sügavalt juurdunud² - ei ole puudusteta. Astmevahelduseta sõnad on liigitatud süsteemilt. Kui neli esimest käändkonda on rühmitatud vastavalt sõnatüve silpide arvule ja vältele, siis sellest raamistikust astub välja V käändkond ne- ja s-liiteliste sõnadega. See sõnatüüp on saanud komistuskiviks paljudele grammatikutele. Teatavasti on teda omaette rühmana esile tõstnud juba XVII sajandi keeleteadlane J. Hornung, hiljem F. R. Faehlmann, F. J. Wiedemann, J. Aavik jt. Et niisugusel noomenite liigitusel puudub ühtne alus, on ilmne. Seejuures pole kõik ne- ja s-sõnad sugugi ühtlaselt käänatavad (vrd. teine, teist, teiste, teisi ja raudne, raudset, raudsete, raudseid). Teiselt poolt on samade käändelõppude ja tunnustega sõnatüüpe paigutatud eri käändkondadesse. Võime õigustatult küsida, miks peavad samade vormitunnustega sõnad kuu-

² Muugi süsteemile on truuks jäänud ka E. V ä ä r i oma "Eesti keele õpikus keskkoolidele" (Tallinn, 1968: 10. tr. 1980), V. M a a n s o o, J. V a l g m a, L. V i l l a n d i "Eesti keele õpikus VII klassile". 2. tr. (Tallinn, 1978), samuti J. V a l g m a, N. R e m m e l i laiemale kasutajaskonnale mõeldud "Eesti keele grammatikas" (Tallinn, 1968; 2. tr. 1970).

Üldjoontes Muugi süsteemi 4 pöördkonnale tugineb ka J. P e e b o kõrgkooli õppevahendis "Pöördkonnad" (Tartu, 1983). Põhikriteeriumiks verbide jaotamisel pöörd- ja tüüp-kondadesse on selles võetud astmevahelduslikud tüve muutused (lk. 12).

luma kord VI, kord II käändkonda (vrd. part. sõda - sõdu ja sõna - sõnu) või kord VII, kord IV käändkonda (vrd. mõtet - mõtete - mõtteid ja julget - julgete - julgeid). Uhesuguste vormitunnustega sõnade jaotamine eri muutkondadesse on kunstlik ja taunitav didaktilistelgi kaalutlustel, sest süsteemitu liigituse omandamine eeldab tuupimist.

Iga teaduslikkust taotlev liigitus peab iseenesestmõistetavalt vastama loogikanõuetele. Seepärast ei saa astmevaheldusest lähtudes pidada õigeks noomenite jaotamist seitsmeks ja verbide jaotamist neljaks rühmaks. Järjekindel olles saaksime nii noomenitele kui verbidele ainult kaks muutkonda (astmevahelduseta ja astmevahelduslikud sõnad). Ent selline muutkondade kavand, mis oma põhijaotuses registreeriks vaid astmevahelduse olemasolu eesti keeles, poleks otstarbekas, sest nagu nägime VI ja II ning VII ja IV käändkonna sõnade võrdlemisel, ei sõltu vormitunnuste erinevus sõnatüve astmevaheldusest. Pealegi käsitletakse astmevahelduse olemust (õigemini küll tema a v a l d u m i s t) häälikuõpetuse kursuses, kust selgub, et ta on kogu keelt läbiv nähtus (avalduka sõnade kompareerimisel ja tuletamisel). Sellest järeldub, et astmevaheldus ei saa olla aluseks sõnade liigitamisel muutkondadeks.

Mainitud ebakohta on mõnedes grammatikates püütud pehendada nimetuste "käändkond" ja "pöördkond" ärajätmisega. Nii rühmitavad Rimmel-Ordlik ja N. Rimmel oma eesti keele õpikuis³ noomenid tüüpkondadeks, kusjuures nende järjestus vastab üldiselt Muugi süsteemile (ainult VI ja VII käändkond on ära vahetatud ning VI jagatud nelja eri tüüpkonda): kuu-tpk. = I kk., pesa-tpk. = II kk., kõne- ja tubli-tpk. = III kk., number-, aasta- ja õpik-tpk. = IV kk., tütar-, hammas- ja mõte-tpk. = VII kk., sepp- ja sõber-, padi-tpk., rida-tpk., lugemik-tpk., keel-tpk. = VI kk., ne- ja s-sõnad = V kk. Seega on 7 käändkonna asemele saadud 10 tüüpkonda. Verbid jaotatakse vastavalt endise 4 pöördkonna asemel Rimmeli-Ord-

³ R e m m e l N., O r d l i k V. Eesti keele õpik VI klassile. Tallinn, 1962, lk. 14 jj.; R e m m e l N. Eesti keele õpik töölisnoorte koolidele, V - VIII klass. Tallinn, 1963, lk. 49 jj.

liku õpikus 13 (sic!) ja N. R Emmeli õpikus 9 tüüp-konda (kir-jutama, muutuma-elama, õppima-lugema, hakkama, õmblema, kõne-lema, tulema, tooma-käima ja tegusõnad, kus -ma ees on kaas-häälik). Verbide tüüp-kondadesse rühmitamise aluseks võeta-vaist tegureist mainitakse N. R Emmeli õpikus astmevaheldust viimasena, kuid noomenite puhul on ta endiselt esikohal. Maansoo-Rukki eesti keele õpikus esitatakse noomenid sõnarüh-madena (kuu-sõnarühm, pesa-sõnarühm, tubli-sõnarühm jne.), mida ühtekokku on 9. Samas rõhutatakse, et põhilise tüüpsõna leidmisel tuleb kõigepealt arvestada astmevaheldust ja alles seejärel muid tegureid. Sõnarühmadega opereerib ka T. Üna-puu, seades esiplaanile astmevahelduslikud pöördõnad. Ilma oteeste käänd- ja pöördkondadeta on püüdnud läbi saada ka M. Hint oma "Eesti keele õpikus IX klassile", kus, tõsi küll, tähtsaima tüübistamisalusena tõstetakse esile sõna tüve sil-pide arvu. Alles õpiku kleebislehtedel on Muugi süsteemile tuginedes seostatud õs-i tüübid tüüp-kondadega. V. Tauli on käänd- ja pöördtüübid (arvult 14 ja 9) koos rohkete alltüüpi-dega koondanud nummerdamata üldtüüpideks, mis meenutab mõneti R Emmeli-Ordliku grammatika tüüp-kondi.⁴

Opereerimine kooligrammatikais suurearvulise käänd- ja pöördtüübistikuga ei vähenda Muugi muutkondade süsteemi puu-dusi, vaid tõstab neid veelgi enam esile. On ilmne, et käänd- ja pöördkondadeks rühmitamata jätmine, millega muide on varem-gi katsetatud, ei soodusta ülevaate saamist sõnade muutmisest ega kergenda õpilastel vormiõpetuse kursuse omandamist. Otse vastupidi: oma laialivalguvuse ja puhuti ebaõnnestunud termi-nitega (vrd. N. R Emmeli termineid oda-, kalju- ja raske-välde = I, II ja III välde) on ta takistuseks keele õppimisel vajaliku mõtlemisvõime väljakujunemisele. Mõtlemisvõimet ise-loomustab teatavasti loogiline süsteempärasus ja abstrakt-sus.

Esitatust järeldub, et sõnade liigitamisel muutkondadeks

⁴ M a a n s o o V., R u k k i V. Eesti keele õpik VI klas-sile. Tallinn, 1981, lk. 71 jj.; Ü n a p u u T. Eesti keele õpik VI klassile. Tallinn, 1982, lk. 37 jj.; H i n t M. Eesti keele õpik IX klassile. Tallinn, 1983, lk. 215 jj.; T a u l i V. Eesti keele grammatika I. Lk. 39 jj.

pole niivõrd oluline astmevahelduse rõhutamine kui ühiste tunnuste ja muutelõppude esiletõstmine, sest ainult niiviisi on võimalik koondada ühtviisi deklioneeruvad sõnad samasse muutkonda või selle alaliiki. Et välja selgitada, millised on eesti keele vormitunnuste kujunemise põhilised tegurid, tuleb vaadelda muutevorme nende ajaloolises arengus. Alustame noomenitest.

2. Käändkondade kujunemisest

Noomenite tänapäevane diferentseerunud vormistik on ajaloolise arengu saadusi, mille eri elemendid on pärit eri ephohidest. Võrdlev-ajaloolise meetodi abil võime rekonstrueerida keeles varem eksisteerinud vorme ja selgitada põhjusi, miks eri aegadel on muutevormide areng kulgenud ühes või teises suunas. Uhtlasi võimaldab keeleajalooline analüüs välja selgitada vormitunnuste diferentseerumist suunanud peategurid.

Kui tänapäeva eesti keele noomenite vormistik on veel ühtne alates inessiivist (sama käändelõpp sõnatüübist olenev mata nii ainsuses kui mitmuses), siis kunagi ulatus ühtsus ka genitiivi, partitiivi ja illatiivi. Seejuures oli deklioneerimise baasiks ainsuse nominatiiv, millele liitusid käändelõpud, näiteks ainsuses nom. *kala, *nime, gen. *kala-n, *nime-n, part. *kala-ta, *nime-tä, ill. *kala-sen, *nime-sen, in. *kala-sna, *nime-snä, el. *kala-sta, *nime-stä jne. Mitmuse obliikvakäändeis liitus sõnatüvele mitmuse tunnus i ja alles siis käändelõpp: nom. *kala-t, *nime-t, gen. *kala-tg-n, *nime-te-n, part. *kala-i-ta, *nime-i-tä, ill. *kala-i-sen, *nime-i-sen, in. *kala-i-sna, *nime-i-snä, el. *kala-i-sta, *nime-i-stä jne. Nendes rekonstrueeritud vormides tunneme ära praeguste käändelõppude eelkäijad. Genitiivi -n on üldiselt kadunud, kuid säilinud veel näiteks liitsõnas maan-tee; mitmuses -De < *-ten, milles käändelõpp -n on liitunud mitmuse nominatiivile sidevokaali e vahendusel. Partitiivi praegused lõpud -d, -t ja ø põlvnevad *ta-, *tä- kujust (vrd. rahvalaulu maeda, kalada). Illatiivi *-sen, *-sen on põhjaks tänapäeva h-, sse- ja lõputa käandevormidele (-sen > -hen,

näit. pähe; *-sen |> -sse; *-hen > ø, näit. *peähen > pessa), inessiivis -s < -ssa < *-sna (vrd. rahvalaulu maassa, kalassa), elatiivis -st < -sta (rahvalaulu maasta, kalasta). Paralleelselt käändelõppude muutumisega (osalt samadel põhjustelgi, näiteks lõpukao tõttu) on semaldunud oma esialgsest kujust ka ainsuse nominatiiv, nii et deklinaerimise baasiks pole teda tänapäeval võimalik enam pidada. Ainsuse nominatiivis võime konstateerida näiteks järgmisi arenguid:

*nime > nimi, *vete > *veti > vesi, *käle > *käli > keel, *pargmpa > *pargmpi > parem, *matala > madal, *jalka > jalg, *sgpra > sõber, *patja > *patj > padi jt. Seevastu on ainsuse genitiiv algupärasele kujule palju lähem. Lõpu -n kadu on toimunud võrdlemisi hilja, olles jälgitav veel kirjakeele vanimates mälestistes (Wanratti-Koelli katekismuses, G. Mülleril jm.), nii et sõnatüve algupärane vokaal ja sageli ka silpide arv (eriti kahesilbilistes sõnades) on säilinud, välja arvatud rühm erandeid, näiteks sõnas pood : poe, mille esialgne tüvevokaal selgub alles ainsuse partitiivist poodi.

Noomenite rühmitamisel käändkondadeks osutub seega otsustavaks toetuda ainsuse genitiivile ja partitiivile, aga mitte nominatiivile, sest viimases ilmneb sõna esialgne tüvi veel väga harva (ainult ühe- ja mõnedes kahesilbilistes sõnades).

On igati mõistatav, et indoeuroopa keelte eeskujul ainsuse nominatiivi lõpphääliku järgi läbiviidud liigitus meie vanemais grammatikais, näiteks H. Gösekenil (1660) ja A. Thor Hellel (1732), ei suutnud veel peegeldada olulist noomenite muutmisel. Mehaaniliseks jääb sõnade rühmitamine ka ainsuse nominatiivi ja genitiivi suhet silmas pidades, nagu see on reegliski J. C. Clare käsikirjalises lõunaesti grammatikas (1730) ja A. W. Hupeli keeleõpetuse mõlemas trükis (1780 ja 1818). Ainsuse nominatiivi silpide arvu võttis rühmitamise põhiluseks ka E. Ahrens oma grammatika esimeses trükis (1843). Kuigi ta arvestab kõrvalteguritena tüvevokaali, nominatiivi ja genitiivi suhet ning partitiivi, jätab temagi 18 sõnatüübiga süsteem kunstliku mulje peamiselt ainsuse nominatiivi tähtsuse ülehindamise tõttu (samas käändkonnas laew, keel ja ma 'maa'). Hilisemad grammatikud tõstavad peale ain-

suse nominatiivi ja genitiivi esile veel 1) partitiivi esi-
nemust nii ainsuses kui mitmuses (F. J. Wiedemann, 1875),
2) ainult ainsuse partitiivi ja mitmuse genitiivi (H. Einer,
1885, ja H. Põld, 1915), 3) ainsuse partitiivi ja mitmuse
genitiivi ning partitiivi (Ansomardi, 1900) - kõik selleks,
et leida ühiseid tunnuseid käänamises ja saavutada sel teel
deklinatsioonide suuremat ühtsust. Ometi jäävad need jaotu-
sed enamal või vähemal määral mehaaniliseks ja umbkaudseks,
sest pole püütud välja selgitada põhjust, miks teatavate
sõnatüüpide käänamine on või ei ole omavahel sarnane. Arves-
tamata küllaldaselt noomenite vormistiku kujunemise aja-
loolist tausta, on ühelt poolt paigutatud samasse rühma sõnu,
mis kokku ei kuulu, teiselt poolt viidud lahku neid, mille
õige koht on samas käändkonnas. Seepärast jääb J. Jõe-
verigi muutkondade süsteem (1907), mille aluseks on valitud esma-
kordselt õigesti sõnatüve silpide arv, veel kaugele teadus-
likkusest (samas käändkonnas piiga ja aasta).⁵

Oma põhiolemuselt mehaaniline on ka T.-R. Viitso poolt
väljapakutud muutkondade süsteem (1976). Hüljates täielikult
keeleajaloolise tausta ja ka sõnatüve fonoloogilise struktuuri
iseärasused (silpide kuju, arv jm.), tugineb ta liigitu-
ses küll järjekindlalt kolmele käändelõpule (ains. partitiiv,
mitm. partitiiv ja genitiiv), kuid haarab seejuures sõnatüü-
pidena kaasa ka väga eripargelised pronoomenid (ta/nad, see/
need, tema/nemad, kes, ise/ennast, mõni/mõnd, ise/end), mis
muudab pildi muuttüüpidest äärmiselt ebaülevaatlikuks. Meele-
valdne on selliste sõnatüvedega opereerimine, nagu kä- vormis

⁵ G ö s e k e n H. Manuductio ad Linguam Oesthonicam; H e l-
l e A. Th. Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache.
Halle, 1732; C l a r e J. C. Cellarius Esthonicco-Germanicus.
Kurtzer Entwurf einer Grammatik, 1730. (Käsikiri ENSV TA Fr.
R. Kreuzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis); H u p e l A. W.
Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte. Riga und Leip-
zig, 1780; H u p e l A. W. Ehstnische Sprachlehre für die
beyden Hauptdialekte. Mitau, 1818; A h r e n s E. Grammatik
der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval, 1843;
W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ehstnischen Sprache.
St.-Petersbourg, 1875; E i n e r H. Lühikene Eesti keele õpe-
tus rahvakoolidele. Tartu, 1885; P õ l d H. Eesti keeleõpetus
I. Tallinn, 1915; A n s o m a r d i Eesti praeguse kirjakeele,
kirjaviisi ja grammatika arvustus //Rahva Lõbu-leht 1900.

kät/t (vrd. sm kät-tä). Rohkem automaatse grammatika kui keeleteaduse tarbeid on morfoloogilisel klassifitseerimisel silmas pidanud ka mõned teised autorid.⁶

Noomemite vormitunnuste arengut jälgides pöörame esma-
joones tähelepanu niisugustele sõnarühmadele, mis on suutnud
säilitada käändelõpud võrdlemisi algupärasel kujul. Uheks
selliseks elujõuliseks rühmaks on hammas-tüüp. Siin võime kõi-
gepealt näha, kuidas osa vorme on k o n s o n a n t t ü v e l i s e d (ains. part. hammas-t, mitm. gen. hammas-te), osa v o k a a l t ü v e l i s e d (ains. gen. hamba, ill. hamba-
sse). Kui rekonstrueerime peakäänete algvormid *hambas
> hammas, *hampahgn > hamba, *hampasta > hammast, *hampahg-
sen > hambasse, mitm. *hampasten > hammaste, *hampahita >
hambaid, *hampahisgn > hambaisse, siis selgub, et praeguste
vokaal- ja konsonanttüveliste vormide suhe on täiesti ootus-
pärane. Nagu hammas-tüübis, nii on ka teistes algselt e-tüve-
listes sõnades ainsuse partitiivi ja mitmuse genitiivi lõppu-
de konsonantne liitumine säilitanud oma iidse kuju.⁷ Lõppude
*-ta ja *-ten konsonantset liitumist võime konstateerida ka
ulatuslikus ne- ja s-sõnade rühmas ning vars-, uus-, küüs-,
käsi-tüübis, kus käändelõpu säilimist toetas st- või tt-
ühend: teis-t - teis-te, õpilas-t - õpilas-te, kirjutus-t -
kirjutus-te, vaes-t - vaes-te, käis-t - käis-te, vastasti-
kus-t - vastastikus-te; vart < *vart-ta, uut < *ut-ta, küünt
< *künt-tä, kätt < *kät-tä. Häälikuseaduslik konsonanttüve-
line partitiiv esineb veel tuli-tüübis (tuld, merd, verd,
und, lund, mõnd), mida siis vähemalt ainsuse partitiivi põh-
jal pole õige lugeda erandlikuks. Iseasi on siin mitmuse ge-

Lk. 375; J õ g e v e r J. Lühike Eesti keele õpetus kooli-
dele. Tartu, 1907.

⁶V i i t s o T.-R. Eesti muutkondade süsteemist // Keel ja Kirjandus. 1976. Nr. 3. Lk. 148 jj.; V i k s U., R e m -
m e l M. Eesti verbid. Morfoloogiline klassifikatsioon. Loendid. Tallinn, 1974. Lk. 16 jj. (Preprint KKI-3); V i k s U. Õigekeelsussõnaraamatu arvutivariant. Verbid. Keel ja Kirjandus. 1974. Nr. 10. Lk. 586 jj.; V i k s U. Klassifikatoorse morfoloogia põhimõtted. Tallinn, 1977. Lk. 8 jj. (Preprint KKI-9); V i k s U. Klassifikatoorne morfoloogia. Verb. Tallinn, 1980. Lk. 5 jj.; V i k s U. Klassifikatoorne morfoloogia. Noomen. Tallinn, 1982. Lk. 4 jj.; V i k s U. Ühest morfoloogilisest klassifikatsioonist // Keel ja Kirjandus. 1982. Nr. 10. Lk. 517 jj.; Nr. 11. Lk. 575 jj.

nitiiv, mis on siirdunud vokaaltüveliste sõnade rühma. Konsonanttüvi on omane ka hammas-tüübiga lähedalt liituvatele sõnadele nagu mõtet < *mõttet-ta < mõttək-ta, mõtete < *mõttēt-tən < *-k-tən ja tütar-t, tütar-de. Viimase sõna mitmuse genitiiv (-de) on igati ootuspärane, kuid ainsuse partitiivi -t on üldistunud mujalt.

Seevastu on oma esialgse konsonanttüve kaotanud mõned ne-liitelised sõnad, millede sisekao tagajärjel tekkis raskesti hääldatavaid konsonantühendeid, näit. raudset - raudsete pro raudst - raudste. Et areng on kulgenud just seda teed, osutavad murdeti säilinud häälikuseaduslikud vormid. Neid mainib oma grammatikas juba F. J. Wiedemann: waikst (sõnast vaikne), aegste, ümber-kaudste, raske-jalgste (GES⁸, lk. 401).

Vanas kirjakeeles võib konstateerida e-sõnade ainsuse partitiivi ja mitmuse genitiivi konsonanttüvelisuse säilimist, kuid küllalgi tavalised on ka vokaaltüvelised mitmuse genitiivid, eriti nendel keelemestel, kes toetusid läänevõi lõunaeesti tolleaegsele keelepruugile, näit. G. Mülleril keddede 'käte', Kelede kaas (NEP, 28 ja 50), H. Stahlil wai-sede pattusede (HH II, 209), lapsede pehle (HH I, 12), J. Rossihmiusel latzede, mehede, kehlede kahn 'keeltega' (SULK, 9, 160 ja 115) jt. Vokaaltüvelise sõnatüübi genitiivi eksliku ülekanmist algselt konsonanttüvelistele vormidele näeme isegi mõningais käesoleva sajandi keeleõpikuis, nagu H. Kineril (1908) puhtate, aknate, tütrete ja E. Petersonil (1906) vargate - varaste.

Tänapäeva kirjakeele muutkondade seisukohast on oluline teada, et sellised konsonanttüvelised vormid nagu hammast - hamaste, mõtet - mõtete, teist - teiste, kätt - käte jpt. moodustavad ikka veel kompaktsel rühmal, mida sõnade liigitamisel käändkondadeks tuleb omaette tegurina arvestada. Konso-

⁷ Konsonantne liitumine võib olla isegi vanem kui sufiksiline astmevaheldus. A. B u s e n i u s e arvates (Zur ostseefinnischen Morphologie. Stammesalteration im Ostseefinnischen. Berlin, Leipzig, 1939, lk. 55 jj.) ulatub vormitunnuste konsonanttüveline liitumine tagasi volga perioodi.

⁸ Vt. "Lühendid" raamatu lõpus.

nantsete vormide olulist osa noomenite muutelõppude kujunemisel mõistame veel paremini, kui teame, et vormitunnuste konsonantne liitumine oli kunagi esimesi tegureid, mis hakkas murendama ühtset deklinatsioonisüsteemi. Tekkis n.-õ. kaks käännkonda, kusjuures ühte kuulusid ainult vokaaltüveliste käänevormidega sõnad, teise konsonanttüvelise partitiivi ja mitmuse genitiiviga e-tüved.¹⁰ See põhiline vahe on säilinud tänapäevani, mistõttu pole metoodiliselt õige käsitleda konsonanttüvede käänamist vokaaltüvede aspektist, olgu siis nende käändelõppud samad (aastat - aastate, hammast - hammaste) või erinevad (jalga - jalgade, keelt - keelte).

Järgmise olulise tegurina, mis on jätnud sügavaid jälgi eesti keele käändelõppude struktuuri, tuleb nimetada läänemeresoome aluskeeles kujunenud sufiksilist astmevaheldust. Sellele allusid kõik noomenid ainsuse ja mitmuse partitiivis ning mitmuse genitiivis. Partitiivi lõpp -ta, -tä säilitas oma esialgse kuju ainult pea- ja kaasrõhulise silbi järel, kuna rõhutus asendis (s.o. 2. ja 4. silbi järel) nõrgenes t dentaalspirandiks š, näiteks *mäta - maita, *matalata - matalita, kuid *kalaša - *kaloiša, milledest eesti keeles on arenenud häälikuseaduslikud vormid maad - maid, murdeis ja vanas kirjakeeles madalad - madalaid, kala - kalu. Mitmuse genitiivis on de-lõpp ootuspärane esmavärtelistes kahesilbilistes sõnades: kalade < *kalašen, nimede < *nimesen, kust ta on üldistunud teistesse tüüpidesse (maade, jalgade, tublide jt.). Seaduspärane areng võis mõnel juhul viia vormitunnuse hävimiseni, näit. *kēlšen > kēle, mis langeks kokku ainsuse genitiiviga. Et vältida mõttelist ebaselgust, võeti mõte-tüübi eeskujul kasutusele ilmekas šte-lõpp, mis tegelikult on metanalüütiline moodustis: -šte < *-tten < *-kten (*mēštek-tēn).

⁹ Vt. A h v e n E. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900-1917. Tallinn, 1958. Lk. 94 jj.

¹⁰ Obliikväänetest olid arvatavasti konsonanttüvelised veel allatiiv ja essiiv, kuid eesti keelest puuduvad selle kohta tõendid (vrd. sm lassa 'lapsena', uonna vuonna 'uuel aastal' jt.).

Lõpp -tte on üldistunud ka aasta-, raamat-tüübi mitmuse genitiivi, kus ähvardas samuti ainsuse ja mitmuse vormide segunemine: *rāmat-tuŕŕn annaks hāālikuseaduslikult raamatu. Mārgitagu, et selle sõnatüübi ainsuse partitiivi reegli-pārane -d muudeti vanas kirjakeeles (A. Thor Helle soovitusel) teadlikult t-ks, et vältida kokkulangemist mitmuse nominaatiiviga. Veel tuleb raamat-, pime-, kolmas-tüübi ebareeglipāraste vormide hulka arvata i-mitmuse diftongiline tüvi, mis on pärit kontraheerunud hammas-, mõte-sõnadest.

Seevastu kahe- ja neljasilbiliste sõnade käändelõpud -me ei võta praegu arvesse mõningaid üldistusi mitmuse genitiivis - on säilitanud hoopis süsteempārased ilme. Partitiivis on reegliks lõputa vorm: pesa - pesi, seminari - seminare, seppa - seppi, lugemikku - lugemikke. Mitmuses võib seda täheldada ka konsonanttüvelistel sõnadel: teisi, õpilasi, kirjutusi, keeli, varsi, uusi, küüsi, käsi jt. Igati ootuspārane on üksikvokaalne i-mitmuse (suurist, munest, ja-lust, kirjanikest, õpilasist, käsist jt.).

hammas-, mõte-, tütar-tüübis liitub partitiivi reegli-pārane -D (< *-ta, *-tä) diftongilise i-mitmuse tüvele (hambai- << *hampahi-). Ootuspārane partitiivi -D esineb veel teistelgi konsonanttüveliselt käänduvatel e-tüvelistel sõnadel (kolmesilbilised või kaheasilbiliseks kontraheerunud), kuid mitmuse t ü v i on neis analoogiline (näit. soolaseid, vaeseid, käiseid jt. pro soolasid, vaesid, käisid jt.). Üksikvokaalne mitmuse tüvi, millel on väga ulatuslik murdetauust ja peaaegu ainuline esinemus vanemas kirjakeeles, kadus grammatikaist lõplikult alles käesoleva sajandi kahekümnendail aastail. Nagu mainitud, on ka aasta-, number-, raamat-sõnadesse diftongiline mitmus tulnud hammas-, mõte-tüübi, kuid mitmuse partitiivi -D vastab siin sufiksilise astmevahelduse reeglitele.

Tehes kokkuvõtet noomenite rühmitumisest sufiksilise astmevahelduse alusel, saame skeemi, milles partitiivi vormid jagunevad sõnatüve silpide arvule vastavalt kolme põhirühma: 1) ühesilbilistel sõnadel on dentaal säilinud (puid - puid), 2) algselt kahe- ja neljasilbilistel sõnadel esineb dentaali kao tõttu (§ > Ø) lõputa vorm (pesa - pesi, luge-

mikku - lugemikke; teisi, õpilasi), 3) kolmesilbilistel ja kaheasilbilisteks kontraheerunud sõnadel on kasutusel kas ootuspärane -d (hambaid, vaeseid, aastaid, õpikuid) või kunstlikult moodustatud -t (aastat, õpikut).

Esitatud raamistikust jääb välja konsonanttüvede ainsuse partitiiv, mis sufiksilisele astmevaheldusele ei allunud. Käändelõppude suhe on seega teine kui vokaaltüvedel: 1) kahe- ja neljasilbilistel sõnadel ainsuses -t, mitmuses aga lõputa vorm (teist - teisi, vart - varsi, õpilast - õpilasi); 2) kolmesilbilistel ja kaheasilbiliseks kontraheerunud sõnadel ainsuses -t, mitmuses -d (soolast - soolaseid, hammast - hambaid).

Mitmuse genitiivi lõpud jaotuvad nii, et -de on omane 1) ühesilbilistele sõnadele (puude), 2) kahe- ja neljasilbilistele vokaaltüvedele (pesade, lugemikkude), 3) kaheasilbiliseks kontraheerunud l-, n-, r-konsonanttüvedele (tütarde); -te liitub 1) kõigile ülejäänud konsonanttüvedele (teiste, õpilaste, keelte, soolaste, hammaste, mõtete), 2) kolmesilbilistele ja kaheasilbiliseks kontraheerunud vokaaltüvedele (raamatute, aastate).

Eeltoodust selgub, et käändelõppude diferentseerumist on väga suures ulatuses põhjustanud sufiksiline astmevaheldus, mille mõjupiirkonnast on välja jäänud konsonanttüvede ainsuse partitiiv ja üldjoontes ka mitmuse genitiiv. Et aga sufiksiline astmevaheldus sõltub muutelõpu ees olevate s i l p i d e a r v u s t, tuleb seda noomenite rühmitamisel arvestada kui üht põhitegurit. Lisades sellele t e i s e o l u l i s e tegurina käändelõppude v o k a a l - v õ i k o n s o n a n t t ü v e l i s e l i i t u m i s v i i - s i, saame noomenite liigitamiseks käändkondadesse raamistiku, millesse mahuvad kõik ajaloolises arenemiskäigus väljakujunenud muutelõppude põhitüübid.

Silpide arvu ja vokaal- ning konsonanttüvelise liitumisviisi alusel saadav raamistik noomenite liigitamiseks käändkondadesse on esitatud tabelis 1.

Esimesse rühma kuuluvad ühesilbilised sõnad (puu, koi), teise kahe- ja neljasilbilised vokaaltüved (pesa, seminar; sepp, lugemik) ning konsonanttüved (teine, õpilane, kirjutus;

Vokaal- ja konsonanttüvede vahекord käändtüüpides

	I	II		III	
		Vokaal- tüved	Konsonant- tüved	Vokaal- tüved	Konsonant- tüved
Ains. partitiiv	-d	∅	-t	-t	-t
Ains. illatiiv	-sse	∅ (-sse)	∅ (-sse)	-sse	-sse
Mitm. genitiiv	-de	-de	-te	-te	-te, -de
Mitm. partitiiv	-id (-sid)	∅ (-sid)	∅	-id	-id

keel, vars, käsi), kolmandasse kolmesilbilised ja kahe silbiliseks kontraheerunud (resp. lühenenud) III-välteliseid vokaaltüved (aasta, õpik) ning konsonanttüved (vaene, soolane; hammas, mõte, tütar).

Deklinatsioonilt on ühtne I rühm ja näiliselt ka III rühm. Kuid vastavalt käändelõpu liitumise viisile ainsuse partitiivis ja mitmuse genitiivis saame siin kaks teineteisest täiesti erinevalt käänduvate sõnade rühmitist (aasta-õpik; hammas-mõte-tütar), mida Muugi süsteemis käsitletakse vastavalt IV ja VII käändkonnas.

II rühm haarab endasse Muugi liigituse II ja VI käändkonna, kusjuures konsonanttüvelised sõnad liituvad orgaaniliselt vokaaltüvelistega, erinedes vaid ainsuse partitiivis ja mitmuse genitiivis. Teistes käänetes, nagu i-mitmuse moodustamiseski kattuvad vokaal- ja konsonanttüved arengukäigu poolest täielikult. Seepärast pole päris õige eraldada konsonanttüvelisi sõnu (teine, keel, vars jt.) omaette käändkonnaks, nagu mõnes muutkondade liigituses on tehtud.¹¹

¹¹ Vt. Veski J. V. Muutkondadest eesti keeleõpetuses // Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn, 1958. Lk. 162; Veski J. V. Mahajäümusi eesti keele grammatikas // Nõukogude Kool. 1963. Nr. 6. Lk. 463.

Muugi jaotuse V käändkonna ne- ja s-liitelised sõnad (välja arvatud raudne-tüüp) leiavad oma õige koha II ja III rühma konsonanttüveliste noomenite rubriigis. Nende sõnade mitmuse partitiivi i - eid suhe ja sellega seotud i-mitmuse moodustamine on sõltuv sõnatüve silpide arvust. Sellele vastavalt on mitmuse partitiiv II rühmas lõputa (teisi, õpilasi, kirjutusi) ja III rühmas -id-lõpuline (vaeseid, soolaseid, vastastikuseid) nagu teistelgi sama silbiarvuga sõnadel. II rühma neljasilbiliste sõnade järgi (õpilane, kirjutus) käänduvad praegusele silbiarvule vaatamata kõik noomenid, mis lõpevad kaasrõhulise sufiksiga -lane, -line, -ine, -mine, -kene, -us, -mus, -tus, -tis jt. (eestlane, tööline, endine jne.).

Astmevahelduslikud sufiksid -mik, -nik, -stik, -kond jt. viitavad II rühma vokaaltüvelistele sõnadele, mis käänduvad nagu lugemik (nõit. kõrtsmik, aednik, maastik, ühiskond). Kaudselt on lihttüvede silpide arv saanud määravaks ka järgarvude puhul, mis käänduvad kõik (neljas, üheksas jt.) nagu kahesilbilise põhitüvega kolma-s.

Võõrnoomeneil on määrav silpide arv alates pearõhulisest silbist (revolutsioon käändub nagu joon; planeet nagu peet; kosmonautika, küberneetika jt. nagu kolmesilbilised sõnad).

Liitsõnad rühmituvad põhisõna muutelõppude järgi, välja arvatud vähesed erandid, millel käänduvad mõlemad liitosad (vaenelaps, seesama, emb-kumb jt.).

Eespool esitatud tabeli kolme põhirühma viide rubriiki paigutuvad reeglipäraste moodustistena peaaegu kõik eesti keele käändsõnad. E r a n d i t e n à tuleb käsitleda sõnarühmi selliste muutelõppude kombinatsioonidega, mis ei vasta tabelis toodutele.

Vaatleme kõigepealt kõne-, tubli-, tantsijanna-tüüpi sõnu, mis Muugi süsteemis on eraldatud omaette käändkonnaks (III). Need tänapäeval tšiesti ühtlaselt käänduvad noomenid on eri päritolu. Esimene, kõne-tüüp on pärit mõte- (hammas-) sõnade perest, kuid on säilitanud nende sõnade muutelõppudest ainult ainsuse partitiivi -t; muus osas on tal samad vormitunnused nagu näiteks II rühma vokaaltüvelisel sõnal nimi (vrd. kõnesse - nimesse, kõnede - nimele, kõnesid - nimesid). Alg-

selt kolmesilbiline *k_{ng}gk : k_{ng}g_g - on pärast kontraheerumist siirdunud kaheasilbiliste vokaaltüvede rühma. Siinkohal märkigem, et murdeti ja vanas kirjakeeles on algupäraste kaheasilbiliste e-tüvede mõju alla sattunud mõte-tüüp tervikuna: Iis m_{tte}Dest, h_{kke}De; ehtede, ehtesid (GES, 381); G. Mülleri andede kaas (NEP, 335), H. Stahlil mõt_{te}de, Hom_{de} sees (HH I, 49 ja 53), ridede, kombede siddes (HH II, 34 ja 173), H. Gõsekenil Rihde_{de} kaas (MLO, 482), J. Rossimiusel andede kahn, mett_{de} wasto (SULK, 12 ja 197) jt. Teisalt võib näha esmavältelise kõne-, pere-tüübi reeglipärastki käänamist, nagu osutavad vormid Plv, Vas, Se perehte 'perede' ja HJn, VNg perehte.¹²

Teisevälteline tubli-, tantsijanna-tüüp käändub põhiliselt nagu teisedki vokaaltüvelised kahe- ja neljasilbilised sõnad (südi, käsitelu), kusjuures erandiks on jällegi t-lõpuline ainsuse osastav: tublit, tantsijannat. Siin on toimunud segunemine aasta-tüübiga, mis murdeti (eriti seal, kus puudub vahe II ja III välte vahel) ja endisaegses kirjakeeles ulatub ka teistesse käänetesse, näit. paljuid, hapuid, summaid.¹³

Tänapäeva kirjakeele aspektist tuleb kõne-, tubli-, tantsijanna-sõnarühmale vaadata kui pesa-, nimi-, seminar-, käsitelu-tüübi eranditele (vt. käändkondade tabel lk. 20).

II rühma astmevahelduslike vokaaltüvede eranditeks on hein-, poiss-tüüpi sõnad, milles on toimunud konsonanttüvelise genitiivi üldistumine (heinte, poiste), s.o. osaline segunemine sama käändkonna konsonanttüvelise alaliigiga. Murdeti, peamiselt saartel, on hilistekkeliste konsonantsete vormide esinemine eriti ulatuslik, näit. Phl lehm_{de}, silm_{de}, seim_{de}, härkte, Rei vorste, väin_{de}, Muh metste, ent kolmesilbiliste sõnade puhul võime täheldada samasugust nähtust ka sisemaal (Hls pasun_{te}, rosin_{te}).¹⁴

¹² Vt. M ä n n i k E. Mitmuse genitiiv eesti murdeis. Diplomitöö. Tartu, 1954. Lk. 125 jj. (Käsikiri TRU eesti keele kateedris).

¹³ Vt. A h v e n E. Eesti kirjakeele arenemine ... Lk. 20, 99; S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955. Lk. 90.

Seevastu konsonantsete vormide taandumine ilmneb kirja-keele sõnade tuli, meri, veri, uni, lumi, mõni mitmuse genitiivis. Häälikuseaduslik tulde-, merde-tüüp on eesti murretest peaaegu kadunud, kuid mõõdunud sajandil oli ta veel elujõuline Tartu ja Võru murdes. Et ainsuse partitiivis on konsonanttüvi säilinud, tuleks need sõnad paigutada eranditena II rühma konsonanttüvede alaliiki.

III rühma sõnade liige, seeme, armas, vaher erandlikud mitmuse genitiivid (liikmete, seemnete, armsate, vahtrate) on tekkinud aasta-, number-tüübi analoogial. Esialgseid konsonanttüvelised vormid, mida kirjakeeles soovitas liigete, seemete kujul kasutada J. Aavik¹⁵, on säilinud peamiselt saartel, näit. Mus liGenDe, istenDe, võttinde, kuid see tüüp on tuntud ka mujal (Se vettinde). armas-, vaher-rühma eranditel ulatub aasta-tüübi mõju ka ainsuse partitiivi: armsat (- armast), vahtrat (- vahert). Uksikuid erandsõnu nagu erandrühmigi on otstarbekas käsitleda vahetult selle tüüpkonna juures, millest erandid on keeleajalooliselt välja kasvanud (mitte käändkonna lõpus). Nii tuleb näiteks sõnade üks ja kaks käänamist vaadelda seoses II rühma astmevaheliste konsonanttüvedega.

Siin kavandatud kolme noomenite rühma, mis hõlmavad nii reeglipäraseid kui ka erandvormid, võib täie õigusega nimetada deklinatsioonideks. Erinevalt kooligrammatikate uususest on liigitus läbi viidud ühtsel alusel, mis, olles ranges seoses vormitunnuste ajaloolise kujunemisega, vastab ka teadusliku liigituse loogikanõuetele, mille järgi liigitus peab olema igal üksikjuhtumil teostatud ühel ja samal alusel.

Tabelis 2 esitame käändkonnad koos tüüpsõnadega. Noomenite liigituse põhialuseks on sõnatüve silpide arv, mis leitakse ainsuse genitiivist (sepp : sepa) või partitiivist

¹⁴ A r i s t e P. Hiu murrete häälikud. Tartu, 1939. Lk. 145; M ä n n i k E. Mitmuse genitiiv ... Lk. 31, 106.

¹⁵ A a v i k J. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936. Lk. 255.

Käändkonnad

		Vokaaltüved	Konsonanttüved
I		puu, koi	
II	Astmevaheldu- seta	pesa, nimi; seminar, käsitelu Erandrühm: kõne; tubli, tantsi- janna	teine; õpilane, kirjutus Erandrühm: tuli, meri, veri, uni, lumi, mõni
	Astmevahel- duslikud	sepp, rida, sõber, padi; lugemik Erandrühm: hein, poiss	keel, vars, uus, küüs, käsi
III	Astmevahel- duseta	aasta, number, raudne; õpik, pime, kolmas	vaene, käis; soolane, vastasti- kune
	Astmevahel- duslikud		hammas, mõte; tütar Erandrühm: liige, seeme, armas, vaher

(pood : /poe :/ poodi). Käändkonnadesisene liigitus toimub vokaal- ja konsonanttüvelisuse alusel. Kumbki alaliik jaguneb astmevahelduseta ja astmevahelduslikeks sõnadeks (kui selliseid käändkonnas leidub).

Selles liigituses on püütud vältida Muugi süsteemi puudusi. Kuigi noomenite rühmitamisel on silmas peetud peamiselt teaduslikule süstemaatikale esitatavaid nõudeid, näib see käändkonnastik olevat sobiv kasutamiseks ka koolides. Liigi-

tuse viimane aste ongi taostatud kooligrammatikate nõudeid arvestades. Muudel juhtudel pole astmevahelduseta ja astmevahelduslike tüüpkondade pe ja sepp, teine ja keel, vaene ja hammas teineteisest eraldamine vajalik. Kuid nende tüüpide ühtekuuluvust tuleb rõhutada ka õppetöös ning koostada selleks ühiseid harjutusi. Paljud muutelõpu liitmise vead (vaesete, käisete, veisete, numbert, suhkurt jt.) johtuvad sellest, et keeletajus on hakanud ähmuma piir konsonant- ja vokaaltüveliste sõnade käännamise vahel. Selles on omajagu süüdi ka seniste grammatikate kunstlikud süsteemid, mis pole suutnud viia õpilaste teadvusse peamist eesti keele sõnade deklinatsioonis. Lähtudes liigituse loomulikest alustest, võimaldab 3 käändkonna süsteem käsitleda vokaal- ja konsonanttüveliste sõnade muutmist sama käändkonna piirides, jätmata seejuures rõhutamata nende olulisi erinevusi (mis piirduvad vaid kahe käändega - ainsuse partitiivi ja mitmuse genitiiviga).

Kooligrammatikais võiks kõne alla tulla ka konsonanttüveliste alaliikide eraldamine omaette käändkondadeks, millega saavutataks käändelõppude täielik ühtsus sama käändkonna piirides¹⁶: I kk. - puu, koi, II kk. - pe, sepp, III kk. - teine, keel, IV kk. - aasta, õpik, V kk. - vaene, hammas. Kuid selline liigitus ei vastaks enam käändtüüpide ajaloolisele kujunemisele, sest säilinud põhitunnused (ühtne mitmuse partitiiv, ainsuse illatiivi paralleelvormid, i-mitmuse käänded jm.) killustataks kunstlikult eri käändkondadesse. Sünilt ebaselgeks jääksid ka e r a n d r ü h m a d, mis on tekkinud vokaal- ja konsonanttüveliste sõnade käändetunnuste segunemisest sama käändkonna piirides (merd - merede, poissi - poiste, armast - armsate jt.). Ka oleks 5 käändkonna süsteem loogiliselt vigane, sest liigitamisel puudub järjekindlus. Eksimist loogilise mõtlemise reeglite vastu ei saa isegi kooligrammatikais õigustada,

¹⁶ Võrdluseks märgitagu, et käändelõppude absoluutset ühtsust sama käändkonna piirides pole teistegi keelte grammatikais taotletud, näiteks vene k. I käändkonnas on vormid (o) сестре, (o) знее, kuid (o) линии; samuti III käändkonnas instrumentaalid мыслью, путем, семенем jm.

sest mõiste liigituse reeglite ignoreerimine viib paratamatult objektiivse realiteedi moonutatud tunnetamisele.

Ka didaktilistel kaalutlustel on õppetöös õigem eelistada 3 käändkonna süsteemi, sest ta võimaldab (nagu Muugi liigituski) käsitleda astmevahelduslike sõnade tüvelisi erinevusi kahes käändkonnas: II käändkonnas sepp-, keel-tüüp (Muugil VI kk.), III käändkonnas hammas-, mõte-, tütar-tüüp (Muugil VII kk.). Väga selgepiirilisel rühmituvad II ja III käändkonda ne- ja s-lõpulised sõnad, mistõttu keerukate reeglite esitamine nende mitmuse partitiivi ja i-mitmuse moodustamiseks langeb ära (II käändkonda jääb üksikvokaalne, III-sse diftongiline i-mitmus).

Erandrühmadegi omandamine on senisest hõlpsam, sest nende paigutamine vokaal- ja konsonanttüvede piirimaile näitab kätte loomulikud tugipunktid, mida ka näitlike õppevahendite koostamisel on võimalik arvestada. Fraegu kasutusel oleva liigituse asendamine uuega ei peaks jooksvas õppetöös häireid esile kutsuma.

3. Pöördkondade kujunemisest

Grammatikais käsitletakse verbe lahus noomeneist. Seejärest pole tingimata vajalik, et nende liigitamine muutkondadeks toimuks samadel alustel kui noomenite puhul.

Vanemais keeleõpikuis, kus noomenite jaotuse aluseks võeti teatava käändelõpu (või teatavate käändelõppude) tüüpiline esinemus, poleks pöördkondi õnnestunudki seostada käändkondadega. Alles möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul, kui hakati võrdlev-ajaloolist meetodit süsteemipärasemalt tarvitama ka keelekorralduse tuluks, avanesid soodsad perspektiivid eesti keele grammatilise struktuuri paremaks mõistmiseks. Tulemused ei lasknud end kaua oodata. Juba K. A. Hermann püüdis oma grammatikas (1884 ja 1905) kujundada pöördkondi vastavalt käändkondadele, kuid ta saavutas ainult osalise vastavuse (tal on 10 käänd- ja 7 pöördkonda), sest verbide tüüpe on vähem kui noomenite omi. Alles J. Jõgever (1904) seostas omavahel tihedalt käänd- ja pöördkonnad (kumbagi 6). Liigituse aluseks on tal astmevaheldus, millele lisaks arves-

tatakse veel tüve silpide arvu ja väldet. Sõnade ajaloolisest kujunemisest ja tüve silpide arvust on lähtunud veel mitmed teisedki grammatikate koostajad, nagu K. Leetberg (1921), O. Loorits (1923), A. Valdmann (1926), J. Ainelo (1926), T. Kibar (1929), Kask-Vaigla-Veski (1936) jt.¹⁷ Viimasena mainitud toetuvad J. V. Veskile, kelle käsitluses käänd- ja pöördkondade süsteem on tihedasti seostatud (kumbagi 5). 5 muutkonna süsteem, milleni erineva käändkondade järjestusega jõudis ka K. Leetberg, on s e n i e s i t a - t u i s t p a r i m, kuid nagu allpool näeme, ei vasta ta üksikasjus teadusliku liigituse nõuetele. Ent kõigepealt vaadagem tegureid, mis on suunanud verbide vormistiku diferentseerumist.

Verbide erinevad vormitunnused (näit. da-tegevusnimes -a, -da ja -ta; tud-kesksõnas -du^u ja -tu^u; lihtminevikus -i- ja -si-) on lähtunud ühtsetest algkujudest. Noomenite arenemiskäigu jälgimisel ilmnes, et muutmisviisi terviklikust killustanud tegureist on üks olulisemaid konsonanttüveliste vormide tekkimine. Sellesama tagajärjel jagunes ka verbide vormistik kahte rühma: ühes ainult vokaalse tüvevormiga sõnad, teises teatavate muudete puhul ka konsonanttüvi. Vastavalt sõnatüve silpide arvule kujunes tol perioodil vormistik, millesse ulatuvad tänapäeva pöördkondade juured (vt. pöördkondade tabel lk. 28); I pk. *tō-tak > tuua, *tō-i-n > tōin, *tō-nut > toonud; II pk. vokaaltüved: *elä-täk > elada, *elä-i-n| > elasin, *elä-nüt > elanud, konsonanttüved: *tul-tak > tulla, *tule-i-n > tulin, *tul-nut > tulnud; III pk. vokaaltüved: *kirjaitta-tak > kirjutada, *kirjaitta-i-n| > kirjutasin, *kirjaitta-nut > kirjutanud, konsonanttüved: *hakkat-tak > hakata, *hakkata-i-n > hakkasin, *hakkat-nut > hakanud. Imperfekti -si- on tekkinud III pöördkonna konso-

¹⁷ H e r m a n n K. A. Eesti keele Grammatik. Tartu, 1884; 2. trükk 1905; J. J õ g e v e r J. Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele. Tartu, 1904; L e e t b e r g K. Eesti keele grammatika. Tallinn, 1921; L o o r i t s O. Eesti keele grammatika. Tartu, 1923; V a l d m a n n A. Eesti keele grammatika. Uhtsuskooli V õpiaasta. Tartu, 1926; A i n e l o J. Näiteid ja harjutusi II. Tartu, 1926; K i b a r T. Eesti keeleõpetuse konspekt, kolmas täiendatud trükk. Pärnu, 1929;

nanttüvelises rühmas (*hakkatin > hakkasin), kust ta on met-
analüütilisel teel üldistunud kõikjale, välja arvatud II
pöördkonna tulin-tüüpi. Mitmeid analoogilisi üldistusi on
toimunud ka da-tegevusnimes, kus näiteks ootuspärased on
elada, lugeda, mitteootuspärane aga õppida (pro õppi) jt.

Erinevalt noomeneist võib konsonanttüvi esineda mitte
ainult e-, vaid ka a-, ä-tüvelistel verbidel. Reegliski on
see praegu III pöördkonna hakkama-tüübis, kuid ilmselt väga
vana päritolu on ka mõned II pöördkonna konsonanttüvelised
a-, ä-sõnad, näit. seisma : seisan : seiske (vrd. soome va-
nas kirjakeeles Agricolal seiskää 'seiske'). Et verb tundma
kuulub algselt samasse tüüpi, selgub tav-kesksõnast tuttav
< *tuntta-; murdeti ja vanas kirjakeeles ilmneb konsonant-
tüvi veel vormides eL tuŕta 'tunda' (H. Stahlil On teile tut-
ta; VEKVM, 41), eL tuŕtaš 'tuntakse' (KKI US).

Lisatagu, et kahe silbiliste a-, ä-verbide konsonantset
liitumist on oletatud veel murdevormides murŕDa < *murŕtak,
aŕnuD < *atnut < *antnut, kēldāsse < *kēlŕtāksen, pōrdāsse
< *pōrŕtāksen, murŕGu? < *murkko- < *murtkok jt.¹⁸ Kuid toe-
tuda siin M. Toomse kombel ainult vältest tulenevatele argu-
mentidele on liialt kitsapiiriline, sest astmeanaloogiad on
verbides väga tavalised (vrd. tulla ~ tulla, aŕDa ~ aŕDa jt.).
Upris kahtlane tundub rekonstruktsioon *hoitnut > hoinnut >
> hoŕnuD > oŕnuD (lk. 233), sest viimati toodud vorm on vōi-
nud niisama hästi sündida vokaaltüvelisest kujust sisekao
tagajärjel (< oŕnuD < oŕnuD < *hoitanut).

Näib, et II pöördkonna a-, ä-tüvede praegused konsonant-
tüvelised vormid on tekkinud vastavate e-tüveliste muudete
(kuulen : kuul-nud, jooksen : jooks-nud, lasen : lask-nud)
küllaltki hilisel analoogial põhiliselt alles pärast seda,
kui osa vorme sisekao tõttu siirdus konsonanttüveliste rühma.
Et nihkumine ühest vormirühmast teise toimus järkjärgult ja
pikema aja jooksul, osutavad vana kirjakeele segatüübid, kus

K a s k A., V a i g l a A., V e s k i J. V. Eesti keele-
õpetus ja harjutustik keskkooli III klassile. Vormiõpetus.
Tartu, 1936.

¹⁸ Vt. T o o m s e M. Eesti ta-, tä-verbide konsonantset
liitumisest. Tartu, 1941. Lk. 163, 259, 116, 210.

verbide naerma, nõudma, andma jt. nud-kesksõna ja imperatiivi vormid ei erine oma liitumuselt tänapäeva esinemusest /G. Mülleril nairmuth (VEKVM, 12), noudnuth, hüidtnut, leudnuth 'leidnud', säidtnut, täidtnut; antkut ~ andtkut jt. (NEP, 153, 330, 52, 92, 166, 20 ja 46)/, kuid tud-kesksõna on veel säilitanud pidepunkte vokaaltüvedega. Küllaltki tavalised on G. Mülleril sellised vormid: nairretuth, pezetuth, lauletuth, mahamattetuth (VEKVM, 7, 8 ja 10) jt. Sõnadest matma ja võtma (errawottetut, wastowottetut) säilis see tüüp kogu XVII saj. jooksul ja osalt kauemgi. Suhe saanud : saadetud, tapnud : tapetud püsib tänapäevani. Osalt da-tunnuse üldistumisega, osalt aga vaistliku püüdega verbi vokaaltüvelisi vorme konsonanttüvelistest lahus hoida seletuvad G. Mülleri keelepruugi pleonastilised da-tegevusnimed andada, kandada, toytada, moistada (VEKVM, 8, 11 ja 12) jt., mis tänapäeval on omased veel Kirde-Eesti rannikumurdele. Ent vokaal- ja konsonanttüveliste vormide segunemist polnud enam võimalik vältida, sest sisekadu haaras võrdlemisi süsteemipäraselt kogu tegusõnade vormistiku. Selle illustreerimiseks toodagu mõned näited: Wanradtil-Koellil uskma, erakeelda (VEKVM, 358 ja 356), G. Mülleril algma, opma, opwath, laulwat, kandwat (VEKVM, 5-12), H. Stahlil rickmatta, nõitma 'mäitama', langma, langwat, erarahupma 'uppuma', katzma 'katsuma', tungnut 'tunginud', tahtwat, ostwat jt. (VEKVM, 38-48). See, et ainult a-, ä- (mitte i-, u-) tüvedes on toimunud siirdumine vokaaltüvelisest vormistikust konsonanttüvelisse, seletub samade tüvekonsonantide esinemisega nii e- kui ka a-, ä-tüvedes. Iidsetest aegadest peale on konsonanttüveliste muudete eelduseks nii noomenil kui verbil sisekonsonandid l, n, r ja s, mis esinevad ka a-, ä-tüvelistes sõnatüüpides laulma, veenma, naerma, seisma. Pole siis põrmugi võrastav, et nende pööramine on sisekoo abiga muutunud täiesti sarnaseks algupäraselt konsonanttüveliste kuulma-, jookma-tüüpi verbidega. Vanas kirjakeeles oli eriti viljakas kuulma-tüübi eeskujul tekkinud a-tüveliste sõnade l-, n-, r-rühm (keelda, errakeelnuth, keenda 'kääna-ta', kehndma, neeldta, neelnut jt.), mille püsimist keelepruugis toetab veel tänapäevalgi ulatuslik murdetaust.

II pöördkonna astmehalduslike konsonanttüvede rühm

(Muugi süsteemis III pöördkonna 2. alaliik) pole seega oma geneesilt kuigi ühtne. Kronoloogiliselt võib selles eraldada kolme kihistust: 1) algsed e-tüvelised sõnad - kuulma, jooksma, laskma; 2) põhiliselt samuti pöörduvad a-tüved - laulma, murdma, seisma; 3) ainult umbisikulises tegumoes vokaaltüve säilitanud verbid saatma, lootma, tapma, lõpma, kütma, katma, võtma, matma, jätma. Et viimaste tud-kesksõna ja sellest tuletatav vormistik ei ole konsonanttüveline, tuleb neid käsitleda erandjuhna II pöördkonna konsonanttüvede alaliigis (vt. tabel 3).

Esitatust on ühtlasi selgunud, et mingist süsteemikindlast kahe silbiliste a-, ä-tüvede konsonantsete vormide esinemusest eesti keele arengu varasemas järgus, nagu on arvatud¹⁹, ei saa juttugi olla.

Verbide konjugatsioonide kujunemise ajaloolist tausta silmas pidades tuleb veel rõhutada, et ele-tunnusega sõnad jagunevad silbiarvule vastavalt II ja III pöördkonda (II: esiteleva; III: kõneleva, õmleva). Neljasilbilist esiteleva-tüüpi, mis pöördub nagu tuleva, tuntakse mitmes eesti murdes ja tal on vanad traditsioonid ka kirjakeeles, näit. H. Stahlil ahnustellep 'ahnitseb', suhrustellewat (VEKVM, 42 ja 43). Lühenenud esiteleva-tüüp on minetanud konsonanttüve ja siirdunud vokaaltüvede vormistikku. Vastupidine nähtus ilmneb mõnedel a-, ä-tüvelistel sõnadel, mis, kuuludes algselt kirjutamata- või mõnda teise verbirühma, on kirjakeeles kodunenud kui hakkama-tüüpi sõnad. Ühendavaks lüliks on seejuures olnud sisekao tõttu tekkinud kolmas väide: nagu tõmbama < *tõmpama-, nii ka aitama < *apittama-, näitama < *näyttämä-, ootama < *oottama-, vaatama < *valattama- jt. Murdeti on selles tüüpkondadevahelises võitluses jäänud võitjaks vokaaltüved, sundides hakkama-tüübile peale oma muutmiskiisi (näit. Pst üppada 'hüpata', kaiBada 'kaevata' jt.).

Sama näeme vanas kirjakeeles, mida iseloomustab konsonantsete vormide puudumine hakkama-tüübis, näit. Wanradtil-

¹⁹ Vt. Toomse M. Eesti ta-, tä-verbide ... Lk. 160; B u s s e n i u s A. Zur ostseefinnischen Morphologie. Stammesalternation im Ostseefinnischen. Berlin; Leipzig, 1939. S. 60 ff.; O j a n s u u H. Mikael Agricolaan kielestä. Helsinki, 1909. S. 115.

Koellil otada 'oodata' (VEKVM, 356), G. Mülleril errasalgkeda 'ära salata' (VEKVM, 12), H. Stahlil errasalgknut (VEKVM, 39 ja 41). Siinkohal pole ülearune märkida, et kont-raheerunud verbide käändeliste vormide väljakujunematus andis end tunda veel käesolevagi sajandi kirjakeeles, kuigi küsimuse olid vasturääkivusteta reguleerinud juba möödunud sajandi grammatikud (E. Ahrens, F. J. Wiedemann, M. Veske, K. A. Hermann). Kirjakeele kõikuvus ja ebajärjekindlus kajastub kõige ilmekamalt H. Põllu grammatikas (1915)²⁰, kus soovitatakse süsteemitult kord tugeva-, kord nõrgaastmelist vormi (oiganud - kaevanud).

Verbide nagu noomenitegi areng on olnud mitmeti vastu-oksuslik. Vormistiku diferentseerumise kõrval on toimunud analoogiliste üldistuste tõttu ka tunnuste ühtlustumist. Eriti ilmekalt näeme seda da-tegevusnime tunnuse -Da ja lihtmineviku -si- puhul. Püüe toime tulla võimalikult väheste muute- ja vormitunnustega on keelest punase joonena läbikäiv nähtus. Verbide vokaaltüved on selles suhtes saavutanud edumaa konsonanttüvede ees, mis ilmneb eriti selgesti nende vormistiku ühtlustumises II ja III pöördkonnas (vt. tabel 3). Ent tervikuna pole II ja III pöördkonna kokkulangemist toimunud, sest II pöördkonda iseloomustavad muu hulgas ka da-tegevusnime a-line vorm ja i-imperfekt, mida ei tunta III pöördkonna sõnadel. Vaatamata II ja III pöördkonna vokaaltüvede vormistiku praegusele sarnasusele, pole õige eraldada neid omaette pöördkonnaks, sest sellega kaotaks kogu liigitus teadusliku ilme. Praktilises keeleõpetuses tuleb vokaaltüvede kahesilbilisi esma- ja teisevärtelisi sõnu (elama, siblima) käsitleda II pöördkonnas, kuna kolmandavärtelisi (muutama) peab käsitlema alles koos III pöördkonna kirjutamatuübiga. See vastaks sõnatüve silpide arvu kujunemise käigule, sest kolmandavärtelised, põhiliselt muutuma-, selgima-tüüpi verbid on tekkinud kontraktsiooni teel kolmesilbilisest lähtevormidest *müttauma-, *selkešümä-, samuti leotama < *liyoittama-, tšotama < *toivottama- jt. Keeleajalooliselt

²⁰ Põld H. Eesti keeleõpetus I. Tallinn, 1915.

pole isegi verbid töötama, võõtama, täitama algselt kahe- silbilise tüvega, sest ka nendes on kunagi toimunud kontrakt- sioon: töö- < *töye- jt. Kolmandavärtelise verbitüve esile- tõstmine on praktiliselt vajalik veel selleks, et paigutada õigesti III pöördkonda kontraheerunud (resp. lühenenud) kon- sonanttüved (hakkama-, õmblema-tüüp).

Sellega saame pöördkondade süsteemi, mis täielikult vas- tab käändkondade omale. Niisugune tulemus on igati ootuspä- rane, sest noomenite ja verbide ühtsest häälikulisest ehitu- sest tingitult ilmneb ka nende muutmisrühmade arengus paral- leelsust. Selle reljeefseks esiletõstmiseks on ainult vaja viia liigituse alus vastavusse vormistiku ajaloolise kujune- misega.

Tüüpsõnad paigutuvad pöördkondadesse järgmiselt:

T a b e l 3

Pöördkonnad

		Vokaaltüved	Konsonanttüved
I		tooma, käima	
II	Astme- vaheldu- seta	elama, siblima	tulema, panema, surema, pesema; esiteleva
	Astme- vahel- duslikud	lugema, õppima	kuulma, veenma, murdma, seisma Erandrühm: saatma, tapma, kütma
III	Astme- vahel- duseta	muutama; kirjutama	kõneleva
	Astmevä- heldus- likud		õmblema hakkama

Käesoleva pöördkondade liigituse põhialuseks on verbi-
tüve silpide arv, mis saadakse oleviku l. pöördest või ma-
tegevusnimest (luge-ma). Pöördkondadesiseses liigituses ar-
vestatakse esmalt vokaal- ja konsonanttüve (saadakse nud-
kesksõnast) ning alles viimase tegurina astmevaheldust.

4. Süsteemistusest muutkondade senistes süs- teemides ja i-mitmuse normeerimises

Artikli algul käsitlesime muutkondade liigituse mõnin-
gaid ebakohti praegustes kooligrammatikates. Nägime, et E.
Muugi 7 käändkonna ja 4 pöördkonna süsteem ei võimalda rüh-
mitada ühiste vormitunnustega sõnu samasse muutkonda, sest
liigituse alused on eri käänd- ja pöördkondades erinevad.
Pealegi on sõnade rühmitamise põhimomendina ekslikult esile
tõstetud tüvelist astmevaheldust, millel pole muutelõppude
diferentseerumisega midagi ühist.

Need liigituse ebajärjekindlusest tulenevad puudused
on iseloomulikud veel mitmele enne- ja päraststõjaaegsetele
grammatikatele, kuhu Muugi süsteem on üle võetud muutmatult
(näit. Muugi-Mihkla kooligrammatika, 1935, ja K. Kure gram-
matika, 1949) või käänd- ja pöördkondade järjekorra ümber-
paigutusega (E. Vainula õigekirjutuse käsiraamat, 1932, jt.).
Peatumata üksikasjaliselt teistel varasemais kooligrammati-
kais kasutusel olnud muutkondade süsteemidel, märkigem, et
nende peamiseks puuduseks on samuti ühtse liigitusaluse puu-
dumine (näit. J. Aaviku 6 käändkonna ja 5 pöördkonna liigi-
tuses, 1936) või selle ebajärjekindel rakendamine, olenemata
sellest, kas on lähtutud astmevaheldusest (näit. E. Peter-
soni algharjutustes, 1919) või sõnatüve silpide arvust (näit.
J. Jõgeveril, 1904).²¹

²¹ M u u k E., M i h k l a K. Eesti keskkooligrammatika
ühes harjutustikuga III. Tartu, 1935; K u r e K. Eesti kee-
le grammatika I. Tallinn, 1949; V a i n u l a E. Eesti kee-
le õigekirjutuse käsiraamat. Tallinn, 1932; A a v i k J.
Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936; P e t e r -
s o n E. Algharjutused. 7. trükk. Tallinn, 1919; J õ g e -
v e r J. Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele.
Tartu, 1904. Vt. ka K a s k A. Eesti muutkondade süsteemi

Eraldi tuleb vaatluse alla võtta sõnatüve silpide arvul põhinev 5 muutkonna süsteem, mida 1930-ndail aastail mõnedes kooligrammatikates rakendati ja mis, nagu öeldud, on seniseist parim. Et kirjutistes on esile tõstetud ainult selle süsteemi hüvesid ning vajalikuks peetud tema elustamist kooligrammatikais, ei tohiks olla ülearune juhtida tähelepanu ka tema puudustele. Liigitus peab ju olema teostatud 1) adekvaatselt ja 2) igal üksikjuhtumil ühel ning samal alusel. Eriti viimast nõuet on rikutud kõigis senistes muutkondade süsteemides. Kui E. Peterson astmevaheldusest lähtudes rühmitab noomenid 1) astmevahelduseta sõnadeks, 2) astmevahelduslikeks, millede nominatiiv on tugevas ja genitiiv nõrgas astmes, 3) astmevahelduslikeks, millede nominatiiv on nõrgas ja genitiiv tugevas astmes, siis pole liigitus läbi viidud samal tasapinnal, sest III käändkond on tegelikult II käändkonna alaliik. Vormilt analoogilise vea teeksid loodusteadlased, kui nad liigitaksid meie tavalisimad luuviljalised puud ploomideks, kirssideks ja maguskirssideks (õige liigitus: 1) ploomid ja 2) kirsid, mis jagunevad a) hapukirssideks ja b) maguskirssideks).

5 muutkonna süsteemis on liigituse põhialuseks võetud kolme-, kahe- ja ühesilbilised tüved (3 kategooriat) ning 2 nendevahelist kontraheerunud kategooriat, seega sõnatüve silpide arv. Põhimõte on õige, kuid selle läbiviimisel komistatakse: liigituse üldiselt aluselt eemaldudes tõstetakse IV muutkonnana eraldi esile osa õieti III muutkonna sõnu (e-tüved noomenitel ja e-, a-tüved verbidel). Süsteemitust suurendab veelgi asjaolu, et n.-ö. vahemuutkonnad (II ja IV) pole sisuliselt samaväärsed, mis tuleb sellest, et ei tehta küllaldaselt vahet kontraktsiooni ja konsonanttüve mõiste vahel. Selle tõttu asetatakse samale tasapinnale konsonanttüvelised (s.o. eri liiki sisekaoga) sõnad keel, naine, roheline, haigus jt. (IV kk.) ja kontraheerunud (naabersilbid on ühinenud nendevahelise konsonandi kao tagajärjel) sõnad aasta, hamma

kujunemisest // Nonaginta. Tallinn, 1963. Lk. 46 jj.; V e s k i J. V. Mahajäämusi ... Lk. 462 jj.

(II kk.). Et kord alustatud e-tüvede eraldamist ei viida süsteemikindlalt läbi, jääb arusaamatuks, miks tuuakse kahe- ja neljasilbilised e-tüved (naine, roheline, kirjutus) III käändkonnast eraldi välja, jäetakse aga sama tüüpi sõnad eraldamata I (hobune, sõrmus) ja II käändkonnas (vaene, käis). Sellega on rikitud ka mõisteliigituse esimest nõuet - adekvaatsust. Üldse on ne- ja s-sõnade käsitlemine I ja II käändkonnas mehaaniline, sest tüüpide raamat ja hobune, aasta ja vaene paigutamine samasse käändtüüpi pole õigustatud: deklioneerime ju hobu-st, vaes-t, aga mitte hobuse-t, vaese-t (vrd. raamatu-t, aasta-t, kus -t liitub genitiivi tüvele). See ebatäpsus on tegelikult 5 muutkonna süsteemi olulisemaid puudusi, mis ei jäta tüübile raudne - raudset sobivat kohta. Et raudne käändub nagu aasta, ei või teda arvata erandite hulka; kui aga paigutame ta kõrvuti sõnadega aasta ja vaene, pole olemas liigitamisalust tüüpide vaene - vaest ja raudne - raudset eristamiseks. Teiselt poolt näib kontraktsiooni esiletõstmine liigitusalusena olevat niisama ebaõnnestunud kui Muugi süsteemis astmevahelduse rõhutamine, sest erinevate käändelõppude kasutamine ei sõltu sellestki tegurist.

Kuigi sõnade muutkondadesse rühmitamise põhimõtteis rõhutatakse õigesti ajaloolise arenemiskäigu arvestamist, ei näi mainitud puudused sellest kinnipidamist just lõendavat. Ajaloolisest arenemiskäigust ja vormitunnuste täielikust sarnasusest on mööda vaadatud veel I ja II muutkonna teineteisest eraldamisel (raamat - I kk., aasta - II kk.), mis praktiliselt olevat otstarbekam. On püütud saavutada astmevaheldusliku hakkama-, hüppama-tüübi ainuesinemust II pöördkonnas, rõhutades seega astmevahelduse printsiipi võrdselt sõnatüve silpide arvuga. Sisuline viga on III pöördkonnas, kus muutuma-, sööbima-tüüpi sõnu (< *muttuþuma-) käsitletakse kontraheerumatutena. Sellest tuleneb omakorda vastavuse puudumine II käändkonna ja II pöördkonna vahel esimeses nii astmevahelduseta kui astmevahelduslikud sõnad (aasta, rikas), teises ainult astmevahelduslikud (hakkama, hüppama).

5 muutkonna süsteemi nõrgaks kohaks on veel erandühmade rohkus, mis eeltoodud puudustega paratamatult kaasneb. Kui liigitus viiakse järjekindlalt läbi ajaloolistest printsiipi-

dest lähtudes, siis on ootuspärane, et kooligrammatika erandid ehk nn. formaalset tüüpi erandid langevad suurelt osalt kokku keeleajalooliste süsteemipäratustega. Näiteks sõnade liige, seeme ja armas, vaher käänamine erineb hammas-tüübist nii kooligrammatika kui ka ajaloolise käsitluse aspektist. Seevastu ei saa pidada õigeks, kui II käändkonna erandrühma viiakse ka tütar, kannel jt. ainult sel kaalutlusel, et nende mitmuse genitiivis on -de (-De), mitte -te nagu sõnas hammaste. Helilisele konsonandile liitudes muutub ka ki-liide gi-ks (-Gi), ilma et viimast käsitataks kui eri partiklit. Foneetiliselt ja keeleajalooliselt on vormid tütarde, kannelde võrdsed genitiividega hammaste, rikaste jt., mistõttu neid tuleb grammatikais käsitleda samaväärsetena. Et konsonantset liitumist ei ole muudelgi juhtudel süsteemi kujundava tegurina arvestatud, muutuvad 5 muutkonna puhul eranditeks ka verbide seaduspärased vormirühmad: I pöördkonnas kõnelema, jagelema, II pöördkonnas mõtlema, lendlema, IV pöördkonnas veeretlema, istusklema jt.

Erandrühmi pole võimalik vältida üheski liigituses, kuid nende hulk ja käsitlemise viis on omamoodi kriteeriumiks muutkondade süsteemi hindamisel. Seepärast on huvitav võrrelda erandrühma tuli, meri, veri jt. käsitlemist 3, 5 ja 7 käändkonna süsteemis. Esimesel juhul ei tee seda rühma erandlikuks mitte ainsuse partitiiv (tul-d on igati reeglipärane), vaid mitmuse genitiiv (tule-de), kus vokaaltüvede mõjul konsonantseid vorme enam ei esine (varem tulDe). Sellega viime II käändkonna tuli-tüübi samale tasapinnale III käändkonna eranditega, millede mitmuse genitiiv on samuti vokaaltüveline (liikma-te, seemne-te). Seevastu 5 ja 7 käändkonna süsteemis on tuli-tüübil erandiks ainsuse partitiiv: esimesel juhul seepärast, et tal ei ole t-lõppu (tult); teisel juhul seepärast, et ta ei lõpe vokaaliga (tule). Kumbki põhjendus on kunstlik, sest noomenite süstematiseerimisel on jäänud arvestamata nende iidne rühmitumine vokaal- ja konsonanttüvedeks. Lisatagu, et 3 muutkonna süsteemis on loomulikel alustel saavutatud käänd- ja pöördkondade täielik vastavus, mis kahesilbilistel sõnadel ulatub isegi eranditesse: tüübile tul-d - - tule-de vastab verbidel segatüüp saat-nud - saade-tud (vo-

kaaltüvi erandlik).

Seoses 5 muutkonna süsteemiga tuleb peatuda veel N. R Emmeli liigituskatsel, mille kohta autor märgib, et see käändkondade süsteem "langeb suurel määral ühte J. V. Veski omaga"²². Sellest võiks järeldada, et kooliõpikute otstarbeks kavandatud deklinatsioonides on püütud vabaneda 5 muutkonna süsteemi puudustest, säilitades rühmituse alusena sõnatüve silpide arvu, mis on vormitunnuste kujunemise põhilisemaid tegureid. Pilk I käändkonnale (õpik-mõte), millesse on ühendatud Muugi liigituse IV ja VII käändkond (Veski I ja II), lubabki eeldada ühesuguste käändelõppudega sõnade süsteemipärast käsitlemist sama käändkonna või selle alaliigi piires. Seda näib taotlevat ka autor ise, kui ta sissejuhatavas osas mõistab hukka ühtemoodi käänduvate sõnade paigutamise kahte eri käändkonda Muugi süsteemis. Veel enamgi: lisaks nn. kriitilistele käändelõppudele rõhutab N. R Emmel oma käsitusviisis ka mitmuse tunnuse arvestamist, mis i-mitmuse puhul tähendaks tüüpide tööline ja katus rühmitamist eri käändkonda (töölisi-l - katusei-l).

Noomenite tegelik liigitus aga ei vasta seatud eesmärkidele. Pealegi piirdub R Emmeli ja Veski süsteemi sarnasus ainult ühe käändkonnaga (ühesilbilised sõnad), mistõttu eespool tsiteeritud väide, et süsteemid suurel määral ühte langevad, ei näi paika pidavat. Veski 5 käändkonna asemel on R Emmelil 6: õpik-mõte, keel-käsi, tööline-katus, pesa-tikk-lugemik, kuu-koi, kõne-tubli. Kui I käändkonda võib pidada õpik- ja mõte-tüübi ühendamise tõttu üldiselt õnnestunuks (tunnused t - te - id on ühised), siis sarnaste käändelõppude ja mitmuse tunnuste tõttu peaks sellesse kuuluma ka III käändkonna 2. alaliik (katust - katuste - katuseid). Sama puudus tuleb ilmsiks veel II käändkonna võrdlemisel III käändkonna 1. alaliigiga, sest viimase tööline-tüüp on kahesilbilise sõna teine näol esindatud juba keel-käsi käändkonnas (vrd. töölise - töölist - tööliste - töölisi, teise - teist - teiste - teisi ja keele - keelt - keelte - keeli). Seega

²² R e m m e l N. Kas nii ei oleks parem Nõukogude Kool. 1964. Nr. 1. Lk. 21.

osutub III käändkond ne- ja s-sõnadega täiesti ülearuseks. Liigse VI käändkonna olemasolu püütakse põhjendada sellega, et erandlikult pole siin mitmuse omastav seotud ainsuse osatavaga (kõnet - kõnede, tublit - tublide). Selline motiveering eeldaks ka tüübi tütart - tütarde eraldamist omaette käändkonnaks, mis oleks aga sama vähe õigustatud kui kõne-, tubli-sõnade eraldamine pesa- (nimi-, südi-) rühmast, sest erinevus piirdub ainult ühe käändega (vrd. südi - südide - - südisid ja tublit - tublide - tublisid). Seepärast tuleb Veski süsteemis toodud kõne-, tubli-tüübi erandrühmalahendust pidada lõplikuks.

Üldse näib, et kõrvalekaldumised Veski süsteemist on toonud enamikul juhtudel kasu asemel kahju isegi sel määral, et ühtselt liigitusaluselt eemaldudes on jõutud väga lähedale Aaviku deklinatsiooniliikidele. Ligemal vaatlusel selgubki, et kui Aaviku 6 käändkonna süsteemis ühendada III (kolle-kannel-liige) ja V (aasta-raamat-loov) käändkond (Remmelil I kk.) ning eraldada II käändkonnast (sõda-maja-vald jm.; Remmelil IV kk.) meel-, vars-, küüs-tüüp omaette käändkonnaks (Remmelil II kk.) ning samaks jätta Aaviku I, IV ja VI käändkond (Remmelil vastavalt V, VI ja III kk.)²³, oleb süsteemide põhiline vahe vaid käändkondade järjekorrast.

Remmeli ja Aaviku süsteemi võrdluseks märgitagu veel, et Aaviku käändkondade järjestus näib olevat parem, sest püütakse arvestada ka sõnatüve silpide arvu (I käändkonnas ühesilbilised sõnad, II käändkonnas kahe- ja kolmesilbilise tüvega sõnad jne.) ning jäetakse süsteemi sobimatu ne-, s-sõnade rühm liigituse lõppu (Remmelil III kk.).

Teatavasti alustab Veski oma 5 käändkonna liigitust kolmesilbilistest raamat-hobune-sõnadest, mida ei või aga ilma pikemata kohaldada kokkuliidetud õpik-mõte-käändkonnale, sest meetodilistel kaalutlustel pole õige alustada komplitseerituna käändkonnaga ja siirduda sellelt lihtsamale, nagu teeb oma süsteemis N. Remmel (vrd. ka käändkondade käsitluseks

²³ Vrd. A a v i k J. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Lk. 252-257; R e m m e l N. Kas nii ei oleks parem? Lk. 21.

kavandatud aega: I kk. (õpik-mõte) - 7 tundi, II kk. (keel-
-käsi) - 3 tundi, V kk. (kuu-koia) - 2 tundi].

Et noomenite liigitamisel käändkondadeks pole arvestatud kumbagi vormitunnuste kujunemise põhilist tegurit (sõnatüve silpide arvu ega käändelõppude liitumise viisi), kannab kogu liigitus menaaniilist ilmet. Et pole suudetud vältida põhiliselt ühesuguste vormitunnustega sõnade jaotamist eri käändkondadesse (I ja III, II ja III, ka IV ja VI) vaid sõnade ajaloolist arenemiskäiku arvestamata esitatakse noomenite üksikrühmitised võrdlemisi meelevaldselt, on selge, et seegi kunstlik käändkonnastik ei vabasta õpilasi tuupimisest. Ka meetodilisi seisukohti esile tõstes oleks ikkagi tulnud lähtuda sõnatüve silpide arvust, sest siis poleks vaja kulutada aega õpik-mõte-käändkonna tüvemuutuste käsitlemiseks (pime - pime, kolmas - kolmas, tõukas - tõuka jt.) ning ne- ja s-sõnade keerukate mitmuse partitiivi reeglite selgitamiseks. Vabanevat aega võiks aga otstarbekamalt kulutada i-mitmuse süvendatud käsitlemiseks, sest ka selle õpetamisega ei näi veel kõik korras olevat.

Edasi peatume gi grammatikates leiduvail i-mitmuse tarvitamist reeglistavail juhendeil, milledele on teataval määral omane ametlike keelenormide ignoreerimine.

Kui R Emmeli-Ordliku ja N. R Emmeli eesti keele õpikuis (lk. 87 ja 91-92) väidetakse, et i-mitmust tarvitatakse ainult üksikutest vokaallõpulise mitmuse osastavaga sõnadest, ning seejuures hoidutakse ÕS-is lubatud i-mitmuse paralleelvormi esitamisest pesa- ja keel-tüübis (samas aga tuuakse aasta- ja hammas-tüübis i-mitmuse sisseütlev), näib et i-mitmuse tarvitamise pole suhtunud erapooletult. Ka J. Valgma jätab oma reeglibrošüüris²⁴ käändsõna tüüpikondade tabelist osa i-mitmuse sisseütleva vorme ära, kuigi ÕS-i (1960) järgi oleks võimalik olnud neid esitada. Tahes-tahtmata jääb mainitud grammatikaist mulje, et varjates rahva eest seda, mida ametlik keelenorm lubab, püütakse üksikvokaalne i-mitmus keelest tasapisi välja suretada lihtsa võttega: pole võimalik kasutada vorme, mida grammatikais enam ei õpetata. Sel-

²⁴ V a l g m a J. Eesti keeleõpetuse reegleid. Tallinn, 1963.

line i-mitmuse tarvitamise reguleerimine on liiga kunstlik ja suurendab ainult keelevigade arvu.

Endastmõistetavalt peab de- ja i-mitmuse käsitlemine kooligrammatikais olema otsast lõpuni süsteempärane ja subjektiivsusest vaba. Siinkirjutaja arendas 1964. a. "Keeles ja Kirjanduses" mõtet, et "suuremat järjekindlust i-mitmuse vormide esitamisel tahaks loota ka ÕS-i kordustrukilt: kui on kasutuseks kõlblikud keelisse, uusisse, käsisse (kaks viimast mittesoovitavatena), siis peaks olema lubatud ka varsisse, küüsisse. Uhtlasi tuleks sulgude ärajätmisega muuta nn. mittesoovitavad i-mitmuse vormid jällegi võrdõiguslikeks de-mitmusega. Üksikvokaalne i-mitmus on kogu II käändkonda läbiv nähtus. Seepärast ei saa pidada õigeks, kui tema tarvitamist piiratakse üksikute sõnade kaupa. Piisab üldjuhusest: mitte kasutada i-mitmust juhtudel, kui sõnatüvi moonduv või on olemas teiste sõnadega kokkulangemise oht (sigu - seos, kohti - kohis, põlde - põlles). Mainitud põhjusel on i-mitmuse tarvitamine II käändkonnas piiratum kui III-s, kuid et üksikvokaalne i-mitmus on alati kuulunud ja kuulub ka praegu kindlalt eesti keele deklinatsiooni süsteemi, seda ei saa eitada" (lk. 222). Vahepeal on jõudnudki ilmuda ÕS-i 2. trükk (1976), mille sõnatüübistikus on eespool soovitatud i-mitmuse vormid taastatud.²⁵

Kirjakeeles on i-mitmus vanade traditsioonidega. Tema tarvitamist de-vormide kõrval võib täheldada alates vanimaist kirjalikest mälestistest. Seejuures on eriti oluline, et i-mitmust on rakendatud kõikides sõnatüüpides.

I käändkond: G. Mülleril keicekst Puihst, Surnu Luist (NEF, 76 ja 277); H. Stahlil neist puist (HH II, 60); A. W. Hupelil muile, muist (ES 1780, 13).

II käändkond: V o k a a l t ü v e d: G. Mülleril Munnest (NEF, 282), keickille (85), keuwsist (297), Lapsist (313), neist tratist ninck Santist (108), neist Laulust (114); H. Stahlil haudust (HH III, 241), ommille (HH I, 7), techtille (HH IV, 254) 'tähtedele', Kohlille (46), neil Israelitil (43); H. Gösekenil marjust (MLO, 126), wihhust (328), jallus,

i-mitmuse esinemispiirkondade kohta tänapäeva eesti keeles
M. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüs-

jallux (393); J. Hornungil Paigus (GE, 227), Naelule, Rau-
dust ~ Rauust (40), Silmist (222), Pasja Pühhiiks (225), Sep-
pille (31), keigist (225); A. Thor Hellel riistust (KA, 11),
rinnust (14), jallust, saiuust (15), maksust (18) 'maksadest',
poegest (15), kõrvust (20), ommist ~ ommaist (27), ämnest
(16), päiwist (20), kiwast (15), käskust ~ käskudest (16);
A. W. Hupelil tibust, kiwast (ES 1780, 13). K o n s o -
n a n t t ü v e d: G. Mülleril Ebbausckusille (NEP, 144);
H. Stahlil norille (HH I, 29), kessist (HH II, 3), köisid
(35), lapsille (HH III, 63), Kuhljalasille (HH I, 60), södda-
lasille (HH III, 187), wainlasille (HH IV, 33); J. Hornungil
Nolile (GE, 22), Kässist (51), teisile (222), Kawwalussist
(16), Wölglaisille (217); A. Thor Hellel keickile (KA, 16),
mehhist, lapsist (18), inimessist (14).

III käändkond: V o k a a l t ü v e d: G. Mülleril rum-
malille (NEP, 191), Wanambist (261), enambille (171), Iszan-
dille (64), Pagkanaile (8), neile Englille (56), neist Jesu-
iterist (319); H. Stahlil mollembil (HH II, 112), haigkille
(60), neist Kamelist (HH III, 19), neist Irophetist (219),
neist surnust (103), neile Kirckulle (VEKVM, 46); J. Hornun-
gil Jummalist ~ Jummalust ~ Jummaluist (GE, 14), Walwajist
(43), Haigille (231), Linna üllemille Issandille (228), Mon-
ningulle (54) 'mõningatele'; A. Thor Hellel wannemile (KA,
10), holetumaist (17), wäetimaist (15), ramatuist (19), aht-
raist (18); A. W. Hupelil jummalalle (ES, 13). K o n s o -
n a n t t ü v e d: G. Mülleril Jummal Sullasille (NEP, 293);
H. Stahlil waisil (HH II, 6), nelle weixille (HH I, 29)
'veistele', hingekarjasil (HH IV, 18), Keickil hendasille
'allen Schwangern' (HH II, 194); J. Hornungil neile sinnasille
(GE, 231), Hobbesist (17); A. Thor Hellel liikmist (KA, 11),
wötmist (15), weiksist 'weiseist', lambust ~ lambaist (18)
jt.

Huvitav on täheldada, et isegi i- ja u-tüvedes, kus mit-
muse vormid seaduspärase arengu tagajärjel on ainsuse omade-
ga kokku langenud, pole i-mitmus XVII ja XVIII sajandi kee-

teemis. Nõrgaastmeline i-mitmus // Keel ja Kirjandus. 1979.
Nr. 4. Lk. 202 jj.

lepruugile võõras. Vaatamata XIX sajandil alanud sid-lõpu võidukäigule, püsisid häälikuseaduslikud vormid nende sõnade mitmuse partitiivis visalt edasi, mille kohta leiame tõe-
 deid nii möödunud sajandi kirjasõnast (eriti O. W. Masingu kirjutistest) kui ka E. Ahrensi ja F. J. Wiedemanni gram-
 matikast. Murdeti on mitmuse partitiivi tüüp veskid, lindu,
silku veel praegugi kasutusel.

Asjaolu, et kirjakeele aluseks saanud põhjaeesti kesk-
 murdes on tänapäeval de-mitmus ilmses ülekaalus, ei tule i-
 mitmuse tarvitamise ulatust määrava tegurina kirjakeele prae-
 gusel arenguastmel arvesse. Endiselt väga elujõuline on i-
 mitmus lõunaeesti keelealal, rannamurdes ja paiguti mujalgi.
 Kirjakeele traditsioone ja tänapäeva üldestestilist keele-
 pruuki arvestades tuleks i-mitmuse tarvitamisel hoiduda vaid
 mõningaist keeleuueenduse liialdustest. Siinkohal pole üle-
 arune rõhutada, et omal ajal J. Aaviku poolt lendulastud loo-
 sung, nagu oleks i-mitmuse võit tähendanud kogu keeleuueendu-
 se võitu, on täiesti alusetu. Keelekorralduse käigus fiksee-
 riti kättesoleva sajandi esimesil kümnendel mitmuse partitiivi
 ja sellest tuletatava i-mitmuse tarvitamine. Kui sajandi
 alguse keelepruugile oli veel omane suur kirevus mitmuse vor-
 mides (pikkist juuksist, aegust, jälgile, soojail, valjuil,
mustail jt.), siis vastavate reeglite väljatöötamisega loodi
 kirjakeele ammuste traditsioonide jätkamisele ajakohane
 baas, mille tulemusel i-mitmuse vormide tarvitamine kiiresti
 ühtlustus. See, et nüüd mõnedes Põhja-Eesti koolides on
 üksikvokaalse i-mitmuse kätteõpetamisega raskusi, ei tohiks
 veel meelitada keeleõpikute koostajaid lihtsama vastupanu
 teele. Kui i-mitmuse tarvitamist ei suudeta seniste program-
 mide järgi VI ja VII klassis selgeks õppida, on võimalik se-
 da teha järgmistel õppeaastatel. See moodus on arvatavasti
 mõistlikum kui otstarbetu ning nurjumisele määratud rünnak
i-mitmuse vastu.

Üldse tuleks vältida keele liigset normeerimist,
 sest sellega käib käes ikkagi see stiil-
 ühansside hävitamine. Ometi sobib i-mitmus
 oivaliselt luulekeelde ja pidulikku stiili, kuid mõõduka tar-
 vitamise puhul rahuldab ta keele kui suhtlemisvahendi nõuet

ka väljenduse lühiduse ja nõtkuse suhtes.

i-mitmuse enda piires viimaseil aastail üha tugevnenud nihked diftongiliste vormide poole (endisi ~ endiseid, endisil - endiseil jt.) samuti diftongiliste superlatiivide tarvitamine (roosaim, lillaim, tubleim, õnnelikeim ~ õnnelikuim jt.) viitavad niisuguste i-mitmuse vormide sobivusele keeles, nagu roosaid, -l, summaid, -l jt. II käändkonna sõnade ametlik kaasahaaramine i-mitmuse vormistikku likvideeriks viimase nõrga lüli tema süsteemis ja muudaks ta täielikult võrdväärseks de-mitmusega.

Keele vormistiku normeerimisel ja sõnade tüüpkondade määramisel on vaja senisest ulatuslikumalt arvestada ajaloolist tausta. See väldiks üksiksõnade ja vahel ka tervete sõnarühmade siirdumist valesse tüübistikku. Alati ei saa aga eeskujuks võtta teatavaid murdevorme või nendega segatud ühiskeele pruuki, sest kirjakeeles on välja kujunenud omad seaduspärasused, mida tuleb samuti arvestada. Kirjakeele noomenite ja verbide struktuur, millesse kuulub ka sõnatüve silpide arvu ja vältesuhete mõiste, on ajaloolise arengu käigus kujunenud niivõrd kindlapiiriliseks, et üksikvormide normeerimine peab sellele paratamatult alluma - kui ei taheta sattuda vastuollu keele põhiolemusega.

Sellest aspektist vaadates näeme ka, milline väärsamm oli lubada sõnale ümbrik paralleelvormid õpik-tüübi järgi. Et ümbrik on algselt neljasilbiline sõna (*ümpärikko), kuulub ta keeleajalooliselt II käändkonna vokaaltüvede rühma ja käändub nagu lugemik. Asjaolu, et põhjaeesti murdealal ja murdesugemetega ühiskeeles on ik-lõpuliste sõnade käänamine ühtlustunud õpik-tüübi kasuks, pole siin mõõduandev, sest kirjakeele struktuuris on määrav sõnatüve esialgne silpide arv ja sisekao korral III välde. Kolmandavärtelise ümbrik-sõna käänamine õpik-tüübi järgi mõjub tervet keeletunnet laostavalt. Võor- ja laensõnade muutmisel lähtume samadest põhimõtetest. Seepärast kuulub kolmandavärteline kolhoosnik (nagu kolhooslik) vastuvaidlematult lugemik-, maastik-tüüpi. On mõistetatav, et sõnadel ümbrik ja kolhoosnik tuleb kaotada õpik-tüübi paralleelvormid. Õnnestunuks ei saa pidada algselt kahe-silbiliste sõnade maine, kuine, puine jt. viimist vaene-, soo-

lane-tüüpi, kuhu tegelikult kuuluvad vaid kahesilbiliseks kontraheerunud ja kolmesilbilised sõnad (III kk. konsonant-tüved). Et sõnades maine, kuine, puine jt. pole kontraktsiooni toimunud, vaid nad kuuluvad orgaaniliselt kokku II käändkonna sõnadega teine ja naine, tuleks nende II välde, nagu see esineb suurel keelealal, taastada ja käänata neid sõnu teine-tüübi eeskujul. Nüüd on meil aga kunstlikult fikseeritud sõnarühm, mis on võõras eesti keele põhiolemusele (puudub vastavus teine-, naine-tüübiga ja ka verbidega). Selliste keele struktuuri lõhestavate erandite moodustamine on aga kirjakeele praegusel arenguastmel täiesti lubamatu.

Seevastu erandrühmade moodustamine vokaal- ja konsonant-tüvede piires on protsess, mis toimub sama käändkonna (II või III) raames ega satu vastuoluliste sõnatüve silpide arvust ja vältest tulenevate nõuetega. Ent vana ÕS-i päevil polnud siingi veel kõik normeeritud süsteempäraselt. Omaette kunstmoodustiseks oli sõna köömen käänamine. Murdeis esineb ta nii II kui ka III vältes ning on ainsuse partitiivis konsonant-tüveline (köömet - kööment). Kirjakeele partitiiv köömned on kunstlik, sest sõna on viidud vägisi aasta-, number-tüüpi. Lühenenud e-tüvelise noomenina võib ta kuuluda vaid III käändkonna konsonant-tüvede hulka ja käänduda nagu seeme - seemne, s.o. kööme, köömne, köömet, köömnete, köömned, köömnetes e. köömnesse. Uues ÕS-is (1976) ongi sellele soovile vastu tulnud ja lubatud ka tüüp kööme : kööme : köömet. Seevastu korsten-, korstnat-vormid ei mõju keeleajalooliselt väljakujunenud sõna tüübistikku killustavalt, sest a-tüvelisena võib korsten käänduda ka aasta-, number-tüübi järgi.

Verbide väljakujunenud struktuurile oli samuti võõras suhe esitlema, esitlesin (III pk.) - esitella, esitelnud (II pk.). Soov, et siin tuleks endiselt lubada paralleelvorme läbi kogu paradigma, on leidnud praeguses ÕS-is arvestamist, esitelemä-, esitelin-muudete tarvitamine võiks piiruda põhiliselt luulekeelena, kuhu nad näivad suurepäraselt sobivat.

Deltodust nähtub, et 2. käändkonna süsteem, mille aluseks

on sõnatüve silpide arv ja muutelõppude liitumise viis, võimaldab saada kogu keele sõnavara vormistikust üksikasjalise ja selgepiirilise ülevaate. Mõningal määral võib vormistiku senise arenemiskäigu põhjal ennustada tüübigruppides ilmnevat suunda. Nii näiteks on igati tõenäoline, et sama käändkonna piires toimival aasta- ja hammas-tüübi vastastikusel mõjutusel kujuneb välja III käändkonna vokaaltüvede astmevahel-duslik rühm, mille asukohta käändkondade tabelis tähistab praegu valge nelinurk all vasakul (vt. tabel 2). Selle rühma esimesiks tulnukaiks kujunevad armas-, vaher-tüüpi sõnad, mida konsonanttüvedega seob veel ainult ainsuse partitiivi pa-ralleelvorm (armast, vahert).

Kokkuvõtteks võime öelda, et meie grammatikate muutkon-dade senised süsteemid (isegi need, milles on lähtutud sõna-tüve silpide arvust) ei vasta teadusliku süstemaatika nõue-tele. Nendes esineb vigu, mis on tingitud peamiselt mõistete liigitamise reeglite rikkumisest. Ilma viimaste korrektse ra-kendamiseta ei tule aga tänapäeval toime enam ükski teadus. Muutkondade vigadeta liigitus on väga oluline ka koolitöö seisukohast, sest käsikäes teaduste põhialuste õppimisega tu-leb õpilastel ühtlasi omandada loogilise mõtlemise võime. Ees-ti keele noomenite ja verbide vormistiku ajaloolise kujunemi-se jälgimisel selgusid põnimomendid, mida teaduslikku täpsust taotleval liigitusel tuleb arvestada. Vormi- ja muutetunnuste diferentseerumist on väga suures ulatuses suunanud sõnatüve silpide arvust olenev sufiksiline astmevaheldus, mille mõjul on kujunenud peamiselt mitmuse partitiiv ja (vokaaltüvelistel) ainsuse partitiiv. Sõnatüve silpide arvu järel on teiseks olu-liseks teguriks vokaal- ja konsonanttüvede vanekord, millest sõltub sageli erinevate käändelõppude kasutamine ainsuse par-titiivis ja mitmuse genitiivis. Liigituse viimase tegurina arvestatakse tüvelist astmevaheldust. Sõnade rühmitamine muut-kondadesse toimub seega üldtajuatavatel alustel. Käänd- ja pöördkondade süsteemis (kumbagi arvult 3) on saavutatud nende täielik vastavus, mis ulatub isegi eranditesse. Seejuures on erandite arv väiksem kui teistes, sõnatüve silpide arvule tu-ginevates muutkondade süsteemides.

3 muutkonna süsteem on katse luua eesti noomenite ja ver-

bide teaduslik liigitus ühtsel rühmitamisalusel, kuid just liigituse loomulike ja üldtajutavate printsiipide tõttu on ta sobiv kasutamiseks ka kooligrammatikais. Et aga 3 muutkonna süsteem tugineb ainuüksi keele arenemiskäigust tulenevatele alustele, on soovitatav lisada kooligrammatikaisse lühikeste vahemärkustena keeleajaloolisi viiteid. Need ei tohi saada eesmärgiks omaette, vaid peavad aitama õpitavat paremini omandada. Nii võiks näiteks I käändkonna erandlike ainsuse partitiivide au, nõu puhul märkida, et need sõnad olid varem kahesilbilised (varasemates trükistes veel auu, nõuu), kuuludes II käändkonda, mistõttu ainsuse partitiivi -d polegi ootuspärane (vrd. II kk. ains. part. pesa, põldu).

Nimetatud tagasihoidlikud soovid mõnele keeleajaloolistele viidetele on puhuti tekitanud arusaamatust, nagu nõuaks siin kavandatud muutkondade süsteem õppijailt üldse keeleajaloolisi eelteadmisi ja võivat seetõttu praktilises keeleõpetuses kujuneda tülikaks rakendada.²⁶ Tegelikult ei saa selle süsteemiga tutvumine olla õpilastele pärmugi raskem kui Muugi käänd- ja pöördkondadega, sest üksiktüüpsõnad on mõlemal juhul samad ja neid iseloomustavate parameetrite (silbiarvu jm.) kätteõpetamine pole ju senigi eeldanud mingeid keeleajaloolisi eelteadmisi.

Otse vastupidi, 3 muutkonna süsteem, milles on püütud vältida seniste liigituste puudusi, vastab ühtlasi õppetöö meetoodilistele nõuetele. Kui noomenite ja verbide vormistiku õppimist alustada puu-, koi- ja tooma-, käima-tüübist (s.o. I käänd- ja pöördkonnast, millel ainsatena puudub konsonanttüvede alaliik), kulgeb muutkondade süsteemi omandamine lihtsamalt keerulisemale, kergemalt raskemale.

²⁶ V a l g m a J., R e m m e l N. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn, 1968. Lk. 70.

1.2. ASTMEVAHELDUSE MÄÄRAMINE KONSONANTTUVELISTES SÕNADES

1. Milleks on sisehäälikud vajalikud ja milleks mitte

Meie kooligrammatikais on olnud otsekui iseenesestmõistetav määratleda astmevaheldust sõna sisehäälikute *k a h e s u g u s e* esinemisena ühe ja sama sõna eri vormides.²⁷

Astmevahelduse üksikjuhtudesse süvenedes näeme, et selline käsitusviis ei ole puudusteta. Küllap on seda märganud ka mõne grammatika autorid ja seepärast sõna "kahesugune" välistanud. M. Hint on aga viinud astmevahelduse käsitluse häälikuõpetuse alt vormiõpetuse peatükki ja vaatleb seda seal kui tüvevahelduste süsteemi.²⁸

Senikaua kui peame silmas noomenite ja verbide vokaaltüvelisi muuteid, näib sisehäälikute kahesugune esinemine pidavat üldjoontes paika, sest sõna tugeva astme sisehäälikutele vastandub teatavais muudetes teine, nõrga astme esinemistüüp, näit. *l/ep/a : l/ep/a, t/ukk/uda : t/uk/un, m/ain/ida : m/ain/in, /eks/ida : /eks/in, l/eib/a : l/eiv/a, t/ub/a : t/oa/, k/ask/e : k/as/e, s/elg/a : s/elj/a, k/üüd/ida : k/üün/in* jne. Üksikuid süsteemist väljalangemisi võib täheldada ainsuse nominatiivis, mistõttu näiteks järgmistel juhtudel on täpselt võttes tegemist sõna sisehäälikute kolmesuguse esinemisega: *s/õb/er (I v.) : s/õbr/a (II v.) : s/õpr/a (III v.), /ad/er : /adr/a : /atr/a, v/ig/el : v/igl/a : v/ikl/a, p/ad/i : p/adj/a : p/atj/a* jt. Et sõnatüübistikus *sõber*-padi on ainsuse nominatiiv varem olnud kolmandavärteline (< *sõpr* < **sõpra*, *patj* < **patja*), käsitletakse grammatikais praegusi esmavärtelisi vorme tugeva astme

²⁷ Vt. näit. *R e m m e l N., V a l g m a J., R i i k o j a E.* Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile. Tallinn, 1961. Lk. 31; *L a u g a s t e G., T e d e r M.* Eesti keele grammatika VIII klassile. Tallinn, 1955. Lk. 41.

²⁸ *R e m m e l N., R i i k o j a E., V a l g m a J.* Eesti keele grammatika IX-XI klassile. Tallinn, 1964. Lk. 10; *V ä ä r i E.* Eesti keele õpik keskkoolile. 10. trükk. Tallinn, 1980. Lk. 20; *H i n t M.* Eesti keele õpik IX klassile. Tallinn, 1983. Lk. 177 jj.

erandjuhtudena. Sellega jääb ikkagi üldjoontes jõusse nii sisehäälikute kahesuguse esinemise reegel kui ka vältevahelduse printsiip, mille järgi tugev aste on kolmandas ja nõrk aste teises võltes.

Hoopis keerukam on olukord niisugustes astmevahelduslikes sõnades, kus osa vorme moodustatakse konsonanttüvest. Laadivahelduslike sõnade puhul pole haruldased juhtumid, mida iseloomustab sisehäälikute isegi n e l j a- või v i i e- s u g u n e esinemine sama sõna eri vormides, näit. k/äs/i : k/äe/ : k/ätt/ : k/ät/e; v/es/i : v/ee/ : v/ett/ : v/et/e; t/eg/ema : t/eh/a : t/een/ : t/ein/ud : t/eht/ud; n/äg/ema : n/äh/a : n/äen/ : n/äin/ud : n/äht/ud jt. Seda laadi juhtudest on meie grammatikais seni kas juhuslikult või meelega mõõda vaadatud, mistõttu puuduvad ka reeglid tugeva ja nõrga astme määramiseks konsonanttüvelistes vormides. On pikemaajal selge, et sisehäälikute kahesuguse esinemise printsiip esitatud näidetes ei vasta enam tegelikkusele - isegi siis mitte, kui appi võtta erandid. Keeleajaloolistest teguritest tingitult on toimunud sõna tüve häälikute muutumine kahes eri liinis: vokaaltüvedes ja konsonanttüvedes, kummaski eri kombel.

Lainitud ebakoha kõrvaldamiseks on grammatikais vaja käsitleda konsonanttüvelisi vorme neile kuuluvalt positsioonilt, mitte arvata neid eranditeks, nagu muide on kujunenud tavaks konsonanttüveliste noomenite ja verbide paigutamisel muutkondadesse.²⁹

Muidugi, keeleajaloolisest aspektist on võimalik käsitleda sama sõna eri vorme nii laadi- kui ka vältevahelduse seisukohalt, nagu on tehtud eesti keele astmevahelduse ulatuslikus ülevaates (laadivaheldus käsi : käe; vormitunnuste liitumisel tekkinud vältevaheldus kätt : käte)³⁰, kuid kooli-grammatikale sellist käsitusviisi soovitada ei saa. Niigi on juba olemas küllalt suur oht analüüsida tugevaastmelisi vorme (käsi, lugu jt.) nõrgaastmelisteks - vältevahelduse

²⁹ Vrd. eespool "Eesti muutkondade kujunemine", lk. 11 jj.

³⁰ Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. Tartu, 1964. Lk. 67 jj. (TRÜ rotaprint).

seisukohalt.³¹

Mis puutub astmevahelduse määratlusse eesti keele teadusliku grammatika eelväljaandes, siis peetakse selleks "nähtust, et lühe ja sellesama sõnatüve sisehäälikud esinevad sõna eri vormides kahel erisugusel kujul".³² Nagu näeme, jätkub siin varasemate kooligrammatikate traditsioon, ainult selle vahega, et sõna sisehäälikuist on saanud sõnatüve sisehäälikud. Viimane seisukoht on teatavas vastuolus sama teose 1. vihikus toodud sisehäälikute definitsiooniga, mille järgi tuleb "lugeda sisehäälikuiks esimese silbi täishäälikud kuni teise silbi vokaalini, hoolimata sellest, kas viimane kaashäälik kuulub tüvesse või mitte".³³ Vastuolu laheneks kaht tüüpi sisehäälikute idees. Aga opereerimine samas grammatikas kord sõna tüve sisehäälikutega, kord sõna sisehäälikutega tundub liialt komplitseeritud. Piisab ju vältevahelduslike sõnade astmevahelduse (resp. vältesuhte) kindlakstegemiseks sõna sisehäälikuist. Vältevahelduse puhul langeb teatavasti sõna sisehäälikute välde kokku sõnavältega. Seetõttu näiteks sõnades l/ep/astdest (III v.) ja l/ep/ast (II v.) ei erine tugeva ja nõrga astme määramine sisuliselt sõna sisehäälikute välde määramisest. Kuid laadivahelduse puhul mõjub häirivalt nii välte kui ka mis tahes sisehäälikute arvestamine, sest reegel, mis räägib viimaste "kahesugusest esinemisest" sama sõna eri vormides, ei pea niikuinii paika. Sisehäälikute mõiste ongi vahetult seotud sõna kuiterviku häälikute kvantiteedi ja selle muutuste iseloomustamisega. Astmevaheldus on aga tüve nähtus. Seetõttu on astmevahelduse, eriti laadivahelduse käsitlemisel otstarbekam lähendada kogu tüvest, selle sisehäälikuid eraldi esile tõstmata. Vältevaheldusliku momendi äralangemine laadivahelduse piirkonnas tingib vajaduse ka sisehäälikud kõrvale jätta.

³¹ Vt. ka Laugaste G. Mida andis ülevabariigiline emakeele olümpiaad // Keel ja Kirjandus. 1964. Nr. 8. Lk. 470

³² Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 3.

³³ Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 1. vihik. Tartu, 1963. Lk. 108. (TRU rotaprint).

Seepärast võib isegi õnnestunumaks pidada selliseid astmevahelduse käsitlemist, milles on loobutud traditsioonilisest sisehäälikutega opereerimisest ja määratakse nii välte- kui ka laadivaheldus sõna tüve muutustele tuginedes.³⁴ Ühiseks ebakohaks kõigile senisele kooligrammatikaile on aga asjaolu, et selliste keeleajalooliselt konsonanttüveliste vormide nagu kätt, käte; teha, teinud, tehtud jt. astmevahelduse käsitlemisest on niisama hästi kui mõõda mindud. Samuti pole käsi-, kaas-tüüpi de-mitmuse vormides (kätes, kaantes jt.) suudetud tõmmata tüve ja muutetunnuse vahele piiri, mis vastaks keeleajaloolistele tõsiasjadele.

Ainult üht tüüpi sisehäälikute abil nii sõnaväldet kui ka astmevaheldust määrata ei saa. Kui määrata sisehäälikud ainult sõna tüve piirides, nagu näib olevat otstarbekohane astmevahelduse kindlakstegemisel (v/ig/adest : v/ea/st), pole teatavatel juhtudel võimalik välja selgitada sõnaväldet (näit. m/ul/le, s/ul/le jt.). Kui aga lugeda sisehäälikuteks esimese silbi vokaalaines koos sellele järgneva konsonandi või konsonantidega, nagu nõuab sõnavälte määramine, lisanduks näiteks sõna nägema sisehäälikute viiesugusele esinemisele (n/äg/ema, n/äh/a, n/äen/, n/äin/ud, n/äht/ud) veelgi kuus võimalust (n/äed/, n/äeb/, n/äem/e, n/äet/e, n/äev/ad, n/äeks/in), mis muudaks pildi niivõrd kirjuks, et sisehäälikutele tuginemine kaotaks sõna tugeva ja nõrga astme määramisel igasuguse mõtte. Tekkivast nõriaringist pääseb kõige lihtsamini välja ikkagi sel teel, kui jätta sisehäälikud sõnavälte määramiseks, s.o. sõnade iseloomustamiseks vältelisest küljest, ja toetuda astmevahelduse määramisel - s.o. sõna tugeva ja nõrga astme väljaselgitamisel nii vokaal- kui konsonanttüvelistes vormides - muutustele lihtsalt sõna t ü v e s.

Selline käsitusviis on pealegi kooskõlas astmevahelduse ajaloolise kujunemisega, kus silbi kinnisus on tinginud tüvekonsonandi nõrgenemise või pika vokaali lühenemise,

³⁴ R e m m e l N. Eesti keele õpik töölisnoorte koolidele. V-VIII klass. Tallinn, 1963. Lk. 29.

aga ei ole tinginud kõigi sisehäälikute muutumist. Astmevahelduslike sõnade konsonanttüvelisigi vorme mõistame sõna tüvest lähtudes paremini kui sisehäälikutele tuginedes.

2. Astmevahelduse määramisest konsonanttüvelistes noomenites

Konsonanttüvelisi vorme on eesti noomenite ja verbide muudete seas küllaltki palju. Neid on suurest hulgast kahe- ja enamasilbilistest tüvedest. Kindlapiirilise rühma, millest konsonanttüvelisi vorme pole kunagi olnud võimalik tule- tada, moodustavad ainult ühesilbilise tüvega sõnad (maa, koi; tooma, käima).

Heites pilgu eesti käändkondade tabelile³⁵, võib konstateerida, et konsonanttüveliste muudete kasutamine nii kahe- ja neljasilbilistes (II käändkond) kui ka kolmesilbilistes ja kontraheerunud (resp. lühenenud) tüvedes (III käändkond) ulatub võrdselt astmevahelduseta ja astmevahelduslikesse sõnadesse. Puhtvokaaltüvelise tüübistiku esinemus süsteemis on koguni piiratum, sest III käändkonnas vokaaltüvede astmevahelduslik rühm puudub. Konsonanttüvede astmevahelduslikes rühmades, nagu selgub tabelist 1 (lk. 48), on esindatud nii välte- kui ka laadivahelduslikud sõnad.

Konsonanttüveliste noomenite astmevahelduseta rühma kuuluvad peamiselt ne- ja s-sõnad. Nende ainsuse partitiiv ja mitmuse genitiiv ning viimasest moodustatav de-mitmus saadakse s-iga lõppevast tüvest. Sellest tingitult on mitmuse genitiivi muutelõpp *-sen esindatud kujul *-ten > -te: teist - teiste (< *teis + sen), naist - naiste, õpilast - õpilaste, kirjutust - kirjutuste, vaest - vaeste, kaist - käiste, soolast - soolaste, vastastikust - vastastikuste. Algupärane konsonanttüvi on säilinud veel ainsuse partitiivis tuld (< *tulda), merd, verd, und, lund, mõnd. Seevastu mitmuse genitiivis on konsonanttüveline tulle asendunud vokaaltüvelise vormiga tulede.

³⁵ Vt. eespool "Eesti muutkondade kujunemine", lk. 20.

Konsonanttüvelised noomenid

	Astmevahelduseta	Astmevahelduslikud	
		Vältevahelduslikud	Laadivahelduslikud
Kahe- ja neljasilbilised	teine, naine; õpilane, kirjutus Erandrühm: tuli, meri, veri, uni, lumi, mõni	keel, juur, joon	käsi, uus, vars, kaas
Kolmesilbilised Kontr.v. lühen.	vaene, käis; soolane, vastastikune	mõte, tütar Erandrühm: liige, seeme; armas	hammas, kolle, vanne Erandrühm: vaher, aher

Teataval määral astmevahelduslikud on teine-, naine-tüüpi sõnad, millel üksnes ainsuse nominatiiv jääb väljapoole otsest vältevaheldust: teise (II v.); teist (III v.) : teistesse (II v.) - teise (III v.) : teised (II v.) : teiste (II v.) : teisi (III v.) : teistesse (II v.) - teississe (II v.) jne. Et ne-liitelised sõnad on üldiselt astmevahelduseta, ei arvata teine-, naine-tüüpi sõnu reeglipäraselt astmevaheldusjuhtude hulka, aga kui küllaltki kaugelt arvestatud erijuhtu võib neid pidada peaaegu võrdseks vältevaheldusliku keel-, meel-, juur-, joon-rühma sõnadega.

Mitmuse genitiivi keelte, joonte eskusjul ja osaliselt ka vormide teiste, naiste kaasmõjul on konsonanttüveliseks muutunud mõned kahe- ja kolmesilbilised vokaaltüved: naelte, hainte, kaerte, koerte, aiste, poiste jt. Murdeti, peamiselt saartel, on hilistekkelini konsonantseid vorme eriti rohkesti, näit. Phl lehmDe, silmDe, sehmDe, härkte, Rei vorste, vainDe, Muh metste. Kirjakeele ja mainitud murdevormide oluliseks lahku-

minekuks on eri välte kasutamine: naelte, poiste on II, kuid lehmDe III välde. Kirjakeele vormid on vältelt ootuspärase-
 mad, sest murdelise lehmDe-, silmDe-esinemuse tugev aste on
 tingitud paralleelselt kasutatavast või kasutatud silme-tüü-
 bist, s.o. e-mitmusest (silme < *silmešen). Kuid täiesti
 reeglipärane ei ole ka kirjakeele keelte-, juurte-, joonte-
 tüüp, sest erinevalt *teisten-, *naisten-juhtudest liitus
 siin sõna tüvele *-šen, *-šen: *kälšen, *jūršen, *jōnšen,
 mille edasiarenguna ootaks vorme *kellen > kele, *jūren >
 > jure, *jōnnen > jōne. Et areng on enne te-lõpu analoogi-
 list üldistumist kulgenud just seda rada, näitavad soome va-
 nas kirjakeeles (Agricolal) XVI saj. algupoolel esinevad as-
 simileerunud tüvekonsomandiga vormid kiellen 'keelte', pien-
 nen ("peente") 'väikeste', hwllens 'tema huulte' jt. Nende
 kõrval seisab ka lähtekujuga sarnane swrdhen (loe: sūršen)
 'suurte'.³⁶

Vältevaheldus ilmneb veel algselt kolmesilbilistes mõte-
 ja tütar-tüüpi sõnades, mille nõrk aste konsonanttüvelistes
 vormides mõtet - mõtete, tütart - tütarde on tingitud silpi
 sulgevast *k-st ja r-ist: mõtete < *mettəktən, tütarde <
 < *tüttärten. Märgitagu, et viimases näites on rõhutu silbi
 järel -šen (*jūršen). Peale ainsuse nominatiivi, partitiivi
 ja mitmuse genitiivi ning de-mitmuse vormide on mõte-, tütar-
 tüüpi sõnad kõigis ülejäänud vormides kolmandavältilises tu-
 gevas astmes, mille on põhjustanud vokaaltüveliste vormide
 tüves ilmnev kontraktsioon või sisekadu: *mettəvəssa > mõtte-
 -essa > mõttes, *tüttärellə > tütrell.

Kui võrdleme kaheasilbiliste keel-, juur-tüüpi sõnade
 konsonantseid vorme mõte-, tütar-tüübi esinemusega, näeme
 välte kokkulangemist üksnes mitmuse genitiivis (II välde:
 keelte, mõtete). Seevastu teisevältilisele mõtet-, tütart-
 osastavale vastab ühesilbiliseks kulunud kolmandavältiline
 partitiiv keelt, juurt. Ebakõla on vaid näiline, sest kum-
 maski deklinatsioonirühmas vastab ainsuse partitiivi välde

³⁶ R a p o l a M. Suomen kirjakielen historia pääpiirteit-
 täin I. Helsinki, 1933. S. 132.

nominatiivi omale (III välde: keel - keelt; II välde: mõte - mõtet).

Vältevaheldusliku rühma erandite hulka kuuluvad liige-, seeme-, armas-tüüpi sõnad, mille ootuspärane nõrgaastmeline tüvi ilmneb ainult konsonanttüvelises ainsuse partitiivis (liiget, seemet, armaast), kuna mitmuse genitiivi ja de-mitmuse vormidesse on vokaaltüvede (numbri : numbrit jt.) eeskujul üldistanud ainsuse genitiivi kujuline tugeva astme tüvi (liikme - liikmete, seemne - seemnete, arma - armsate). Sama kehtib ka laadivahelduslike sõnade erandrühma vahel, aher kohta (vahert, ahert - vahtrate, ahtrate).

Laadivahelduslik hammas-, kolle-, vanne-rühm kuulub keelejalooliselt kokku vältevaheldusliku mõte-, tütar-tüübiga, mistõttu enamikul selle rühma sõnadest lisandub laadivaheldusele viimastega täiesti sarnane II ja III välte vaheldus; vrd. II välde: mõte - kolle, mõtet - kollet, mõtete - kollete, mõtetes - kolletes; III välde: mõtte - kolde, mõttes - koldes, mõtted - kolded, - mõtteis - koldeis jne. Ainult vähestel juhtudel on tüveklusili täielik kadu põhjustanud vaheldussuhte III v. : I v., näit. varga : varast, ohke : ohet, vahtra : vahert. Kehtivate reeglite kohaselt ei tule aga vaatlusalustes noomenites tugeva ja nõrga astme määramisel tugineda välteerinevustele, vaid on tarvis silmas pidada tüvekonsonantide teisenemist või kadu, millest käsitletavas vormirühmas on võimalikud järgmised variandid:

b : v teiba : teivas/t, -te, iibe : iive/t, -te

lb : lv helbe : helve/t, -te

rb : rv turba : turvas/t, -te; tarbe : tarve/t, -te

mb : mm hamba : hammas/t, -te; kombe : komme/t, -te

d : ð riide : riie/t, -te

ld : ll kalda : kallas/t, -te; kolde : kolle/t, -te

ld : l kuulde : kuule/t, -te

rd : rr varda : varras/t, -te; murde : murre/t, -te

rd : r pöörde : pööre/t, -te

nd : nn kinda : kinnas/t, -te; tunde : tunne/t, -te

nd : n käände : kääne/t, -te

ht : h puhta : puhas/t, -te; vahtra : vahert

g : ð muige : muie/t, -te

lg : l hiilge : hiile/t, -te

rg : r varga : varas/t, -te; möirge : möire/t, -te

lg : lj hülge : hüljes/t, -te

hk : h ohke : ohe/t, -te

sk : s hõiske : hõise/t, -te

rk : rs purske : purse/t, -te

Algupärased vokaaltüvelised vormid on reeglipäraselt tugevas astmes, konsonanttüvelised vormid nõrgas astmes. Et kõik siin käsitletud juhud olid varem vokaaltüvedes kolmesilbilised ja konsonanttüvedes kaheasilbilised, pole tugeva ja nõrga astme määramisel karta viltulöömist ka siis, kui neis analüüsitakse astmevaheldust vältevahelduse seisukohalt, kusjuures tugevas astmes esineb alati III välde, nõrgas astmes II või I välde (varda - varrast, varga - varast).

Hoopis teisiti on astmevahelduslikud vormid kujunenud kaheasilbilistes laadivahelduslikes sõnades. Vokaaltüvelistes vormides on konsonandi kadu põhjustanud välte tugevnemise, mistõttu nõrk aste võib olla III vältes ja tugev aste I vältes (*käti > käsi - I välde, *käsēn > käe - III välde). Eespool käsitletud sõnarühmades seda ei ole. Et kaheasilbilistes sõnades laadivahelduse seos vältevaheldusega pole obligatoorne, tuleb tugeva ja nõrga astme määramisel lähtuda sellest, kas tüvekonsonant on säilinud või kadunud. Seejuures tüvekonsonandi säilimine nii vokaal- kui ka konsonanttüvelistes vormides näitab kätte tugeva astme.

Tüvekonsonandiks on kõigis allpool vaadeldavais vormides olnud *t, mis ainsuse nominatiivis ja i-mitmuse käänetes on järgneva i tõttu juba meie keele varasemal arenemisastmel muutunud s-iks (*käti > käsi, *üti > *usi > uus, *varti > *varsi > vars, *kanti > *kansi > *käsi > kaas). Teistes tugeva astme vormides on *t säilinud / *kät-tä > kät-t, *kät-ten > käte (= kät-tē) / või pika häälikainese järel esindatud d (D)-na (*ütēhen > uude, *vartēhen > varde). Nõrgas astmes on *t (*š) kas kadunud või assimileerunud eelneva konsonandiga (*käsēn > käe, *varšēn > varre). kaas-tüübis on tüve pikk vokaal üldistunud nominatiivist ka obliikväänetesse (*kanšēn > kannen > kaane).

Eri sõnatüüpides on tüvekonsonant *t esindatud nii, nagu näha tabelist 5.

Tabelist 5 selgub, et kõikides vormitüüpides tuleb esile neljasugune sõnatüvi. Seejuures uus-, vars- ja kaas-tüüpi sõnu iseloomustab ainsuse illatiivis tugeva astme variant t > d (D) (uude, varde, kaande). Murdeti võib täheldada sama-sugust tüvekonsonandi säilimist ka käsi-tüübis, näit. eR käDe - käte 'kätte', veDe - vete 'vette'. Kirjakeele kätte-, vette-vormis on tüvekonsonant gemineerunud (< *vetehen). Suuremat täpsust taotledes võiks vaatlusalustes sõnades näha isegi viiesugust sisehäälikute esinemist, näit. k/ä*̄*s/i, k/ä*̄*e/, k/ätt/ (= kät), k/ätt/e (= kät-te), k/ät/e (= kät-tä), kuid nagu eespool tähendatud, ei saa sisehäälikute variantide määramist pidada kõige sobivamaks mooduseks laadivahelduslike sõnade tugeva ja nõrga astme kindlakstegemisel. Kooligrammatika seisukohalt näib olevat ebaõige tükeldada sama sõna muuted laadi- ja vältevahelduse piirkondadeks. See võimaldaks küll esile tõsta tugeva astme vormide vältevahet (kätte - III v., käte - II v.), jätaks aga seejuures varju laadivahelduslike sõnade astmevahelduse määramise põhiküsimuse: kas tüvekonsonant on säilinud või teisenenud-kadunud?

Heites veel kord pilgu konsonanttüve omaette noomenite konsonant- ja vokaaltüvede häälikumuutuste skeemile, näeme, et a i n s a k s n õ r g a a s t m e, s. o. t ü v e k o n s o n a n d i k a d u m i s e - t e i s e n e m i s e p i i r k o n n a k s o n j ä r g m i s e d v o k a a l t ü v e d e j u h u d : š > ø, rš > rr ja nš > nn > n, s.o. a i n s u s e g e n i t i i v j a s e l l e s t s a a d a v a d v o r m i d (käe, käes, käest jt.). Kõigil ülejäänud juhtudel on sõna tugevas astmes, vaatamata sellele, kas *t on säilinud (kät-t, kät-tä) või muutunud s-iks (käsi, -st), d (D)-ks (uude), tt-ks (kätte). Et konsonanttüvelistes muudetes on tüve lõpphäälik t alati säilinud, tuleb need lugeda eranditult tugeva astme vormideks, vaatamata sõna tüve välteerinevus-tele (kätt, uut - III v.; käte, uute - II v.). Selline meelepidamise viis (ainsuse genitiiv ja selletüvelised muuted nõrgas astmes, kõik teised tugevas astmes) on koolitöös kergesti omandatav, kusjuures langeb ära mälu koormamine üksik-

Tüvekonsonandi säilimine või teisenemine-kadumine

Konsonanttüved	Vokaaltüved
<u>käsi</u> -tüüp	
<p>t = ●³⁷: <u>kät</u>-t < *<u>kät</u>-tē, <u>käte</u> (= <u>kät</u>-tē) < *<u>kät</u>-tēn, <u>kätes</u>, <u>kätest</u> jne.</p>	<p>t > s ●: <u>käsi</u> < *<u>käti</u>, <u>käsi</u> (pl. part.) <u>käsis</u>, <u>kä-</u> <u>sist</u> jne.</p> <p>t > tt ●: <u>kätte</u> < *<u>kätehen</u> (t >) š > ø O: <u>käe</u> < *<u>käsen</u>, <u>käes</u>, <u>käest</u> jne.</p>
<u>uus</u> -tüüp	
<p>t = ●: <u>uut</u> < *<u>üt</u>-ta, <u>ute</u> (= <u>üt</u>-tē) < *<u>üt</u>-tēn, <u>utes</u>, <u>uutest</u> jne.</p>	<p>t > s ●: <u>uus</u> < *<u>üti</u>, <u>uusi</u>, <u>uuisis</u>, <u>uusist</u> jne.</p> <p>t > d (D) ●: <u>uude</u> < *<u>ütghen</u> (t >) š > ø O: <u>uue</u> < *<u>üsen</u>, <u>uues</u>, <u>uuest</u> jne.</p>
<u>vars</u> -tüüp	
<p>t = ●: <u>vart</u> < *<u>vart</u>-ta, <u>varte</u> (= <u>vart</u>-tē) < *<u>vart</u>-tēn, <u>vartes</u>, <u>vartest</u> jne.</p>	<p>t > s ●: <u>vars</u> < *<u>varti</u>, <u>varsi</u>, <u>varsis</u>, <u>varsisist</u> <u>jne</u>.</p> <p>t > d (D) ●: <u>varde</u> < *<u>vartē-</u> <u>ghen</u> (rt >) rš > rr O: <u>varre</u> < < *<u>varšēn</u>, <u>varres</u>, <u>varrest</u> jne.</p>
<u>kaas</u> -tüüp	
<p>t = ●: <u>kaant</u> < *<u>kant</u>-ta, <u>kaante</u> (= <u>kant</u>-tē) < *<u>kant</u>-tēn, <u>kaantes</u> <u>kaantest</u> jne.</p>	<p>t > s ●: <u>kaas</u> < *<u>kanti</u>, <u>kaa-</u> <u>si</u>, <u>kaasis</u>, <u>kaasisist</u> jne.</p> <p>t > d (D) ●: <u>kaande</u> < *<u>kantē-</u> <u>ghen</u> (nt >) nš > nn O: <u>kaane</u> < < *<u>kanšēn</u>, <u>kaanes</u>, <u>kaa-</u> <u>nest</u> jne.</p>

Väärrib märkimist, et mitmuse genitiive käte, uute, kõrte, kaante on puütud keeleajalooliselt seletada ka nõrga astme vormideks, sest "teine silp oli kinnine (k õ r t - t e n)".³⁸ Selline küsimusele lähenemine on laadivahelduslikes sõnades põhjendatud vaid vokaaltüveliste vormide puhul, kus kinnine silp tingis nõrga astme (näit. genitiivis *käsen, mitte *käten). Konsonanttüvelistes vormides näeme aga muutetunnuste liitumist sõna tugeva astme (mitte nõrga astme) tüvele, kusjuures vokaaltüve iseloomustav vokaal e on ära langenud: *kät(e) + sen. Et muutetunnus liitus just sõna tugevale astmele, selgub sellestki, et tüvekonsonandi t järel omandas -sen kuju -ten (*kät-ten). Vastasel korral ootaks vähe usutavat rekonstruktsiooni *käs-sen. Tuleb rõhutada, et konsonantsete vormide tarvitamine on olnud varem ulatuslikum, haarates teisigi üksikkonsonandiga algava muutelõpuga vorme³⁹, näit. essiivi, millest on säilinud tõendeid soome keeles (*sutna > sunna 'hundina', *totna > tonna 'tõena' jt.). Kõigil niisugustel juhtudel, vaatamata sellele, kas muutetunnus ise oli tugevas või nõrgas astmes - partitiivi lõpp -tä tugevas astmes (*kät-tä), mitmuse genitiivi lõpp -sen (alati) nõrgas astmes (*kät-sen) -, on reeglits muutetunnuse liitumine sõna tugevaastmelisele tüvele [*kät(e)-, mitte *käs(e)-], mis üldjoontes on säilitanud oma esialgse kuju tänapäevani (kät-tè).

Vähe põhjendatud näib olevat seisukoht, mille järgi tänapäeva keele aspektist tuleks -te lugeda mitmuse tunnuseks ja arvata (nagu vältevahelduslike sõnade puhul) kõik de-mitmuse käänded (näit. kätel, uute, kõrtest, kaantel jt.) nõrga astme vormideks.⁴⁰ See eeldaks tüve käe- kõrval veel teist nõrgaastmelist tüve kä-, millele pole aga võimalik leida vähimatki keeleajaloolist õigustust. O r t o g r a a

37 Märk • tähendab tugevat, märk 0 nõrka astet.

38 Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 55.

39 B u s s e n i u s A. Zur ostseefinnischen Morphologie. Stammesalternation im Ostseefinnischen. S. 37 ff.

40 Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 55.

f i a p i i r a t u s e s t (te-kuju taga peitub ikkagi -t-te) tuleb niisugusel juhul lihtsalt üle vaadata. Pealegi seisaksime metoodiliselt kindlamal pinnal, kui toimiksime järjekindlalt grammatikais rõhutatud põhimõtte järgi, et tugeva ja nõrga astme määramisel laadivahelduslikes sõnades "ei ole oluline välde, vaid klusiilide esinemus" ning et "laadivaheldusliku sõna aste ei sõltu mingil juhul välistest".⁴¹

Kui võrrelda laadivahelduslike sõnade ainsuse partitiive ja mitmuse genitiive omavahel, selgub, et vormid kätt - käte, vart - varte jt. (kõik ●) on vastupidises astmes kui hammast - hammaste, kollet - kollete (kõik O). Selline tulemus on täiesti ootuspärane, sest nende sõnatüüpide vokaaltüved on samuti vastupidises astmes: O käe, varre - hamba, kolde. Mainitud asjaolu on lisakriteerium selle kohta, et kaheasilbiliste laadivahelduslike sõnade konsonanttüveline mitmuse genitiiv nagu ainsuse partitiivgi tuleb analüüsida tugevaks astmeks. Lisatagu, et nõrgaastmeline de-mitmus käsi-, vars-tüübist on võimalik vaid mõnedes läänepoolsetes murretes, kus tema moodustamise baasiks on ainsuse genitiiv (käe-de, -s, -st; varre-de, -s, -st jne.).

Noomenite käsitlemise lõpetuseks esitame kaheasilbiliste laadivahelduslike sõnade loetelu koos ainsuse partitiivi, mitmuse genitiivi ja ühe de-mitmuse käändega, mis kõik (kaasa arvatud ka ainsuse nominatiiv) tuleb lugeda t u g e v a a s t m e l i s t e k s vormideks.

käsi-tüüp: esi : ett : ete, -s; kesi : kett : kete, -s; käsi : kätt : käte, -s; lüsi : lütt : lüte, -s; mesi : mett : mete, -s; süsi : sütt : süte, -s; tõsi : tõtt : tõte, -s; vesi : vett : vete, -s.

uus-tüüp: hiis : hiit : hiite, -s; köis : köit : köite, -s; põis : põit : põite, -s; reis : reit : reite, -s; viis : viit : viite, -s; kuus : kuut : kuute, -s; uus : uut : uute, -s; õis : õit : õite, -s.

vars-tüüp: hirs : hirt : hirte, -s; kirs : kirt : kirte, -s; kõrs : kõrt : kõrte, -s; pars : part : parte, -s; tõrs : tõrt : tõrte, -s; vars : vart : varte, -s; õrs : õrt : õrte, -s.

kaas-tüüp: kaas : kaant : kaante, -s; küüs : küünt : küunte, -s; laas : laant : laante, -s; õõs : õõnt : õõnte, -s.

3. Astmevahelduse määramisest konsonanttüvelistes verbides

Konsonantsete tüvede esinemine verbides on niisama ulatuslik kui noomenites, mis on täiesti ootuspärane, sest noomenite ja verbide ühtsest häälikulisest ehitusest tingitult ilmneb ka nende arengus paralleelsust. Kui võtame liigituse aluseks sõnatüve silpide arvu ja astmevahelduse, saame konsonanttüvelistele verbidele tabelist 6 nähtuva tüübistiku.⁴²

T a b e l 6

Konsonanttüveliste verbide tüübistik

	Astmevahelduseta	Astmevahelduslikud	
		Vältevahelduslikud	Laadivahelduslikud
Kahe- ja nelja-silbilised	tulema, panema, surema, pesema esiteleva	kuulma, jooksmas; laulma, seismas <u>Erandrühm</u> : saatma, tapma; kütma, matma	andma, murdma; hoidma, hüüdma; teadma, seadma tegema, nägema
Kolmesilbilised. Kontr. v. lühen.	kõneleva	hakkama, hüppama; hoopleva, kiitlema <u>Erandrühm</u> : mõtleva, ütleva	tõmbama, muldama; õmblema, võrdleva

⁴¹ Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 4.

⁴² vt. eespool "Eesti muutkondade kujunemine", lk. 28.

Astmehalduseta verbides tulema, panema, surema võib sõna sisehäälikuist lähtudes täheldada mõningaid laadivahelduse sugemeid. Eri tunnuste (*šak, *ta, *ti, *tu- jt.) liitumisest verbi konsonantlvele on tekkinud vaheldussuhteid, milles tunnuse klusiil on kord säilinud, kord assimileerunud tüvekonsonandiga, näit. tuldud, tuldi, tuldagu, aga tulla, tullakse. Samalaadne on vaheldus ka teistes selle rühma verbides: pandud, pandi ja panna, pannakse; mindud, mindi ja minna, minnakse; oldud, oldi ja olla, ollakse; surdud, surdi ja surra, surrakse. Mitte tüve, vaid tunnuse klusiil muutub veel esiteleva-tüüpi sõnades, näit. esiteldud, esiteldi, esiteldagu ja esitella, esitellakse. Keeleajalooliselt pole selline vaheldus tingitud muutustest sõna tüves, vaid vormitunnuste endi tugeva- või nõrgaastmelisest kujust, s.o. s u f i k s i l i s e s t a s t m e v a h e l d u s e s t, mis tuleb lahus hoida tüvelisest astmehaldusest. Seepärast ei saa siin käsitletud juhtumeid astmehalduse hulka arvata, kui jälgime astmehaldust iseloomustavaid muutusi vaid tüves. Täiesti põhjendatult loetakse kõigis grammatikais tulema-, esiteleva-tüüp nagu kolmesilbilise tüvega kõneleva-rühmi astmehalduseta verbi hulka kuuluvaks.

Eraldi märgitagu, et da-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe tunnuse dentaal on säilinud tüüpides pes-ta, pes-takse ja kõnel-da, kõnel-dakse, mistõttu nende sõnade tüve (pes-, kõnel-) kindlakstegemisel üldiselt ei eksita. Keeleajaloolistest tõsiasjadest on aga mööda vaadatud vormides tulla - tullakse, panna - pannakse jt., milleles da-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe tunnuseks esitatakse ekslikult a (tull-a, tull-a-kse).⁴³ Et samas toetutakse astmehalduse määramisel sõna sisehäälikute vaheldusele, mis ilmneb ka vormides p/ann/a : p/an/en, pole ilma lisaselgitusteta arusaadav, miks vaheldus nn : n ei kuulu astmehalduse nähtuste hulka. Kui aga märkida da-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe tunnuseks a asemel na, la, ra, nagu tehakse näiteks soome keele

⁴³ Vt. näit. R e m m e l N. Eesti keele õpik töölisnoorte koolidele. V-VIII klass. Lk. 134; R e m m e l N., V a l g m a J., R i i k o j a E. Eesti keele grammatika keskkooli VIII-X klassile. Lk. 95 jj.

grammatikais⁴⁴, on pikemata selge, et vormides panna - pan-
nakse, tulla - tullakse, surra - surrakse on sõna tüveks
pan-, tul-, sur-(mitte pann-, tull-, surr-) ja et seda laadi
sõnad ei saagi kuuluda astmevahelduse kategooriasse.

Konsonantsete vormide levikualaks on põhiliselt e-tüve-
lised verbid, kuid nende astmevahelduslikes rühmades on esin-
datud ka a-, ä-tüved, millest osa, näit. vältevahelduslikud
laulma, veenma, möönma, seisma jt., on tekkinud võrdlemisi
hilja e-tüveliste verbide kuulma, jooksma, laskma, tõusma
jt. analoogial. Käesoleval juhul on vokaaltüveliste vormide
konsonantseteks muutumisel etendanud otsustavat osa sisekadu
(laulge < laulage, laulnud < laulanud). Vanas kirjakeeles
võib täheldada veel segaesinemust, näit. G. Mülleril nair-
nuth, kuid nairetuth.⁴⁵ Segatüübina on tänaseni kasutusel
kahesilbiliste erandrühma sõnad saatma, tapma, kütma jt.,
milledel tud-kesksõna ja sellest moodustatavad vormid on pü-
sinud vokaaltüvelistena (saade-tud, saade-tagu, kuid saat-
nud, saat-ku). Seevastu regulaarselt konsonanttüvelistena
pöördub laulma-, seisma-tüüp: laulda - laulgu - laulnud -
- lauldud - lauldagu; seista - seisku - seisnud - seistud -
- seistagu jne. Sõnal jooksma on konsonanttüvi joos- (joos-
-ta, joos-tud). Süsteemist langevad välja nud-kesksõna ja
käskiva kõneviisi vormid, milledes esinev vokaaltüve element
ks teeb sõna pööramise erandlikuks (jooks-nud, jooks-ku,
jooks-kem, jooks-ke). Kirjakeele grammatiliste vormide suure-
ma süsteemipärasuse huvides näib otstarbekohane võtta kõigis
algupärastes konsonanttüvedes uuesti kasutusele tüvi joos-
s.o. lubada tarvitada vorme joosnud, joosku, jooskem, jooske.
Seevastu sisekaolistes vormides (endistes vokaaltüvedes) on
ks keeleajalooliselt põhjendatud (jooks-ma < *jõkse-ma,
mitte joos-ma).

Astmevahelduse määramine vaadeldavas, oma genesilt
võrdlemisi ebaühtses sõnatüübistikus ei tekita raskusi, sest

⁴⁴ Vt. näit. Грамматика финского языка. Фонетика и морфология.
Москва; Ленинград, 1958. С. 172.

⁴⁵ Saareste A., Cederberg A. R. Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524 - 1739. Tartu, 1925-1931. Lk. 7 jj.

tugeva astme vormid on süsteemi-
kindlalt III vältes (kuulda, joosta, laulda,
saata jt.), nõrga astme vormid II väl-
tes (kuulen, jooksen, laulan, saadan jt.). Vaheldussuhe
on seega sama kui vokaaltüvedes (kukkuda : kukun).

Konsonanttüvedes äratub tähelepanu tugeva astme väga
ulatuslik kasutamine. Vormides, mille teine silp on või oli
varem suletud (kuulda < *kūlšak, kuulnud, kuuldud jt.), oo-
taks reeglipärasemat II välte esinemust. Ootuspäraseid II
välte vorme nii astmevahelduslike kui ka astmevahelduseta
verbide konsonantseis muutis võib kohata veel murretes
(kūldā, pānā ~ pāndā? jt.).⁴⁶ Kirjakeele kolmandavälteeline
kuulda-, kuulnud-tüüp seletub ühelt poolt tugeva astme üldis-
tumiseга sama sõna konsonanttüvelistes vormides endis (näit.
vormi *kūlkašak > `kuulge mõjul ka `kuulnud), teiselt poolt
siirdumisega sisekaoliste vokaaltüvede konjugatsioonitüüpi
(näit. vormi *kantašak > `kanda mõjul ka `kuulda, `joosta).
Toimunud välteüldistuste põhjusi üksikasjalikumalt selgita-
mata konstateerigem, et tugeva ja nõrga astme vahetõrge algu-
pärase konsonanttüveliste verbide vormistikus on sama kui
näiteks kahe silbiliste vokaaltüvede sisekaolises verbirühmas:
vrd. kuulda (< *kūlšak) - anda (< *antašak), kuulen - annan,
kuulsin, - andsin, kuulnud - andnud, kuuldud - antud, kuul-
dakse - antakse jne.

Märksa kindlapiirilisemalt ilmneb tugeva ja nõrga astme
vahetõrge kolmesilbilistes vältevahelduslikes verbides. Selles
rühma kuulub suur hulk hakkama-, hüppama-tüüpi sõnu, nn.
kontraheerunud verbe, mille konsonantsed muuted esinevad oo-
tuspäraselt (tüve lõppkonsonant on sulgenud silbi) nõrgas
astmes: *hakkat-tak > hakata, *hakkat-nut > hakanud, *hakkat-
-taksen > hakatakse jt. Vähesel määral kuulub kolmesilbiliste
vältevahelduslike verbide hulka *ele-tuletisi (hooplema, keps-
lema, kiitlema, kähmlema, närvlema, sarnlema, vestlema, võim-
lema). Ka nendel on konsonantsed vormid reeglipäraselt nõrgas

⁴⁶ Vt. Toomse M. Eesti ta-, tä-verbide ... Lk. 183,
167, 175.

astmes: *hõppel-šak > hoobelda, *hõppel-nut > hoobelnud, *hõppel-taksen > hoobeldakse jne. Mõlema sõnatüübi vokaal-tüvelised muuted on eelduste kohaselt tugevas astmes. Et hakkama-tüübis on vokaalidevahelise š kao tõttu toimunud naabersilpide kontraktsioon (< *hakkasama-) ja hooplema-tüübis sisekadu (< *hõppelgama-), on tänapäeval nende sõnade vokaaltüvi (samuti kui konsonanttüvi) kahesilbiline. Kontraktsiooni ja sisekao tõttu on tugev aste muutunud kolmanda-välteliseks. Nõrgas astmes ehk konsonanttüvelistes vormides on tüveklusiil lühikese vokaalainese järel säilitanud oma esialgse kestuse (hakkatta < *hakkattak), pika vokaalainese järel aga lühenenud (hoBELda < *hõppelšak). Vastupidiselt vältevahelduslike verbide eelmisele rühmale on hakkama-, hooplema-tüüpi sõnade konsonanttüvi alati teisevälteline ja nõrgas astmes.

Sama kehtib sõna-sõnalt ka erandrühma verbide mõtlema, ütleva kohta, kui neid pöörata vältevahelduslikult (ütelda : ütlen, mõtelda : mõtlen). Tüve vokaalidevahelise klusiili kao tõttu on nende verbide konsonanttüvelistes vormides võimalik ka laadivahelduslik öel- ja mõel-tüvi, näit. öelda - mõelda, öelnud - mõelnud, öeldud - mõeldud, öeldagu - mõeldagu jne. Viimase astme määramisel ei anna välteprintsibiile tuginemine tulemusi, sest nii tugev (ütleva) kui nõrk (öelda) aste on III vältes. Rakendades aga laadivahelduslikest noomest tuttavat menetlust, mille kohaselt nõrga astme vormides tüveklusiil on kas teisenenud või kadunud, saame öel-, mõel-tüvelised vormid määrata nõrgaastmelisteks, ilma et pruugiks paralleelvorme (ütel-, mõtel-) appi võtta. Esitatust selgub ühtlasi, et verbid ütleva ja mõtlema tuleb vastavalt muutmisviisile arvata kord vältevahelduse, kord laadivahelduse kategooriasse.⁴⁷

Tõsi, teisi samasuguseid astmevahelduse juhtusid, kus tugeva astme *tt-le (mõttelema) vastaks nõrgas astmes klusiili kadu (mõel- < mõttel-), pole võimalik esitada. Teisest

⁴⁷ Küsimuse teistsuguse käsitluse kohta vt. Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 62-63.

küljest tõendab asjaolu, et t kadu haarab süsteemikindlalt kõik nõrga astme vormid, seda, et meil on tegemist tänapäeva keelekujule vastava uue laadivaheldusnähuga, mis vähemalt vältesuhteilt (nii tugev kui nõrk aste III vältes) on tüübilt sama kui noomenites kohatav astmevaheldus jõudu : jõu, laugu : lau. Tähtsusetuks ei saa pidada sedagi seika, et mõlema laadivahelduse piirkonna ühine joon on veel tugevaastmelise sõnatüve esinemine kahesilbilisena ja nõrgaastmelise sõnatüve esinemine ühesilbilisena [mõtle-(ma) - mõel(da)]. Sellistest keeles juba varem eksisteerinud suhetest ongi laadivaheldusliku astmevaheldustüübi mõtlen : mõelda, ütlen : öelda väljakujunemine kahtlemata tuge leidnud.

Üksikuid nõrgaastmelise tüve t kao juhtumeid võib konstateerida vältevahelduslikes verbides kütma, matma, jätma jt. Kuid nagu eespool märkisime, on nende verbide konjugatsioon mitmeti erandlik. Vokaaltüveliste muuterühmast konsonanttüvede hulka siirdunuina on nad säilitanud tud-kesksõna ja sellest moodustatavad vormid vokaaltüvelistena (kütetud > köetud). Et siin hilistekkeline laadivahelduslik tüvi (köe-) haarab ainult osa sõna nõrgaastmelistest vormidest, on otstarbekas käsitleda seda tüüpi juhtumeid kahesilbiliste verbide vältevaheldusliku rühma eranditena. Seejuures tuleb arvestada kui tõsiasja, et verbide kütma, matma, jätma jt. tüvi (resp. sisehäälikud) ei esine mitte kahe-, vaid kolmesugusel kujul (● küt-ma, kütta - tüveklusiil ülipikk; ○ küt-a-n - tüveklusiil keskpikk, ○ köetud - tüveklusiil kadunud). Kooligrammatika seisukohalt on hõlpus meelde jätta, et nagu laadivahelduslike sõnade puhul üldse, tähistab tüveklusiili kadu ka siin nõrka astet.

Siirdudes astmevahelduse käsitlemisele laadivahelduslikes verbides, tuleb esiteks peatuda algselt kolmesilbilise tüvega tõmbama-, muldama- ja õmlema-, võrdlema-tüüpi sõnadel. V o k a a l t ü v e l i s e d v o r m i d o n r e g u l a a r s e l t t u g e v a s a s t m e s (tõmba-ma < *tem-paša-ma-, õmlema < *ompele-ma), konsonanttüvelised nõrgas (tõmmata < *tempat-tak, õmmelda < *ompel-šak). Keeleajalooliselt on selle verbirühma arenemine kulgenud paralleelselt vältevaheldusliku tüübiga hakkama, hüppama ja hooplema, kiit-

lema, mistõttu laadivaheldusele lisandub küllalt selgepiiriline vältevaheldus: tugevaste alati III vältes, nõrkaste enamikul juhtudel II, harval vältes (põlgan : põlata, ohkan : ohata, viskan : visata). Samasuguseid vältesuhteid (III : II ja III : I) täheldasime ka laadivahelduslike noomenite puhul (mõtte : mõtet, varga : varast). Käesolevas verbirühmas võiks tugeva ja nõrga astme määramisel toetuda ka puht-vältevahelduslikele suhetele, kuid kooligrammatikatele sellist menetlust soovitada ei saa, sest kahe silbilistes verbides tuleb niikuinii silmas pidada tüveklusiili teisenemist või kadu. Tüve konsonantaineses ilmnevad tõmbama-, õmblema-tüüpi verbidel järgmised laadivahelduslikud muutused:

<u>b</u> : <u>v</u> kaeban : kaevata;	<u>ht</u> : <u>h</u> kohtan : kohata;
kaeblen : kaevelda	kohtlen : kohelda
<u>lb</u> : <u>lv</u> kõlban : kõlvata	<u>g</u> : <u>∅</u> muigan : muiata;
<u>rb</u> : <u>rv</u> värban : värvata	liuglen : liuelda
<u>mb</u> : <u>mm</u> tõmban : tõmmata;	<u>lg</u> : <u>l</u> põlgan : põlata;
tõmblen : tõmmelda	hiilgan : hiilata
<u>d</u> : <u>∅</u> vaidlen : vaielda	<u>rg</u> : <u>r</u> kargan : karata;
<u>ld</u> : <u>ll</u> muldan : mullata	karglen : karelda
<u>rd</u> : <u>rr</u> kordan : korrata;	<u>lg</u> : <u>lj</u> hülgan : hüljata
võrdlen : võrrelda	<u>rg</u> : <u>rj</u> pärgan : pärjata
<u>rd</u> : <u>r</u> juurdlen : juurelda	<u>hk</u> : <u>h</u> ohkan : ohata
<u>nd</u> : <u>nn</u> lendan : lennata;	<u>sk</u> : <u>s</u> viskan : visata;
lendlen : lennelda	visklen : viselda
	<u>rsk</u> : <u>rs</u> norskan : norsata

Kahe silbiliste konsonanttüveliste laadivahelduslike verbide rühma kuuluvad kirjakeeles andma-, hoidma-, teadma- ja tegema-, nägema-tüüpi sõnad. Kui viimati mainitud (e-tüvelisi) võib pidada iidseteks konsonanttüvelisteks verbideks, siis teised on sellesse rühma siirdunud alles pärast sisekadu (näit. and-ma < *anta-ma-, and-nud < *anta-nut, an-tud < *anse-ttu jt.). Eesti murretes esineb ka andä-, murdä-, hoidä-tüüp, mille mõned uurijad arvavad algupäraste konsonanttüvede hulka.⁴⁸ Et kolmandavältiline anda taandub vo-

kaalsele liitumisele (< *anta-šak, mitte *ant-tak) - sellele seisukohale on asutud ka vastavas eriuurimuses⁴⁹ -, tundub kohatu rääkida andma-tüübi verbide puhul umbisikulise tegumoe tunnuse t liitumisest tüve t-le, mille tagajärjel olevat "kujunenud kolmandavältelise klusiiliga vormid anti, antagu, antud, antakse jt." ja mida seetõttu tulevat "pidada siiski tugeva astme vormideks".⁵⁰ Keeleajalooliselt pole selline seisukoht õigustatud, sest tegemist on põhiliselt samasuguse nõrga astme esinemusega kui näiteks rahvaluulest tuntud sisekaota vormides annetakse, anneti, annetud jt. Selle verbi-tüübi analüüsimisel deskriptiivse grammatika seisukohalt tuleb silmas pidada tüve konsonantainese esinemust. Tugevale astmele viitab nd, millele sisekaota vormides järgneb veel tüvevokaal ja alles siis muutetunnus (and-v), kuid sisekaolistes vormides järgneb nd-le vahetult muutetunnus (and-ma, and-nud). Nõrka astet tähistab nn, kui talle järgneb tüvevokaal (anna-n), või ainult n, kui talle vahetult järgneb muutetunnus (antud, an-ti, an-tagu, an-tav jt.). Vaheldussuhtes nd : nn, n esinev nõrga astme lühike n on tingitud sellest, et mõlema teineteisele järgneva konsonandi pikalt hääldamine pole eesti keeles võimalik. Vaheldussuhted nd : nn, n ja nd : n esinevad tavaliselt lahus, eri sõnades (näit. känd : kännu ja käänd : käänu). Nende kombineerumine on võimalik üksnes sisekaolistes verbides andma, kandma, kündma. Samasse rühma kuulub veel verb murdma, mille nõrga astme tüve konsonantainene esineb kahel kujul (rd :) rr ja r (murra-n ja mur-tud < murre-tud).

Samuti nagu andma-, murdma-tüübiges, tuleb ka hoidma-, hüüdma-verbide tud-kesksõna ja sellest saadav vormistik lugeda nõrga astme esinemuse hulka.⁵¹ Selle verbirühma tugeva astme tüves on dentaal säilinud (hoid-ma, hüüd-ma), nõrgas astmes kadunud (hoia-n, hüüa-n, hoi-tud, hüü-tud). Vaheldus-

⁴⁸ Näit. T o o m s e M. Eesti ta-, tä-verbide ... Lk. 152 jj.

⁴⁹ T o o m s e M. Eesti ta-, tä-verbide ... Lk. 163.

⁵⁰ Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 56.

⁵¹ Küsimuse teistsuguse käsitlemise kohta vt. Eesti keele grammatika I, 2. Lk. 56.

suhe d : ø kaheksuguse nõrga astme tüvega on seega sama kui näiteks vokaaltüvelises verbis veda-ma : vea-n : vee-tud. Kirjakeele umbisikulise tegumoe vormide hoitud, hoiti, hoitagu, hoitav jt. pidamine tugevaastmelisteks oleks õigustatud ainult sel juhul, kui suudaksime tõestada nende vahetut põlvnemist konsonanttüvedest (näit. hoiti < *hoit-tihgn). Kirjakeele põhjaks olevate murrete⁵² ja rahvalauludegi esinemus (hoie-ti, hüüe-ti jt.) näitab vastuvaidlematult, et tegemist on vokaaltüvede sisekao juhuga nõrgas astmes (hoit-tti < hoie-tti < *hoise-ttihgn). Konsonanttüveline tüüp hoida (< *hoit-tak) on pealegi iseloomulik Lõuna-Eesti murretele ja pole usutav, et kirjakeele kolmandavärteline hoida oleks sama päritolu ega mitte < *hoitašak. Verbirühmade andma, murdma ja hoidma, hüüdma pidamine konsonanttüvelisteks on ikkagi mõeldav ainult tänapäeva keele seisukohalt, sest kõik konsonantsed muuted (and-ma, and-nud, and-ku jt.) on tekkinud võrdlemisi hilise sisekao tagajärjel.

Astmevahelduse tüübilt on hoidma-, hüüdma-rühma sõnadele lähedane esinemus verbides teadma ja seadma, mis varem on pöördunud samuti vokaaltüvelistena (teadma < *tētämā-, tean < *tēsān, teadnud < *tētänūt). Oluliseks erinevuseks on üksnes asjaolu, et teadma-tüüpi sõna tüvi on kaheksugune (OO), hoidma- ja ka andma-tüüpi verbide oma kolmesugune (OOO).

Tüve veelgi varieeruvamat esinemist näeme kaheasilbilistel e-tüvedel. Sellesse rühma kuuluvate sõnade tegema ja nägema vokaaltüvelised muuted on tugevas astmes säilitanud klusiili, millele nõrgas astmes vastab kadu (g : ø), näit. tege-ma < *teke-mā-, teen < *teyen. Konsonantsetes vormides on *k muutunud üldiselt h-ks (teh-a < *tek + šäk, tehtud < *tek-tü- jt.), ainult nud-kesksõnas esineb muutus *k > i (tei-nud < *tek-nüt). Eespool vaadeldud kaheasilbilistes sõnarühmades kuuluvad algupärase konsonanttüvega muutevormid tugeva astme esinemuse hulka. Seepärast ei tekita ka siin

⁵² Vt. T o o m s e M. Eesti ta-, tä-verbide ... Lk. 136 jj.

raskusi da-tegevusnime, tud-kesksõna ja neist saadavate vormide astme määramine, näit. teh-a, teh-es, teh-ku; teh-tud, teh-ti, teh-tagu jt., mis kõik on tugevas astmes. Sellel, et nendes vormides *k asemel on h, mitte g nagu vokaaltüvelistes muudetes, ei ole olulist tähtsust, sest tugeva astme klusiil on muutunud teiseks konsonandiks ka muudes sõnatüüpides (näit. käsi < *käti jt.). Keerukam on olukord nud-kesksõna puhul, kus algapärasele klusiilile *k vastab tänapäeval vokaal i (tüvi tei-). Kui reaksime seda nõrga astme vormiks, oleks verbil tegema kaks nõrga astme tüve (tee-n ja tei-nud), mis põhimõtteliselt on võimalik, sest näiteks ka sõnadel hoidma, hüüdma on samalaadsed vokaaliga lõppevad tüved, milles enam klusiili ega ka mingit muud konsonanti selle vastu ei esine (hoia-n, hoi-tud; hüüa-n, hüü-tud). Pidada vormide tei-nud ja hoi-tud tüvesid samaväärses oleks siiski ekslik, sest järgmises on klusiil kadunud jälgi jätmata, eelmises aga esindatud i-na. Seepärast pole vormis tei-nud võimalik rääkida mingist klusiili kaost a s t m e v a h e l l d u s l i k u s mõttes. Et astmevahelduse määramisel ei saa mööda minna keeleajaloolistest argumentidest, tuleb ka nud-kesksõna, mis varem oli konsonanttüveline, nüüd aga on vokaaltüveline, arvata tugeva astme vormiks.

Pole ülearune märkida, et k i-ks arenemise kõrval esineb murdeti selle muutumist h-ks ka nud-kesksõnas (nähnud). Lõuna-eesti murdeis võib kohata konsonantse *tek- ja *näk-tüve teistsuguseidki arenguid, näit. nättä? < *näktäk, nännü? < *näknüt. Pole kahtlust, et kõik need vormid tuleb arvata tugeva astme esinemuse hulka ka tänapäeva aspektist vaadates.

Deskriptiivses grammatikas on verbide tegema ja nägema käsitlemine hõlpus. Nõrga astme tüvi tuleb leida kindla kõneviisi oleviku l. pöördest (tee-n, näe-n). Kõigil ülejäänud juhtudel, kui esineb mingi muu tüvi (s.o. tege-, näge-; teh-, näh-; tei-, näi-), on tegemist tugeva astme muudetega. Võrdluseks märgitagu, et noomenite puhul täheldasime sama käsi-, uus-, vars-, kaas-tüübis, kus nõrka astet iseloomustab genitiivi tüvi käe- ning kõik muud tüvevariandid (käsi, kät-, kätte jt.)

kajastavad tugeva astme esinemust.

Senine tänapäeva eesti keele astmevahelduse käsitus on tugeva ja nõrga astme määramisel piirdunud peamiselt vokaaltüveliste vormidega. Kõige üldisematest juhtudest lähtuv astmevahelduse määratlus, mis kõneleb sõna sisenäälikute kahe-
sugusest esinemisest, ei pea päriselt paika isegi mitte vo-
kaaltüvede puhul, rääkimata võimalusest teda avardada ka kon-
sonanttüvelistele muudetele. Eesti keele noomenitel ja verbi-
del on vormirühmi, kus sõnatüvi esineb kolmel või isegi nel-
jal kujul.

Konsonanttüveliste sõnade astmevaheldust eri vormirühma-
des iseloomustavad järgmised iseärasused. Kompaktse terviku
moodustavad algselt kolmesilbilised noomenid ja verbid, mil-
lel konsonanttüvi esineb nõrgas ja vokaaltüvi tugevas ast-
mes (hammast : hamba; tõmmata : tõmban). Algupärastel kahe-
silbilistel laadivahelduslikult käänduvatel noomenitel on
kõik konsonanttüvelised vormid reeglipäraselt tugevas astmes,
sest tüveklusiil pole teisenenud ega kadunud /kätt, käte (= kät-te), kätes jt./. Kahe-
silbiliste vältevahelduslike verbide konsonanttüvelised vormid on tugevas astmes (kuul-da, kuul-
-nud, kuul-dud). Laadivahelduslike verbide hilistekkelised
konsonanttüvelised vormid võivad vastavalt tüvevariandile ol-
la nii tugevas kui nõrgas astmes (● and-ma, murd-ma; O an-tud,
mur-tud). Osaj sõnadest on umbisikulise tegumoe vormides li-
sandunud tüveklusiili kaole veel sisekadu, mistõttu vokaal-
tüvi on esindatud kahel kujul (hoia-n - hoi-tud; hüüa-n -
hüü-tud). Omapärane segarühm on vältevahelduslik kütma-, mat-
ma-tüüp, mille umbisikuline tegumood on t kao tõttu laadiva-
helduslik ja sellisena nõrgas astmes (kõe-tud, kõe-takse;
mae-tud, mae-takse). Verbe mõtlema ja ütlemata tuleb käsitleda
nii välte- kui laadivahelduslikena: t kadu ilmneb kõigis kon-
sonanttüvelistes vormides, mis on põhjustanud uue reeglipära-
se laadivaheldussuhte t : Ø tekkimise. Sisekao tõttu on mit-
med verbid (laulma, saatma, andma jt.) kas täielikult või osa-
liselt siirdunud konsonanttüvede konjugatsioonile. Algupärased
konsonanttüvelised vormid on üldjoontes säilinud, ainsaks
erandiks verbide tegema ja nägema nud-kesksõna (tei-nud, näi-
-nud).

-nud).

Astmevahelduse tabelitesse tuleks mitmetüveliste sõnade puhul teha korrektiive: g, h, i : \emptyset (näge-ma, näh-a, näi-nud : näe-n), nd : nn, n (and-ma : anna-n, an-tud), rd : rr, r (murd-ma : murra-n, mur-tud), tt : t, \emptyset (kütta : küta-n, köe-tud) jt. Ka hilistekkeline reeglipärane vaheldussuhe t : \emptyset (mõtlen : mõelda, ütlen : õelda) peaks leidma kajastamist. Kooligrammatikaisse oleks soovitatav lisada mõningaid keeleajaloolisi viiteid, mis aitaksid astmevahelduse olemust ja tema ilmnevormi paremini mõista. Uksikasjalikumalt tuleks peatuda konsonanttüvelistel vormidel, millest seni mitte ainult astmevahelduse määramisel, vaid ka noomenite ja verbide liigitamisel muutkondadesse on mööda mindud.

2. A R V

Eesti keeles nagu enamikus teisteski soome-ugri keeltes eristatakse tänapäeval kaht arvu: ainsust ja mitmust. Soome-ugri aluskeelele oli omane ka kaksuse e. duaali kasutamine, mida praegugi veel tuntakse handi, mansi ja lapi keeles. Läänemeresoome duaali jälgedeks on peetud omastusliidete n-tunnust (*-nsen > -nsa) ja ka isikuliste asesõnade genitiive minu, sinu.

Ainsuse tarvitamine on varem olnud ulatuslikum kui tänapäeval. Absoluutarvu mõttes väljendab ainsus veel praegugi igasuguse formandi lisamiseta niisuguseid mõisteid, mida tajume mitmuslikena. Rohkem kui ühe objektiga on tegemist sellistel algselt absoluutarvu juhtudel, nagu seoses arvsõnadega (viis poissi), paariskehaosade nimetustes (oma jalga viima, silmas pidama), hammaste, juuste jt. (rühma)nimetustes (vanas. Koer kasvab, hammas kasvab ka), marjade, (puu)viljade, lillede, loomade ja kalade nimetustes (maasikale, kallale minema), kehaosade ja esemete nimetustes, mida igal omajal on üks (kõik raputasid pead). Kehaosi märkivate nimetuste numerust käsitleme selle peatüki lõpus eraldi veel pikemalt.

Peatähelepanu on järgnevas pööratud eesti keele mitmusetüüpidele. Selgitame välja i- ja tugevaastmelise i-mitmuse, samuti a-, si- ning kontamineerunud de-mitmuse päritolu ja anname ülevaate nende tarvitamisvõimalustest kirja- ja/või murdekeeles.

2.1. i-MITMUSE PÄRITOLU

Mitmus grammatilise kategooriana on kõigis keeltes tekkelt hilisem kui ainsus.⁵³ Enne mitmuse tunnuste väljakujunemist kasutati selle märkimiseks leksikaalseid ja süntaktilisi vahendeid, sest sisuline vahetegemine ühe ja mitme objekti vahel on niisama vana kui keeled ise.⁵⁴ Nominatiivis on soome-ugri keeled kasutanud mitmuse vorme võrdlemisi varakult. Sellele viitab mitmuse tunnus *t*, mis on ühine mitmetele soome-ugri ja samojeedi keeltele. Et *t*-mitmuse tarvitamine piirdub nendes keeltes tänapäevalgi peamiselt nominatiiviga, s.o. subjekti käändega, võib oletada *t* algset kuulumist predikaatnoomenile, millega hiljem ühildus subjekt (lind lendavad > linnud lendavad).⁵⁵

Obliikvakäänete mitmus on ilmselt hilisemat päritolu. Nii kasutavad veel mordva keeled praegugi määramatu deklinatsiooni mitmuses vastavaid ainsuse vorme. K. A. C a s t r é n i järgi⁵⁶ on mitmus samojeedi keeltes reeglipäraselt tarvitusel ainult nominatiivist, kuna teistes käänetes tulevad samuti esile ainsuse vormid. Ka arenenud mitmuse tunnustega soome-ugri keeltes (näit. ungari ja läänemeresoome keeltes) rakendatakse mõnikord obliikvakäänetes ainsust sagedamini kui indoeuroopa keeltes, eriti seoses kehaosade nimetustega ja arvsõnadega.⁵⁷ Kõik see viitab asjaolule, et uraali aluskeeles eksisteeris noomenite täielik paradigma ainult ainsuses.⁵⁸

53 K i e c k e r s E. Die Sprachstämme der Erde mit einer Anzahl grammatischer Skizzen. Heidelberg, 1931. S. 5 ff.; M e i n h o f C. Die Entstehung flektierender Sprachen. Berlin, 1936. S. 80. - Vt. ka В и н о г р а д о в В. В. Современный русский язык. Выпуск II. Москва, 1936. С. 99 и сл.; Р е ф о р м а т с к и й А. А. Введение в языкознание. Москва, 1955. С. 244 и сл.

54 R a v i l a P. Numerusprobleemeja // Virittäjä. 1938. S. 297.

55 R a v i l a P. Op. cit. S. 291 ff.

56 C a s t r é n M. A. Grammatik der Samojedischen Sprachen. St.-Petersburg, 1854. S. 107.

57 R a v i l a P. Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen // FUF XXVII. Helsinki, 1941. S. 18.

Õelduga näib olevat vastuolus lapi ja läänemeresoome keeltest tuntud obliikvakäänete i-mitmus, mida samas funktsioonis kasutavad põhja-samojeedi keeled ja seoses possessiivsufiksitega ka ungari keel. i-tunnuse ulatusliku leviku tõttu on enamik uurijaid (J. Budenz, J. Szinnyi, H. Winkler, E. N. Setälä, B. Collinder jt.) arvamisel, et i-mitmus pärineb soome-ugri või uraali aluskeelest. Erinevat seisukohta, eriti lapi ja läänemeresoome keele i-mitmuse tekkeaja suhtes esindavad P. Ravila ja D. V. Bubrich.

Enne kui asume analüüsima i-mitmuse päritolu kohta lausutud arvamusi, vaadake, mis ulatuses rakendatakse i-tunnust soome-ugri ja samojeedi keeltes.

Läänemeresoome keeltes on i-mitmusel valitsev asend. Ainult mitmuse nominatiivis (soome keeles ka akusatiivis) ja ainsusetüvelises genitiivis on tunnuseks *t (e metsad, metsade, sm metsät, murd. metsä(en - metsäjen, kirjak. metsäin). Soome kirjakeele ainsusetüvelistes vormides metsäin, poikain 'poegade' on i pärit endisest sidevokaalist e (poikain << poika(en < *poikašen). Tänapäeval peab keeletunne genitiivi i-d samasuguseks i-mitmuse tunnuseks kui teistegi obliikvakäänete oma (ess. poiki-na, partit. poiki-a jne.), i on sageli ainuke häälik, mis eraldab mitmusest ainsusest, näit. e silmast - silmist, lv mä'kst 'mäest' - mägist ~ mä'ksti 'mägedest', vđj sepältä 'sepalt' - sepiltä 'seppadelt', sm oksalla 'oksal' - oksilla 'okstel', krj pojanda 'pojalt' - pojinda 'poegadelt', is oksalla 'oksal' - oksilla 'okstel', vps koirad 'koera' - koirid 'koeri'. Mitmetes käändtüüpides moodustab mitmuse tunnus eelneva tüvevokaaliga diftongi, kusjuures sonant võib olla muutunud, näit. e vöörail - vöörail, sm jalasta - jaloista 'jalgadest', vpsP lin-

ff.; A l v r e P. Kehaosi märkivate nimetuste numerusest // Keel ja Kirjandus. 1962. Nr. 3. Lk. 97-98. - Eriti visalt on ainsus säilinud partitiivis, vt. O j a j ä r v i A. Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan maaselän murteissa. SUST KCVII. Helsinki, 1950, S. 164 ym. ja Б е л я к о в А. А. Категория числа в карельском партиitive // Ученые записки. Серия востоковедческих наук 2. Советское финно-угроведение. Ленинград, 1948. С. 160 в сл.

58 I t k o n e n E. Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki, 1961. S. 78.

dud 'lindu' - lindiid 'linde'. Soome idamurdeis on diftongi järelkomponent madaldunud e-ks (lusikoest 'lusikatest'), mõnedes läänepoolsetes murretes ja osalt ka vepsa keeles assimileerunud tüve vokaaliga (sm lusikõsta 'lusikatest', vps jaugõd 'jalgu'). Kahesilbilistes sõnades on mitmuse tunnus i diftongi järelkomponendina kadunud nõrgarõhulisest silbist eesti, vadja, karjala ja osaliselt soome keeles, mille tagajärjel mitmuse vormid on kokku langenud vastavate ainsuse käänetega [linnuil(la) > linnul(la)] või on jäänud mitmuse funktsiooni kandjaks tüve lõpphäälik (jalus << *jalvoista). Mõningatel juhtudel pole võimalik mitmuse tunnust käändelõpust eraldada, näit. e käsi, metsi ja sm (idamurdeis) linnussa 'lindudes', milles mitmuse tunnus i on kadunud, jättes endast järele vaid järgneva konsonandi palatalisatsiooni. Niisugustel juhtudel on meil tegemist formandiga, mis meenutab mitmuse moodustamist indoeuroopa keeltes. Soome edelamurdest ja vepsa keelest on näiteid i-tunnuse allumisest sissekaole (sm kenknes 'oma kingadega', vps lapšhe 'lastesse'). Kõik eespool esitatud näited on võimalik taandada läänemeresoome aluskeele ühtsele i-mitmuse tüübile: sõna tüvi + mitmuse tunnus i + käändelõpp (*lintu + i + na, *metsä + i + ssä > metsissä). Läänemeresoome keeltes esineb peale reeglipärase i-mitmuse käändtüüpide suur hulk analoogia- ja kontaminatsioonivorme, millede üksikasjalik esitamine ei kuulu käesoleva kirjutise raamidesse. Mainigem vaid, et nii eesti keele de-, e- ja a-mitmus kui ka vadja ning mõnede soome ja isuri keele murrete tugevaastmeline i-mitmus (poikil 'poegadel') ei ulatu oma tekkelt läänemeresoome aluskeelde, kuigi on püütud tõestada ka vastupidist.⁵⁹ Soome keele Viiburi murdes on vahel i-mitmuse tüvi tunginud obliikväändeist ka mitmuse nominatiivi, näit. isikunimeses Paavoit <| Paavoilla 'Paavode talus', Tuo mait <| Tuo maille 'Toomaste talus'.⁶⁰

⁵⁹ Vt. T u n k e l o E. A. Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta Itämeren-suomalaisissa kielissä. Eripainos Suomi V, 20:stä, Helsinki, 1938. S. 63 ym.; P o s t i L. Vatjan ja viron a-, ä-monikon alkuperästä // Virittäjä. 1934. S. 141 ym. Vt. ka J. M ä g i s t e ße-mitmuse rekonstruktsioone teoses "Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned" (Tartu, 1925).

Samasugust hilist i-tüve siirdumist nominatiivi võib täheldada ka mõnede soome murrete pronoomenites (noi - nai 'nood').⁶¹

Silmas pidades läänemeresoome aluskeele perioodi, võime esitatud ainetiku põhjal väita, et juba tollal oli välja kujunenud obliikvakäänete i-mitmus, mis "oma selguse ja häälikute ökonoomsusega" ületab indoeuroopa keelte mitmuse moodustamise viisid.⁶² Läänemeresoome aluskeele mitmuse tüvesid iseloomustavad häälikumuutused ai > oi, ai > ei ja äi > i. Neid muutusi ei tunne lapi keel, mis muide teeb nominatiivi ja obliikvakäänete mitmuse tunnustes samasugust vahet kui läänemeresoome keeled. Lapi keel kasutab nominatiivis tunnust k⁶³, millele etümoloogiliselt vastab läänemeresoome keelte t, näit. manak (: manna) 'lapsed', dalok (: dallo) 'majad' (vrd. t > k verbides gulak 'kuuled', manak 'lähed', sm 'menet'). Kui i-mitmus oleks läänemeresoome aluskeelest laenatud lapi keelde, siis ootaks *oi- ja *i-vorme, mida aga ei ole, sest lapi keele i-mitmuse tüved taanduvad vahetult *ai- ja *äi-kujudele. See viitab läänemeresoome ja lapi i-mitmuse ühisele algupärale või härmisel juhul väga vanale laenule (enne häälikumuutusi ai > oi, äi > i).⁶⁴

Lapi keele i-mitmuse vormide puhul torkab silma käändelõpu puudumine mitmuse genitiivis, näit. sõnal oab'ba 'õde' esineb genitiivis ainult mitmuse tüvi oabbai, vrd. akusat. oabbaid, iness. oabbain, illat. oabbaidi.⁶⁵ Mitmuse genitiivi lõpp -n puudub kõigis lapi murretes, isegi väga

⁶⁰ K a r s t e G. Havaintoja olosijojen käytöstä Säkkijärven murteessa. Vähäisiä kirjelmiä LXXXIII. Helsinki, 1932. S. 36.

⁶¹ K e t t u n e n L. Suomen murteet III B. Helsinki, 1940. S. 274; V i r t a r a n t a P. Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Helsinki, 1957. S. 412. - Teisiti O j a n s u u H. Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja B I 3. Turku, 1922. S. 50-51; L e h t i s a l o T. Über die primären ururalischen Ableitungsauffixe. SUST LXXII. Helsinki, 1936. S. 386.

⁶² H a k u l i n e n L. Suomen kielen rakenne ja kehitys I. Äänne- ja muotooppia. Helsinki, 1941. S. 80.

⁶³ Peeti varem identseks ungari keele mitmuse tunnusega k. Vt. näit. S z i n n y e i J. Finnisch-ugrische Sprachwis-

konservatiivses Lõuna-Lapi murdes, mistõttu mitmete uurijate arvates pole seda seal olnudki.⁶⁶ Lapi keele *i*-mitmusel on veel see iseärasus, et soome keele vastavat *-ine*-komitatiivi kasutatakse ainult ainsuses, näit. Inari juolgiin (: jułgi 'jalg'), Iite sákain (: sákka 'uudis'), Kildin viljijn (: vilj 'vend') jne. Seevastu mitmuse komitatiiv on postpositsionaalse päritoluga, näit. Kildin kīšij guoim 'kätega' (sõnast kui^e me, guoi'bme 'kaaslane, seltsimees').⁶⁷ Nähtavasti on *i*-komitatiiv sekundaarselt üldistunud ainsusse⁶⁸, millega võib võrrelda komitatiivi kasutamist soome keeles: mies tuli vaimoinensa 'mees tuli koos naisega' (tähtsusetult singulaarne).

i-mitmusel on lapi keeles laiem tarvitamispiirkond kui läänemeresoome keeltes. Nimelt kasutatakse teda veel mitme omatava väljendamiseks seoses possessiivsufiksiga. (Läänemeresoome ja volga keeltes on sellistel juhtudel tuginetud tunnusele *n*). Viimane asjaolu seob lapi keele lähedalt ungari ja samojeedi keelte *i*-mitmusega. Lapi keele possessiiv-

senschaft². Berlin; Leipzig, 1922. S. 52; W i n k l e r H. Samojedisch und finnisch // FUF XII. Festgabe für Vilh. Thomsen. Helsingfors; Leipzig, 1912. S. 118.

⁶⁴ R a v i l a P. Die stellung des lappischen innerhalb der finnisch-ungarischen sprachfamilie // FUF XXXIII. Helsinki, 1935. S. 40; R a v i l a P. Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. S. 73.

⁶⁵ C o l l i n d e r B. Survey of the Uralic Languages. Grammatical Sketches and Commented Texts with English Translations. Uppsala, 1957. P. 194.

⁶⁶ W i k l u n d K. B. Zur geschichte des urlappischen *ā* und *ū* in unbetonter silbe // FUF II. Helsinki, 1902. S. 65; R a v i l a P. Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. S. 73. - Teisiti R a v i l a P. Das Quantitätssystem des seelappischen Dialektes von Maattivuono. SUST IXII. Helsinki, 1932. S. 94; B e r o n k a J. Lappische Kasusstudien. Zur Geschichte des Komitativ-Instriktivs und des Genitivs im Lappischen. Oslo, 1937. S. 90; K e t t u n e n L. Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instriktivs und Komitativs. Suomalaisen Tiedekatemia Toimituksia B 98,2. Helsinki, 1956. S. 36; C o l l i n d e r B. The Affinities of Lapp Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar. Uppsala, 1945. P. 133.

⁶⁷ B e r o n k a J. Op. cit. S. 59-60.

⁶⁸ Ibid.; K e t t u n e n L. Op. cit. S. 5 ym.

sufiksilistele i-vormidele oab**aidâsâm** 'minu õdedele', oab-
 baidâsâmek. 'meie õdedele' (vrd. oab'basâm 'minu õele') vas-
 tavad ungari szemeim 'minu silmad', halaink 'meie kalad'.
 Mõnedes sõnades eelneb i-le sufiks ja, je (näit. bot-ja-im
 'minu kepid', kert-je-im 'minu aiad'), mida vanas kirjakee-
 les kasutati ulatuslikumalt.⁶⁹ i päritolu pole ungari keeles
 küllalt selge, kuna mitmuse tunnus k (hal : halak 'kalad')
 kuulub arvatavasti etümoloogiliselt kokku läänemeresoome kol-
 lektiivsust osutava sufiksiga kk + vokaal (sm koivi-kko, e
 kaasi-k).⁷⁰

Samoeedi keeles ilmneb tunnus i mitmuse obliikväään-
 deis, mis meenutab suuresti lapi-läänemeresoome esinemust,
 näit. neenetsi genit. nudi' (: nuda 'käsi', mitm. nom. nuda'),
 eenetsi genit. kindi', akusat. kindai (: kinta 'suits', mitm.
 nom. kinda'), nganassaani genit. ja akusat. johe' (: jcha
 'jõgi'). Eenetsi ja nganassaani keeles eelneb kohakäändeis
 mitmuse tunnusele sufiks *ka, mille lõpphäälik on assimilee-
 runud mitmuse i-ga, näit. eenetsi ablat. kulagita (: kula
 'ronk', ains. ablat. kulagata), nganassaani lokat. latahine
 (: lata 'laud', ains. lokat. latahane), ablat. latahito
 (ains. ablat. lataharo). H. W i n k l e r⁷¹ tõstab eriti esi-
 le nganassaani vormi prosekut. bārbaimanu (ains. bārbamanu
 sõnast bārba 'vürst'), mis i-tunnuse kasutamises sarnaneb
 üksikasjus läänemeresoome keeltega.

Oluline koht i-tunnusel on samoeedi keelte possessiiv-
 ses deklinatsioonis, välja arvatud ainult kamassi keeles,
 näit. neenetsi lambin 'minu suusad' (lambaw 'minu suusk'),
 lambid 'sinu suusad' (lambar 'sinu suusk'), lambida 'tema
 suusad' (lambada 'tema suusk'), nganassaani kulaña 'minu ron-
 gad' (kulama 'minu ronk'), kulaita 'sinu rongad' (kulara
 'sinu ronk'), kulatú 'tema rongad' (kuladu 'tema ronk'),
 eenetsi mitmuslikele vormidele íbehino 'minu kotkastele',

⁶⁹ Vt. B u d e n z J. Ueber die Verzweigung der ugrischen
 Sprachen. Separat-Abdruck aus der Festschrift zum fünfzig-
 jährigen Doctorjubiläum des Herrn Professor Benfey. (Beiträge
 zur Kunde der Indogermanischen Sprachen, IV Bd.). Göttingen,
 1879. S. 62.

⁷⁰ C o l l i n d e r B. Comparative Grammar of the Uralic

libehito 'sinu kotkastele', libehita 'tema kotkastele' vastavad ainsuses i-ta libehono, libehoddo, libehodda (: libe 'kotkas'). Selkupi keeles, kus mitmuse tunnusena esineb eesti keele de-mitmust meenutatavalt läbi paradigma t (näit. sõnast äta 'põhjapõder' on genit. ätätyn ja akusat. ätätym - ains. akusat. ätäm jne.), ilmneb possessiivsufiksrite ees mitmuse tunnus ii, M. A. Castrénil ka i või ji, näit. ätälimy 'minu põdrad (enam kui kaks)', logaim ~ logajim 'minu rebaseid'.⁷² Huvitav on märkida, et possessiivsufiksrite vahendusel on i-tunnus tunginud objektikonjugatsioonile, kus possessiivsufiksritega sarnanevad pöördelõpped liituvad verbi tüvele, näit. neenetsi madaw 'ma lõikasin (üht objekti)', kuid neenetsi madain, eenetsi mataifä 'ma lõikasin (mitut objekti)'. Etümololoogiliselt on siin tegemist verbaalnoomeniga (minu lõikamine - minu lõikamised), millega võib võrrelda i-mitmuse suhtes vorme neenetsi lambin 'minu suusad' ja eenetsi mitm. akusat. kulai (sõnast kula 'ronk').⁷³

Põhja-samojeedi keeltes väärrib esiletõstmist üsjaolu, et mitm. akusatiivil puudub käändelõpp (kulai). Sama täheldasime eespool mitmuse genitiivi suhtes lapi keelest (oab-bai). On avaldatud arvamust, et käändelõputa vormid on primaarsed, millest sai alguse i-tunnuse levik obliikväänetesse.⁷⁴

i-mitmuse algupära selgitamisel tuleb esile tõsta veel kamassi tunnust je, mida kasutatakse uusmoodustise zaŋ, saŋ kõrval. Mitmuse nominatiivis moodustab ta -ga liitsufiksi,

Languages. Uppsala, 1960. P. 297 ja R a v i l a P. Über die Verwendung der Numeruszeichen ... S. 67.

⁷¹ W i n k l e r H. Samojedisch und finnisch. S. 120.

⁷² C o l l i n d e r B. Comparative Grammar ... P. 299. Vrd. П р о к о ф ъ в Г. Н. Селькупский остяко-самоедский язык // Языки в письменность народов севера I. Москва; Ленинград, 1937. С. 102 и сл.

⁷³ C o l l i n d e r B. Comparative Grammar ... P. 298.

⁷⁴ W i c k m a n B. The Form of the Object in the Uralic Languages. Uppsala Universitets Årsskrift. Uppsala, 1955. P. 87 etc.; vt. ka R a v i l a P. Über die Verwendung ... S. 74 ff.

millele on juhtinud tähelepanu juba M. A. C a s t r é n ⁷⁵, näit. dágaje' (: dága 'rebane'), siräje' (: sirä 'lumi'), šomije' (: šomi 'lehtmänd'). Obliikvakänetes paikneb mitmuse tunnus je sõna tüve ja käändelõpu vahel: genit. dágajen (ains. dágan), akusat. dágajem (ains. dágam), daativ dágajene (ains. dágane), lokat. dágajegan (: dágagan), ablat. dágajega' (ains. dágaga'), instrukt. dágajeze' (ains. dágaze'). Kamassi tunnuses je võib peegelduda i-mitmuse varasem arenguaste.

i-mitmuse päritolu kohta on esitatud mitmeid seletusi.

Möödunud sajandi fenougristid olid enamikus (A. Pott, H. Kellgren, A. Boller, A. Ahlqvist, O. A. F. Blomstedt) arvamusel, et primaarseks mitmuse tunnuseks tuleb pidada ungari keele k-d, millest on tekkinud nii -t kui ka -i "pehmenemise teel" (k > g > j > i). Seejuures k on A. Potti, H. Kellgreni ja A. Boller'i järgi pärit pronoomenist ki 'kes' ⁷⁶, Mitmuse tunnuse i puhul kõrvutati soome, lapi ja ungari keele vorme, kuna võrdlus veel samojeedi keelteni ei ulatunud. Tänapäeval tundub väide k "pehmenemisest" ebateaduslikuna (kuigi vaheldus k - j astmevahelduslikest sõnadest võimaldaks juhusliku paralleeli, näit. sm murd. reki - rejen 'regi - ree'). Juba H. W i n k l e r ⁷⁷ asus mitmuse tunnuste k ja i seose suhtes kõhkleva seisukohal, kusjuures ta arvas, et i on puhtalt formaalne, pole "stoffwort", nagu seda on pronominaalse päritoluga mitmuse tunnus n. A. Boller, J. Bu-

⁷⁵ C a s t r é n M. A. Op. cit. S. 109.

Senistes uurimustes pole kamassi tunnuse je kokkukuuluvust neenetsi, eenetsi ja nganassaani i-ga ning selkupi ii-ji-ga üldse arvestatud. Kuigi väljasurnud kamassi keeles esineb rikkalikult võõrmõjusid, on noomenite deklinatsioon (ka selkupi keeles) mitmeti algupärasemal astmel kui teistes samojeedi keeltes. Kamassi keel on säilitanud mitmuses samad käändelõpud kui ainsuses, mida aga ei saa väita neenetsi, eenetsi ja nganassaani esinemise kohta. Kas ka i-mitmuse varasemat arengujärku ei tuleks näha kamassi tunnuses je, mis C a s t r é n i M. A. järgi "ist ohne Zweifel Samojedischer Herkunft" (Op. cit. S. 179)? Kamassi mitmusetunnuste kohta vt. eraldi K ü n n a p A. System und Ursprung der kamas-sischen Flexionssuffixe I. SUST 147. Helsinki, 1971.S. 43 ff.

⁷⁶ Vt. Prof. B o l l e r, Die Declination in den Finnischen Sprachen // Die Finnischen Sprachen 1853-1855. Wien, 1854. S. 6 ff. A h l q v i s t A. Om ungerska språkets förvand-

denz, J. Szinnyei⁷⁸ ja hilisemadki uurijad on näinud ürgset mitmuse i-d veel personaalpronoomenites nagu ung, udm ja k mi 'meie', ti 'teie' ning md miñ 'meie', tiñ (mdM), tiñ (mdE) 'teie'. Sama seisukohta esindab hiljem järjekindlalt D. V. Bubrigh. Siinkohal märgitagu veel, et J. Budenz ja J. Szinnyei käsitlevad soome keele liitsõnavorme silmi-vete- (sõnast silmä 'silm') ja huhti-kuu (sõnast huhta 'kütismaa'), mille i-mitmuslik algupära on vaieldav, koos ungari i-adjektiividega emberi 'inimlik', isteni 'jumalik'.

Samojeedi keelte üksikasjalisel võrdlemisel soome-ugri keeltega jõudis E. N. S e t ä l ä⁷⁹ veendumusele, et nii t kui ka i mitmuse tunnustena põlvnevad uurali aluskeelest. Sama järelduse teeb ka H. Winkler mitmetes samojeedi ja soome-ugri keelte suhteid käsitlevates teostes. Seda seisukohta on hiljem järjekindlalt kaitsnud B. C o l l i n d e r⁸⁰, kelle arvates polegi võimalik eeldada i säilimist nendes soome-ugri keeltes, mille järgsilpide vokalismis on toimunud radikaalseid muutusi. Mitmuse tunnuse i iidset algupära oletavad veel J. A n g e r e ja B. W i c k m a n ning personaalpronoomenites ka E. I t k o n e n.⁸¹

skap med Finskan // Suomi II, 1. Helsingfors, 1863. S. 20-21; B l o m s t e d t O. A. F. Halotti Beszéd ynnē sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kielissä. Helsingissä, 1869; A h l q v i s t A. Suomen kielten rakennus. Helsingissä, 1877. S. 87.

⁷⁷ W i n k l e r H. Das Uralaltaische und seine Gruppen. Berlin, 1885. S. 105 jj.

⁷⁸ B u d e n z J. Op. cit. S. 61 ff. S z i n n y e i J. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft². S. 51 ff.

⁷⁹ S e t ä l ä E. N. Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen // SUSA XXX. Helsinki, 1913. Si 24.

⁸⁰ C o l l i n d e r B. The Affinities of Lapp. P. 133 etc.; C o l l i n d e r B. Proto-Lappish and Samoyed // Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar. Uppsala, 1954. P. 95; C o l l i n d e r B. Comparative Grammar ... P. 299.

⁸¹ A n g e r e J. Die uralo-jukagirische Frage. Ein Betrag zum Problem der sprachlichen Unverwandtschaft. Uppsala, 1956. S. 88; W i c k m a n B. Op. cit. P. 85 etc. I t k o n e n E. Onko itämerensuomessa jälkiä duaalista? // Virittäjä. 1955. S. 174; I t k o n e n E. Die Herkunft und Vorgeschichte der Lappen im Lichte der Sprachwissenschaft // Ural-Altäische Jahrbücher XXVII, 1-2. Wiesbaden, 1955. S. 39.

Murrangu kindlakskujunenud tõekspidamisse i-mitmuse päritolust tõid peaaegu samaaegselt P. R a v i l a ja D. V. B u b r i c h⁸², kumbki oma seletusega. P. R a v i l a on mitmetes töödes esile tõstnud paralleelse arengu, nn. konvergentsi võimalust.⁸³ Seoses lapi keele suguluse selgitamisega kujunes keskselt küsimuseks i-mitmus, mille iga P. Ravila järgi ei ulatu läänemeresoome-lapi ühisajast kaugemale. Selle arvamuse kinnitamiseks esitatud väidetest tundub eriti usutavana asjaolu, et mordva keele vähearenenud mitmus ei luba eeldada volga perioodil sellist väljakujunenud i-tunnust, mis on tänapäeval omane lapi ja läänemeresoome keelte deklinatsioonile. Rikkalike näidete varal loob P. Ravila usutava pildi mitmuse tunnuste järkjärgulisest arenemisest ja nende tarvitamissfääri avardumisest soome-ugri keeltes. i-mitmuse tekke lapi ja läänemeresoome keeltes seob P. Ravila lapi keele lõputa mitmuse genitiiviga, mis kujunes obliikvakkäänete põhjaks analoogiliselt eesti keele demitmusele. Obliikvakkäänetes sai genitiivi i, mis P. Ravila järgi on algselt adjektiivi tunnus, endale mitmuse tähenduse. Mõte genitiivi lõpu kujunemise kohta adjektiivi tunnusest pole iseenesest uus, sest ainsuse n-i suhtes esitas selle juba F. J. W i e d e m a n n, mida E. N. S e t ä l ä hiljem kordas.⁸⁴ Arvamuse lapi keele i-lõpulise genitiivi adjektiivsest päritolust esitas esimesena K. B. W i k - l u n d.⁸⁵ P. Ravila järgi esineb selline i-lõpuline genitiiv oma algupärasel kujul veel soome keele liitsõnades lehmi-karja 'lehmakari', aito(i)-vieri 'aiäär' jt. Adjektiivsel (või ka deminutiivsel) i-l on võinud ilmneda juba väga ammu mitmuse tähendus, sest ungari keele possessiivses deklinatsioonis esinev i on sama aines kui lapi-läänemeresoome obliikvakkäänete i, kuigi areng ungari keeles on kulgenud

⁸² R a v i l a P. Die stellung des lappischen ... S. 52 ff.; B u b r i c h D. Zur Frage nach der Herkunft der Pluralbildungen in den finnisch-ugrischen Sprachen // Liber saecularis. Litterarum Societatis Esthonica 1838-1938. Tartu, 1938. S. 104 ff.

⁸³ R a v i l a P. Über die Verwendung ... S. 87 ff. R a v i l a P. Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmälläpitäen // Virittäjä. 1953. S. 45 ym.; vt. ka R a v i l a P.

iseseisvalt.⁸⁶

P. Ravila i-mitmuse teooria, mis omab soome teadlaste hulgas tugeva positsiooni⁸⁷, on esile kutsunud ka vastuväiteid. B. C o l l i n d e r i⁸⁸ arvates tuleb lapi keele mitmuse genitiivis lähtuda ikkagi n-lõpust (gūlii < *kalain), mis diftongi järel kadus juba lapi aluskeeles. Varasemat n-lõppu on muide teises seoses oletanud ka P. Ravila ise.⁸⁹ Samal seisukohal on veel J. B e r o n k a, kelle arvates mitmuse tunnuse tarvitusele tulek ei nõudnud käändelõppude muutmist, ja L. K e t t u n e n.⁹⁰ Viimane toob vepsa keelest huvitava paralleeli: mitmuse genitiivist on n kadunud (maidē, puidē, lēhmīdē), kuid ainsuses säilinud (man, pun, lēhman). P. Ravila arvamusena n-lõputa genitiivist on jäägitult ühinenud oma väitekirjas ainult E. I t k o n e n⁹¹, kelle järgi lapi mitmuse genitiivi nāmāi 'nimede' eelkäijaks võib olla ainult sidevokaaliga vorm *nāmāj-e-n (mitte *nāmāin), mille põhjal eeldaks tänapäeval tugevaastmelist *nāmāi-kujulist genitiivi. L. K e t t u n e n on viidanud võimalusele, et lõpu n-i kadu võib olla vanem kui täves ilmnev astmevaheldus.⁹² Seejuures tuleks pidada silmas veel

Totuus ja metodi kielitieteessä, Kielen opissa. Tutkielmia kielitieteen alalta. Toimittanut T o i v o V u o r e l a. Helsinki, 1957. S. 25 ym. ja R a v i l a P. Kantakieli kielihistorian peruskäsitteenä // Virittäjä. 1959. S. 185 ym.

⁸⁴ W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ersä-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg, 1865. S. 21; S e t ä l ä E. N. Yhteissuomalainen äännehistoria I-II. Helsinki, 1891. S. 382.

⁸⁵ W i k l u n d K. B. Op. cit. S. 65.

⁸⁶ R a v i l a P. Die stellung des lappischen ... S. 52 ff.

⁸⁷ Vt. näiteks H a k u l i n e n L. Op. cit. S. 79 ym.; T o i v o n e n Y. H. Zur Vorgeschichte des ungarischen Lativs // FUF XXVIII. Helsinki, 1944. S. 18 ff.; U o t i l a T. E. Sijapäätteiden syntyhistoriaa // Virittäjä. 1945. S. 329 ym.; I t k o n e n E. Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. S. 77; K o r h o n e n M. Johdatus lapin kielen historiaan. SKST 370. Helsinki, 1981. S. 209.

⁸⁸ C o l l i n d e r B. The Affinities of Lapp. P. 133 etc.;

⁸⁹ Vt. allm. 66.

⁹⁰ K e t t u n e n L. Op. cit. S. 35.

üht võimalust, nimelt mitmuse käänetes toimunud astmeüldistust, mille kohta leidub näiteid mitmetest läänemeresoome keeltest, näit. krj mitm. genit. linnuin, pelloin pro linnuin 'lindude', peldoin 'põldude', sm murretest sürimmin pro sürimpin 'suurimate' jne. Need on küllaltki kaaluva argumentid genitiivi lõpu-n-i kaitseks lapi aluskeeles, mille poolt räägib veel üldtuntud tõsiasi soome-ugri ja isegi altai keelte omapärasest kasutada indoeuroopa keeltest erinevalt samu käändelõppe nii ainsuses kui mitmuses.⁹³

Mis puutub liitsõnalistesse vormidesse lehmi-karja, aito(i)-vieri jt., siis peavad mitmed uurijad neid sekundaarseiks, mitmuse tüvest tekkinud vormideks.⁹⁴ Adjektiivse i kahjuks räägivad eriti eesti keele liitsõnad vakuraamat, seppikoda jt., millede täiendosas esineb nõrk mitmuse tüvi. Vastasel korral ootaks lõpukaolisi tugeva astme vorme sepp-ja vakk- < vakku < *vakkoi (nagu kukk < *kukkoi - kukkgi). Ilmne mitmuse tüvi tuleb esile ka ühe- ja kolmesilbilistes sõnades nagu soome murd. töimiäs 'töömees', rahval. Läpi luisen päilakesi 'läbi sinu luise pääläe', oravikuusi 'oravakuusk', hiuksinauha 'juuksepael', vana kirjak. Agricola hiuxikarua 'juuksekarv' jt.⁹⁵ Viimase näite puhul on eriti loomulik eeldada algset mitmuse tüve, sest siin on tegemist mitmusliku sõnaga (hiukset). Tänapäeval peab keeletunne väljendeid lehmi-karja, aitovieri jt. mitmuse vormideks tähenduse järgi. Pole alust arvata, et varem oleks toimitud teisiti.

⁹¹ I t k o n e n E. Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus. Mit besonderer Berücksichtigung des inari- und skoltalappischen. Helsinki, 1939. S. 352.

⁹² K e t t u n e n L. Op. cit. S. 36.

⁹³ R a m s t e d t G. J. Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre. Bearbeitet und herausgegeben von P e n t t i A a l t o. SUST 104:2. Helsinki, 1952. S. 54.

⁹⁴ A h l q v i s t A. Suomen kielen rakennus. S. 78-79; M ä g i s t e J. oi-, gi-deminutiivid läänemeresoome keelias. Tartu, 1928. Lk. 223-224; K e t t u n e n L. Op. cit. S. 29.

⁹⁵ M ä g i s t e J. Pisimärkmeid läänemeresoome i-liste liitsõnade alalt // Liber saecularis. Litterarum Societatis

Lõpuks tuleks vaadata ligemalt veel P. Ravila väidet i-mitmuse tekke sarnasuse kohta eesti keele de-mitmusega. Kõigepealt märkigem, et Põhja-Eesti murretes kujunenud de-mitmuse moodustamise põhjaks võib pidada mitmuse genitiivi ainult formaalselt, n.ö. kooligrammatika seisukohalt. Keeleajalooliselt tuleb lähtuda ikkagi postpositsionaalse päritoluga komitatiivist kui esimesest uue tunnusega käändest nii de- kui ka e-mitmuse seletamisel.⁹⁶ Lisaks on de-mitmuse tekkimise taust hoopis teine kui i-mitmusel läänemeresoome-lapi aluskeeles. Põhja-Eesti murretes kasutati varem i-mitmust, mis mõnedes käändtüüpides seaduspärase arengu tulemusel muutus sarnaseks ainsusega. Et säilitada keeletajus eksisteerivale mitmusele ainsusest selgesti erinevaid vorme, toetuti analoogiaile (partitiivis sid-, si- ja a-mitmusele, teistes käändes de-, e- ja a-mitmusele). Seda vajadust aga ei olnud läänemeresoome-lapi aluskeeles, sest mitmuse obliikvääänded olid grammatilise kategooriana alles välja kujunemata.⁹⁷ Nagu näeme, on P. Ravila i-mitmuse teooria üles ehitatud ebarahuldavale võrdlusele ja vaieldavatele argumentidele, mis ei suuda teda küllalt usutavaks teha.

Egthonica 1838-1938. Tartu, 1938. Lk. 461 jj., kust vt. lisanaiteid. Vt. ka A l y r e P. i-lise täiendosaga liitsõnadest // Keel ja Kirjandus. 1962. Lk. 685-687, milles käsitletakse sõnatüübi vakuraamat, aito(i)vieri teket i-deminutiividest ja nende eriastmelist edasiarengut eesti ja soome keeles.

⁹⁶ Sama kehtib ka liivi keele de-mitmuse kohta, mis komitatiivist-translatiivist (jälgad³ks 'jalgadega', jalgadeks) on üldistunud analoogiliselt ainult daativisse jalgad³an), mille funktsioon pärast häälikulist kokkulangemist mitmuse instruktiiviga (jälgi³ 'jala') polnud enam küllalt selge.

⁹⁷ Õnnestunuks ei saa pidada ka C o l l i n d e r i, B. võrdlust, et kaugematest sugulaskeeltest kadus mitmuse tunnus i (järgsilpides toimunud häälikumuutuste tagajärjel), nagu vanad mitmuse tunnused hävisid indoeuroopa keeltest. Indoeuroopa keeltes asendusid vanad mitmuse tunnused uutega, mida aga ei saa vaita näit. mordva keele määramatu deklinatsiooni kohta. Pealegi võib mordva verbivormides konstateerida i-tunnuse säilimist (kandi³ 'kandsin', vrd. kandan 'kannan').

⁹⁸ B u b r i c h D. V. Op. cit. S. 106 ff.; Б у б р и х Д. В. Сравнительная грамматика финно-угорских языков в

P. Ravila kõrval on ka D. V. B u b r i c h⁹⁸ väitnud korduvalt, et lapi ja läänemeresoome keelte obliikvakäänete i-mitmus on uusmoodustis, mis on tekkinud peale volga keeltest eraldumist. D. V. Bubrichi toonitab mitmuse tunnuste paralleelse arengu võimalust soome-ugri keeltes. Ta esitab ühtse süsteemina soome-ugri keelte mitmuse tunnuste n, t, i, k ja samakõlaliste käändelõppude tekkimise.⁹⁹ D. V. Bubrichi järgi põlvnevad mainitud mitmuse tunnused kui ka kohakäänded varasematest kollektiivi- ja kohta osutavatest formantidest (ТАКОЙ-ТО РОД-ПЛЕМЯ - ТАКАЯ-ТО МЕСТНОСТЬ).¹⁰⁰ k- ja i-mitmuse esmase tekke võimalust näeb ta personaalpronomeenites, kust need hiljem üldistusid noomenitesse. D. V. Bubrichi järgi esineb läänemeresoome-lapi i-mitmuse aines ka mordva ja permi keelte personaalpronomeenites (md МИНЬ, ТЫНЬ, СЫНЬ, permi МИ, ТИ).¹⁰¹ Tähelepanuväärne on D. V. Bubrichi väide i-mitmuse päritolu suhtes endisest kohta ja kollektiivi osutavast sufiksist ja, jä. Kahjuks on jäänud i-mitmuse arengukäik ligemalt tõestamata, mistõttu D. V. Bubrichi deklaratiivsel väitel on ainult teoreetilise oletuse väärtus.

Tõsisemalt ei tule arvesse väited i-tunnuse pronominaal-
sest algupärast uurali aluskeeles, millist vaatekohta esin-
dab näiteks J. F a r k a s.¹⁰²

i-mitmuse päritolu kohta esitatud vaadete käsitlest lõ-
petades tuleb peatuda lühidalt veel B. W i c k m a n i¹⁰³
väitekirjas toodud arvamustel. B. Wickman hülgab P. Ravila
seisukoha i-mitmuse hilistekkest ja eeldab nagu B. Collin-
dergi i-tunnuse igivana päritolu. i säilimist läänemeresoome,

СССР // Ученые записки. Серия востоковедческих наук. Выпуск 2.
Советское финноугроведение. Ленинград, 1948. С. 66; Б у б -
р и х Д. В. Древнейшие числовые и падежные формы имени в
финноугорских языках // Язык и мышление XI. Москва; Ленин-
град, 1948. С. 71 и сл.; vt. ka Б у б р и х Д. В. Историчес-
кая морфология финского языка. Москва; Ленинград, 1955. С.
32 и сл.

⁹⁹ Б у б р и х Д. В. Древнейшие числовые и падежные формы...
С. 78 и сл.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Б у б р и х Д. В. Древнейшие числовые и падежные фор-
мы ... С. 79-80.

¹⁰² F a r k a s J. Der Genitiv und der Akkusativ in der ura-

lapi ja samojeedi keeltes näeb ta selles, et need keeled on säilitanud rõhutute silpide vokaalid paremini kui teised uurali keeled. Teisest küljest toetub B. Wickman Wiklund-Ravila väitele lapi keele n-lõputa mitmuse genitiivi suhtes, mis seob lapi keele lähedalt põhjasamojeedi keeltega, kus käändelõpp puudub mitmuse akusatiivil. B. Wikmani järgi on mainitud i-käänded säilinud uurali aluskeelest tänaseni samades funktsioonides.¹⁰⁴ Algselt kasutati i-lõpulist ühenduskäänet ("connective") vaid tungiva vajaduse korral vahe- tegemiseks ühelt poolt mitmusliku subjekti ja teiselt poolt mitmusliku atribuudi või objekti vahel.¹⁰⁵ Ainsuse definitse objekti m-lõpule oleks seega mitmuses vastanud käändelõpp i, mis arenes obliikvakäänete mitmuse tunnuseks juba uraali aluskeeles. See väide ei mõju veenvalt. Otse vastupidi, tundub tõenäolisena, et i obliikvamitmuse tunnusena ei ulatu isegi samojeedi aluskeelde (vähemalt pole püütud seda korralikult tõestada). Ei tule unustada tõsiasi, et selkupi keeles esinevad mitmuse vormid üldse harva (tunnusteks uurali kollektiivsufiks -la, iseseisva sõnana ettetulev -mi või liitsufiks -lmi), kuna i-tunnus puudub obliikvakäändeis täielikult.¹⁰⁶ Näib, et opereerimine kaasaja lapi ja samojeedi keelte käändelõputa vormidega pole õige tee i-mitmuse päritolu selgitamiseks. Kuhu jõuaksime, kui peaksime ka läänemeresoome keelte i-lõpulisi obliikvakäändeid primaarseks?

Eelnevast kokkuvõtet tehes peab rõhutama, et lapi ja läänemeresoome keelte obliikvakäänete i-mitmuse tekkeajaks tuleb pidada perioodi pärast volga keeltest eraldumist, nagu on veenvalt osutanud P. Ravila ja D. V. Bubrich. Eespool mainitud D. V. Bubrichi arvamus soome-ugri keelte mitmuse tunnuste ja kohakäänete ühise päritolu suhtes endisest koha- ja kollektiivisufiksistest on põhimõtteliselt õige. Kuid paljad

lischen Grundsprache // Ural-Altäische Jahrbücher XXVIII, 1-2. Wiesbaden, 1956. S. 13.

¹⁰³ Wickman B. Op. cit. P. 85 etc.

¹⁰⁴ Ibid. P. 148.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Joki A. J. Eine Untersuchung über das Objekt in den uralischen Sprachen // FUF XXXII, 3 Anz., Helsinki, 1956. S. 33; Lehtisalo T. Op. cit. S. 151.

põhimõtted ei lahenda veel probleeme.

Kollektiivisufiksitate päritoluga on ungari -k, mari ja samojeedi (selkupi) -la ja hilistekkelised sufiksids nagu mari -wla(k) ~ -wlä(k) jt. Kollektiivisufiksi arenemist mitmuse tunnuseks tuntakse veel türgi (-lar), armeenia (-stan), baski (-eta), semiidi, sudaani, polüneesia jt. keeltes.¹⁰⁷

Lapi ja läänemeresoome keelte obliikvakäänete i päritolu endisest koha- ja kollektiivisufiksist ja, jä on foneetiliselt tõestatav.

Läänemeresoome aluskeeles on osutanud kohta, asulat või kollektiivi tarvitusest kadunud denominaalsufiks *-ja, -jä.¹⁰⁸ Soome, vepsa, isuri ja eesti keeles on tast jälgi personaalpronoomenites, näit. sm murd. meijä 'meie maja', teijää 'teie maja' (partit.)¹⁰⁹, vps tujan tejanä 'tulen teile', aga andan knigan teine 'annan raamatu teile', is edasituletised meijelä 'meie pere, asula', teijelä 'teie pere, asula', e murd. tulä meijä 'tule meile', teijä 'teile' jt.¹¹⁰ Nagu kirjutises pronoomeni see tüvede päritolust olen osutanud, liitus koha- ja kollektiivisufiks ja, jä ka pronominaalsetele se-, ne-tüvedele.¹¹¹ Kõigis läänemeresoome keeltes on konsonanttüvelised vormid *sej(ä)nä, *sej(ä)tä, *nej(ä)nä andnud adverbides uue sii- ja nii-tüve, kuna pronoomenite deklinatsioonis on lõunarühma keeled ja osaliselt ka vepsa ja karjala keel säilitanud esialgse se- ja ne-tüve, millest (silmas pidades häälikumuutuse e > i kronoloogiat) tuleb lähtuda ka mordva keele adverbides šija, šijä. Pronominaalsete adverbide se- ja ne-tüvede i, mida sii-tüves on peetud ka mitmuse tunnuseks¹¹², osutub seega rudimendiks koha- ja kollektiivisufik-

¹⁰⁷ Vt. R a m s t e d t G. J. Op. cit. S. 59; T a u l i V. The Origin of Affixes // FUF XXXII, 1-2. Helsinki, 1956. P. 189 etc.

¹⁰⁸ T u n k e l o E. A. Eräs kuollut denominaalijohdin // Virittäjä. 1932. S. 339 ym.

¹⁰⁹ O j a n s u u H. Itämerensuomalaisen kielten pronominioppia // Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja B I 3. Turku, 1922. S. 121 ym.

¹¹⁰ A r i s t e P. Eesti asesõnade me, te ja meie, teie suhteist // KKIU I. Tallinn, 1956. Lk. 54 j.j.

sist ju, jä.

Analoogiliselt demonstratiivpronoomenite uute tüvede tekkimisele on kulgenud i-tunnuse areng personaalpronoomenites, ainult selle vahega, et viimastes lisandus paratamatult i-le asesõnade me ja te tähendusest tingituna mitmuse varjund.

Esimesteks i-mitmuse vormideks tuleb seega pidada kollektiivsete mej-, tej-tuletiste konsonanttüvelisi käändeid, esmajoones sageli kasutatud lokatiivi-essivi ja ablatiivi-partitiivi: mei-nä < *mej(ä)nä, tei-nä < *tej(ä)nä ja meit < *mej(ä)tä, teit < *tej(ä)tä. i-mitmuse teke kollektiivisufiksist läheb end nendes käänetes seletada häälikuseadusliku arengu teel. On loomulik oletada, et neist suure esinemissagedusega sõnadest üldistus uus tunnus mitmuse funktsiooni kandjana järk-järgult kõigisse noomeneisse.

R. Ravila seletusest ei selgu, mis sundis genitiivi lõpu i-d edasi arenema mitmuse tunnuseks. i areng võis peatuda genitiivis, ilma et teised i-käänded oleksid tekkinud, sest saadakse ju ilma mitmuse tüveta läbi veel mordva keeltes. Meldades aga i-mitmuse teket ju-, jä-tunnusest esitatud kujul, näeme uue tunnuse tekkimist obliikvakkäändeis enestes, kusjuures eri käändelõpu oletamine mitmuse genitiivile langeb ära. i-mitmuse primaarsuse omistamine personaalpronoomenitele ei tohiks põhjustada vastuväiteid, sest nende i-tunnusega vormid sarnanevad täielikult substantiivide mitmusega, milline nähtus on ilmselt pärit juba läänemeresoome aluskeelest.

Mis puutub oletatud ju-, jä-vormide konsonantse liitumise foneetilisse külge poolvokaali vahendusel, siis muutus j > i ja vastupidi on teatavasti sõltuv ainult nende häälikute asendist silbis (vrd. sm *kaloisen > kalojen 'kalade', kaloja > kaloi 'kalu'). Pealegi on oletatud i-tüvede puhul

111 Vt. A l v r e P. Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes // ESA IX, 1963. Lk. 131 jj.

112 C o l l i n d e r B. Jukagirisch und Uralisch // Uppsala Universitets Årsskrift 1940:8. Uppsala, 1940. S. 23.

konsonantset liitumist nii lapi kui ka läänemeresoome aluskeeles.¹¹³ Tõsi küll, konsonanttüveline liitumine on olnud põhiliselt omane e-tüvedele¹¹⁴, kuid juhtumid *al(a)-na >> >> all, *al(a)-ta >> alt, sm älä 'ära' ~ älkää 'ärge' vana kirjak. tiennyt 'teadnud', Kalevala sounnut 'sõudnud', murd. ja vana kirjak. jumalten 'jumalate', kontraheerunud verbid e hüpata, hüpanud ~ sm hypätä, hypännyt ja eesti keele hilistekkelised aiste, naelte, õunte, kaarte jt. osutavad, et konsonanttüveline liitumine on teatud ulatuses olnud alati omane ka a- ja ä-tüvedele. Sellele viitab ka konsonantsete vormide kasutamine lapi ja mari keele a- ja ä-tüvelistes noomenites.

Lapi keelest võib esitada otsese tõendina demonstratiivpronoomenite dā- 'see', die- 'see' ja duo- 'too' gō-lõpuliselid kohaadverbide i-tuletised dāigō, dieigō, duoigō, mida ekslikult on peetud mitmuse vormideks.¹¹⁵ Tegelikult on nad samasugused ja-, jä-tunnusega moodustatud konsonanttüvelised adverbid nagu läänemeresoome keeltest tuntud pronoomeni see tuletised siin ja siit.

Näeme, et sama algupära olev i-tunnus (< ja, jä) on ühtmoodi omane lapi ja läänemeresoome keelte noomenite mitmusele kui ka kohaadverbidele. Mainitud asjaolu on ilmseks lisatõendiks obliikvakäänete i-mitmuse päritolust läänemeresoome-lapi ühisajalt.

ja-, jä-tunnust koha- ja kollektiivisufiksina on täheldatud kaugemateski sugulaskeeltes. Komi keeles (*jə) on tal lisaks mitmuse funktsioon personaalpronoomenites mijan, tijan (-n on eri aines) ja neist edasikandununa sõnal pi 'poeg,

113 S e t ä l ä E. N. Aus dem gebiet der lehnbeziehungen // FUF XII. Festgabe für Vilh. Thomsen I. Helsingfors; Leipzig, 1912. S. 188 ff.; K i m ä F. Prof. Wiklundin viimeisten astevaihtelututkimusten johdosta // Virittäjä. 1922. S. 13 ym.; P o s t i L. Vatjan ja viron a-, ä-monikon alkupe-
rästä // Virittäjä. 1934. S. 142 ym.

114 B u s s e n i u s A. Zur ostseefinnischen Morphologie: Stammesalternation im Ostseefinnischen. S. 55 ff.

115 N i e l s e n K. The Use of Pronominal Adverbs of Place with Termination -gō in Finnmark Lapp // FUF XXIX, 1-3. Helsinki, 1946. P. 32-33.

poiss' - pijan 'pojad, poisid'.¹¹⁶ Murdeti kasutatakse tunnust -jan ulatuslikumalt: liitununa perekonnaliikmete nimetustele tähendab ta nii mitmuse kui kohta, näit. tšojidjan 'sinu õed, sinu õed koos mõne teise perekonna liikmega; maja, milles sinu õed elavad'. Sama kollektiivisufiks ja tuleb esile veel permi keelte tavalises mitmuse tunnuses -jas, -jos (esineb ka eri sõnana), kuid pronoomenite deklinatsioonis ilmnev mitmuse formant ja-n on V. Lõtkini arvates vanema päritoluga.¹¹⁷

i-lisi kohakäändeid peab Y. H. T o i v o n e n¹¹⁸ soome-ugri aluskeelde ulatuvaks, kusjuures ta arvab, et i on sama algupära kui koha- ja kollektiivisufiks ja, jä; j-ainesest (mitte i-st) tuleb lähtuda ka mitmuse tunnuse puhul.¹¹⁹ T. L e h t i s a l o eeldab samojeedi keeltes vokaaliga lõppevat sufiksit *jê või jə.¹²⁰ Et igal sufiksil oli varem palju tähendusi, on tõenäoline, et *ja, jä päritolu koha- ja kollektiivisufiksina ulatub uurali aluskeelde.

Näib, et sel juhul võib ka kaugemate sugulaskeelte i-mitmuse tuletada endisest koha- ja kollektiivisufiksist ja, jä. Samojeedi keelte mitmuse tunnused i ~ ii ~ ji ~ je (kamassi) taanduvad algkujule *jə. Ungari keele possessiivse deklinatsiooni (szeme-i-m < *szeme-je-m, lova-i-m < *lova-jo-m) mitmuse tunnuse i eelkäijana ilmneb *je, *jo veel possessiivseis personaalpronoomenites (mijénk, tijétek).

¹¹⁶ T u n k e l o E. A. Der syrjänische Pluralcharakter -jan // SUST LXVII. Helsinki, 1933. S. 385-386. - Akad. György Lakó järgi pole jan-vormid algselt mitte mitmuse, vaid ainsuse omad. Ü. Beke arvates on -jan algselt deminutiivisufiks. Vt. B e k e Ü. Neuere finnisch-ugrische morphologische Untersuchungen // Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae IV. Budapest, 1954. S. 93 ff.

¹¹⁷ L y t k i n V. A többeszám -jas (-jos) és -jan képzői a permi nyelvekben // Magyar Nyelvőr 59. Emlékkönyv Munkácsi Bernát hetvenedik születésnapja alkalmából. Budapest, 1930. O. 76-77; vt. ka Л и т к и н В. И. На удмуртские темы // Ученые Записки Научно-исследовательского института народов Сов. Востока при ИК СССР II. 1931. С. 107 и сл.

¹¹⁸ T o i v o n e n Y. H. Zur Vorgeschichte des ungarischen Latins // FUF XXVIII, 1-3. Helsinki, 1944. S. 17.

¹¹⁹ I t k o n e n E. Suomalais-ugrilaisen kantakielen äänne- ja muotorakenteesta. S. 77.

¹²⁰ L e h t i s a l o T. Op. cit. S. 48.

2.2. TUGEVAASTMELINE i-MITMUS

1. Sissejuhatuseks

Eesti kirjakeele mitmuse käänded moodustatakse põhiliselt de- ja i-mitmuse abil. si-mitmus tuleb esile ainult sid-lõpulisel partitiivis (mitmuse tunnus si + käändelõpp -d). Vähemal määral (peamiselt adverbiaalses tähenduses) kasutatakse kirjakeeles ka e- ja a-mitmust (jalge all, püksata jt.), kusjuures esimene neist on levikult murdeis peaaegu võrdne de-mitmusega. Eesti murrete seitsmest mitmuse moodustamise viisist ei leia tänapäeva kirjakeeles rakendamist ainult kontamineerunud de-mitmus (jalGudEs) ja tugevaastmeline i-mitmus (jalGus). Viimati mainitu vormid (jälgile, pikkist, aegust jt.¹²¹) konkureerisid veel käesoleva sajandi esimesil kümnendel J. Aaviku propageeritud häälikuseadusliku e. nõrgaastmelise i-mitmusega. Kui päritolult võib si- ja a-mitmust pidada metanalüütiliseks, siis de- ja e-mitmus põhinevad mitmuse genitiivil ja komitatiivil.¹²²

Seevastu tugevaastmelise i-mitmuse päritolu pole seni suudetud või püütudki üksikasjalikumalt seletada. Veel enamgi: puudub korralik ülevaade selle mitmuseliigi tarvitamispiirkondadest sõnatüübiti eesti murdealadel. Et tugevaastmelisi i-mitmuse vorme tunneb ka vadja keel ning mitmed soome ja isuri murded, on vähemalt teoreetiliselt võimalik pidada teda üsna vanaks, nende keelte ürgseks jooneks. Selline arvamus ei leia aga antud küsimuse ligemal analüüsimisel kinnitust, sest nagu eesti keeleski, on ka mujal võrdlemisi hilja kadunud vahe mõnede sõnatüüpide ainsuse ja varasemate i-mitmuse vormide vahelt, mis ongi põhjustanud uute mitmusetüüpide tarvituseletuleku.

Dnamikule eesti murdeist on omane hilistekkelise de- ja e-mitmuse kasutamine (kalaDest, jalGest), mis algselt postpositsionaalse komitatiivi vahendusel (-ga < kaas) tuginevad

¹²¹ A h v e n E. Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900-1917. RKIU IV. Tallinn, 1958. Lk. 106-107.

¹²² Vt. tagapool "si-mitmus", lk.128 jj., "a-mitmus", lk.100
; k e t t u n e L. Kestin kielen äännehistoria. Kolmas

ainsusetüvelisele genitiivile (*kalašen, *jalkašen). Nendel murdealaldel, kus genitiiv on mitmusetüveline (*kaloišen, *jalkoišen), puudusid aga eeldused (tugevaastmelise) de- ja e-mitmuse tekkimiseks; kuid ka seal võis areng komitatiivi vahendusel (*jalkoišen kansa-> jalGu-Ga) kulgeda sisuliselt sama rada, mille tulemusel kujuneski tugevaastmeline i-mitmus.

Tugevaastmelise i-mitmuse levikualaks peetakse kagumurdeid (Tartu ja vähemal määral ka Võru murre)¹²³, kus teda kasutatakse peamiselt kaheasilbilistest sõnadest. Kuid see mitmusetüüp on paiguti tuntud ka Kirde-Eesti rannikumurdes, millisele seigale pole murrete morfoloogiliste erijoonte jälgimisel pööratud veel vajalikku tähelepanu. Viimati mainitud alal on tugevaastmelise i-mitmuse tarvitamissfäär mõnevõrra avaramgi, sest nagu Alam-Luuga isuri ja soome keelegi murrakuis, esineb ta üsna sageli ka enamasilbilistes sõnades. Pole kahtlust, et neis kahes muistsete hõimude erineval keelepruugil põhinevas murderühmas on tugevaastmeline i-mitmus tekkinud iseseisvalt. Kuigi tänapäeval võib neid murdealasid ühendavas Põhja-Eesti idamurdeski kohata mõnikord seda mitmusetüüpi¹²⁴, on ta sinna toodud kagust võrdlemisi hiljuti, sest L. Kettuneni Kodavere murrakut käsitlevais teoseis ja käsikirjadeski puudub jalGu(s)-tüüp täielikult. Seevastu sellised Loode-Eesti vormid, nagu M 88¹²⁵ LNg jalGos 14 'jalgades', LK Kei ärgiGa 'härgadega', lehmiga 'lehmadega' on tõenäoliselt koos asustusega saadud Lõuna-Eesti aladelt juba kaugemas minevikus. Muudegi Lõuna-Eesti joonte tõttu ei näi siin omaaegne seos Kirde-Eesti rannikumurdega tulevat arvesse.

Mitmusetüvelisele genitiivile (*jalkoišen) tugineb ka Kirde-Eesti rannikumurde jalGuje- ~ jalGu(e-esinemus)¹²⁶, mi-

painos. Helsingi, 1962. S. 189.

¹²³ Vt. S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955. K. 96; K a s k A. Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest // Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 1956. Lk. 38.

¹²⁴ Vt. S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. K. 96.

¹²⁵ Vt. "Lühendid" raamatu lõpus.

da on otstarbekas käsitleda tugevaastmelise i-mitmuse variandina. Esimesel pilgul tundubki, nagu kajastuks jalGuje - - jalGu_e-tüübis ka Lõuna-Eesti tugevaastmelise i-mitmuse (jalGos - jalGus) varasem arengujärk. Mitmuse genitiivi suhtes võikski ilma pikemata oletada muutusi *jalkoiſgn > *jal-kojen >> *jalGon > jalGu, aga teistes obliikvakkäändetes oleks kaasrõhu tõttu vaevalt jõutud j-lisest tüübist *jalGojelle - - *jalGujelle kaugemale. Seega ka Kirde-Eesti rannikumurde kaks erinevat tugevaastmelist mitmusetüüpi tuginevad mitmuse-tüvelise genitiivi (resp. komitatiivi) eri arengujärkudele. Kuigi tüüp jalGuje : jalGujest 'jalgade : jalgadest' kajastabki mitmuse genitiivi varasemat arenguastet kui vormid atro : atrost 'atrade : atradest', jalGu : jalGust 'jalgade : jalgadest', on selle obliikvakkäänded tekkinud üsna hilisest mugandumisest viimati mainitutega. Arvatavasti on siin tegemist kõige merepoolsema, soomepärase murdekihistuse eestistumisenähtega, mis avaldub kohanemises Kirde-Eesti rannikumurde mitmusetüvelisele genitiivile tuginevate muude deklinatsioonitüüpidega (piGost, piGuDest 'piigadest').

2. Murded ja vana kirjakeel

Nende sissejuhatavate selgituste järel tutvugem tugevaastmelise i-mitmuse näitestikuga eesti murdeis ja vanas kirjakeeles. Vaatluse alla tulevad kahe- ja enamasilbilised sõnad. Murdevormid esitatakse sõnatüvede viisi järjekorras a-, ä-, e-, i-, u-, ü-, o- ja *oi-tüved. Et rõhuta asendi (kahe- ja enamasilbiliste sõnade) tugevaastmeline i-mitmus on rõhulise asendi omast (kolmesilbilised sõnad) ilmselt vanem, on näited toodud vastavas järjekorras. Kirde-Eesti rannikumurde (R) tugevaastmelise i-mitmuse kontraheerunud (jalGost) ja kontraheerumata tüüp (jalGujest - jalGu_eest) esitatakse lahus. Nn. kontraheerunud noomenites (hammas jt.) on aga i-mitmus säilitanud oma algupärase tugevaastmelise kuju nii

¹²⁶ Selle leviku kohta vt. S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. K. 96.

Kagu-Eestis kui ka Kirde-Eesti rannikumurde aladel.

a - t ü v e d. Mitmuse tüve lõppvokaali esinemistingimused on samad kui nõrgaastmelise*gi* i-mitmuse puhul: o, u, kui sõna esimeses silbis pole labiaalvokaali; muudel juhtudel e (e), i. Kirde-Eesti rannikumurde kontraheerumata vormides ilmneb vastav vokaal je- või (e-elementi ees. T: M 97 sõprust (: mitm. genit. sõpru) 2 'sõpradest', M 15 Ote naelun 10 'naeltes', M 62 Kam üksikkule (: mitm. genit. üksikku) 2 'sigadele', M 12 Rõn sõprule 10 'sõpradele', M 34 San naelust 5 'naeltest', varrust 2 'varssadest'. - M 35 Võn uppesse (: mitm. genit. uppe ~ uBaDe) 13 'ubadesse', ilma munnetta (: mitm. genit. munne) 'ilma munadeta'. Sangastes ilmneb niisugustel juhtudel III välde, näit. M 34 komit. uppeGe (: mitm. genit. uppe) 8 'ubadega', munnele (: mitm. genit. munne) 8 'munadele', kus naeku 'naelte' tüübi kõrval tuleb arvesse ka e-mitmuse mõju (silmeGe 'silmadega'). - Neljasilbil. M 27 Krl madaleppest (: ains. elat. maDaleBast) 53 'madalamatest'. V: M 23 Rõp sõttole (: mitm. genit. sõtto) 5 'sõdadele'. - M 24 Lei munnest (: mitm. genit. munne) 10 'munadest'. Et Võru murdes on i-mitmuse säilimine veel üsna üldine, piirdub tugevaastmeline deklinatsioon seal põhiliselt genitiivitüvelise komitatiiviga (M 89 Plv jalGoga 10 'jalgadega', maDalimpeGa? 24 'madalamataga'). Samasugune on olukord Mulgi murde idarühmas, mille mitmuse tüve moodustamises võib märgata Kagu-Eesti jooni¹²⁷, näit. EM I Hel genit. jalGu 218, komit. jalGuGe 237, M 99 Trv genit. jalGu (~ jalGe) 25.

R: M 131 Lüg rindunni 61 'rindadeni', M 32 Vai piGost (: mitm. genit. piGo) 27 'piigadest', atrust 17 'atradest', M 78 VNG atrust 10 idem. - M 32 Vai upist (: mitm. genit. upi, nominat. uAD) 7 'ubadest'. - IVM Jum sõpru(elle 'sõpradele', jalGu,e 'jalgade', kalu(e 'kalade' 280, PP Kuu kalujetta 35 'kaladeta', laatujel 42 'laatadel', taulujest 'taeladest' 40. - PP Kuu kalakohtijelle 38 'kalakohtadele', IVM Kuu loomijelle 279 'loomadele'; neljasilbil. genit. EK 36 Käs ilusamBije 105 'ilusamate'; kolmesilbil. PP Kuu vanembijel 28

¹²⁷ Vt. Eesti murded I. Tallinn, 1961. Lk. 39; S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. K. 96.

'vanematel', parembijelle 38 'parematele', suurembijeld si-
gujeld 'suurematelt sigadelt' 51.

ä - t ü v e d. Mitmuse tüve lõppvokaaliks on kõikjal i.
T: M 62 Kam ärgile (: mitm. genit. ärgi) 3 'härgadele',
abess. ärgidä, komit. ärgigä 3, M 23 Räp küllihne (: mitm.
genit. külli 38) 43 'küladesse'.

R: M 78 VNg veñdile (: ains. allat. vennale) 40 'ven-
dadele', LK Jõh pitkile päivile 'pikkadele päevadele'; IVM
Vai neist rüsstist 26 'nendest rüsadest', kus enne ï lühene-
mist on toimunud tüvekonsonandi geminatsioon. - SC VNg leh-
mijelle 279 'lehmadele', PP Kuu ärgijelle 35 'härgadele',
komit. ärgijegä 33, rannaküliljel 39 'rannaküladel'; nelja-
silbil. EK 36 Käs mielettumije 105 'meeletute'.

e - t ü v e d. Mitmuse tüve lõppvokaaliks on üldiselt
i, kontraheerumata je-tüübi kaasrõhulises genitiivis harva
ka ï või ï. T: M 97 Ote kilin (: mitm. genit. kili) 6 'keel-
tes', M 15 Ote lehtist (: mitm. genit. lehti) 6 'lehtedest',
kässin (: mitm. genit. kässi) 12 'kätes', M 35 Võn jekist
9 'jõgedest', NB! analoogiline e-vormis süssole (mitm. genit.
süsse) 31 'huntidele', M 34 San varsist ll 'vartest'. V: M
89 Plv jekist (~ jeist) 12 'jõgedest', M 23 Räp kässist 13
'kätest', M 79 Vas mäkkil (~ mäil) 22 'mägedel'. M: EM I
Hel pallaste palviGe 234 'paljaste põlvedega', genit. palvi
234, Hls enGil (: mitm. nominat. enGe) 149 'hingedele'.

Esitatust tuleb lahus hoida sellised tugevaastmelised
mitmusevormid, nagu KMH Kõp lañsist 37 'lastest', teisist
37 'teistest', kus tugeva astme tarvitamine piirdub illatii-
vi mõjul vaid sisekohakänetega (vrd. ains. teises, teisest).

R: M 32 Vai jokist 9 'jõgedest', lehtis (: ains. iness.
lehes) 11 'lehtedes', känsist (: ains. elat. kanest) 30
'kaantest', M 78 VNg joGis (~ joGiDes, joGeDes) 5 'jõgedes',
lehtist (~ lehist) 7 'lehtedest', IVM Vai kässist 38 (i <
< ï) 'kätest', PP Jõh õlgil 88 'õlgedel'. - Kolmesilbil. M
32 Vai kolmanDist (: mitm. nominat. kolmaneD) 55 'kolmanda-
test'. - Pi Kuu olgijest 51 'õlgedest', kivijest (: mitm.
nominat. kived) 49 'kividest', genit. neije nimije 37 'nende
nimede', vorstisuolijeks 52 'vorstisoolteks', SC Jum hirvi(e

280 'hirvede'. - Kolmesilbil. genit. M 78 VNg tütteri^{je} 26 'tütarde' (teistes käänetes i-line mitmus, ka komit. tütta-riGÄ); genitiivi- ja illatiivivormide segunemise tõttu ka illat. tütteri^{je}, samuti südämi^{je} 28 'südametesse', punasi^{je} 42 'punastesse'. i ja ī ei saa nendes vormides olla algupärane.

i - t ü v e d. Mitmuse tüve lõppvokaaliks on Kagu-Eestis e, Kirde-Eestis rannikumurdes i. V: M 79 Vas paⁿGeGa? (: mitm. elat. paⁿGest) 9 'pangedega', kausseGa (: mitm. allat. kausele) 4 'kaussidele', VESKM V pinⁿega? 'koertega' 60. Mulgi murde idarühma näited võib seletada ka e-mitmuslikeks: EM I Trv taⁿGeGe 205 'tangidega', nūⁿeG^e 223 'nööri-dega'.

R: M 32 Vai po^{is}sist (: mitm. genit. po^{is}si) 13 'pois-test', komit. po^{is}siGa. - EK 26 Kuu keppi^{je}GÄ 32 'keppidega', SC Jum ju^hti(e) 280 'juhtide', PP Kuu tormi^{je}s 29 'tormides', puodijest 43 'poodidest', pussijega 51 'pussidega', kuerde-kassijega 27 'koerte-kassidega', genit. kassi^{je} 52. - Kolmesilbil. PP Kuu naaburi^{je} kääst 47 'naabrite käest', EK 25 kurattielle 132 'kuraditele'.

u -, ü -, o -, ja *o i - t ü v e d. Mitmuse tüve lõppvokaaliks on Kagu-Eestis e (e), Kirde-Eesti rannikumurdes o, u ja ü. V: M 79 Vas vaim^eGa (: mitm. allat. vaim^ele) 13 'vaimudega'; neljasilbil. laivastikke^{Ga} (: mitm. elat. laivastikk^est) 26 'laevastikkudega'. Tartu murdes esineb iklopuliste sõnade obliikvakkäänetes tugev aste: M 27 Krl vesas-^tikk^est 26 'võsastikkudest'. Nende deklinatsioon on seega sama kui kahesilbilistel noomenitel (näit. jaⁿgust-tüübil). Kirjakeeletaoline nõrgaastmeline mitmuse genitiiv (vesas-^tikk^e) on ilmselt hilistekkeline, ainsuse proportsioonianaloo-
giale tuginev (vesas-^tikk^est : vesas-^tikk^e = vesas-^tikk^est : x; x = vesas-^tikke pro vesas-^tikke).

R: M 32 Vai rohtost (: ains. elat. rohost) 21 'rohtu-dest', EK 38 Vai pienist tük^küst 23 ('vaikesteks tük^kideks'. - Neljasilbil. vitsistikk^{ost} (: mitm. nominat. vitsistiGoD) 'vistrikkudest', genit. vitsistikko 37. - PP Kuu pingu^{je}st 'peergudest' 30, tük^küjeks 52 'tük^kideks', verkujega 29

'võrkudega', silkujega 42 'silkudega', lindude 43 'lindude', SC Jum jahu(e 280 'jahude', herkku(e 280 'maiustuste').

Tugevaastmelise i-mitmuse (resp. mitm. genitiivi) esinemine lõunaestli vanadel kirjanikel on igati ootuspärane, näit. J. Rossihniusel SULK kihkin paickun 164, 173 'kõikides paikades', J. Gutsclaffil VEKVM wigklust 127 'vikladest', A. Verginiusel VEKVM Sõppru mannu 175 'sõprade juurde', Jalgu all 182, oma Silmi wahhel 193, Päiwi seas 199, Tähttest 182 (vrd. T: HO Võn tähteGa 'tähtedega'). Siia kuuluvaid näiteid on rikkalikult ka A. Hupeli (resp. Clare) grammatikas: ES jalgulle, haudust 25, mäkille (- maile, a pro ä), tähtille (- tähhile), genit. haudu 25, kurje 22 jt. Seevastu põhjaestli kirjanike keelepruugis on sellised vormid suhteliselt haruldased. Need võivad olla pärit tartumurdelistest käsikirjadest või põhjaestli tugevaastmelise i-mitmuse saarekestelt, kuid arvesse tuleb ka Kirde-Eesti rannikumurde, eriti selle vanima kihistuse osatähtsus. Samuti ei tohi alahinnata ortograafilisi tegureid, astmevahelduse kasutamises esinevaid vääratusi ning otseseid trükivigugi. Üksikjuhte ligemalt analüüsimate esitagem mõningaid siia rühma kuuluvaid näiteid. H. Stahlil HH III neist haudust 241, HH IV techtille 254, H. Gösekenil MLO wichtust (~ wihhust) 201, liño louck 'ein Brache' 189, Sehra marjo all 'unter der Waden' 454, wijna marjo nopmine 'weinlese' 464, J. Hornungil Horn. Raudule (vrd. Rauust) 40, Seppille 31, A. Thor Hellel KA jalgust (~ jallust) 15, rindust (~ rinnust) 14, seppist 17, genit. poege 10, poegest 15 (kaks viimast näidet võivad kuuluda ka e-mitmuse rühma). Eraldi mainitagu G. Mülleril esinev iklõpuliste sõnade nn. lühem mitmuse genitiiv NEP tröstlike Sanade kaas 92, 93, mille murdevasted (vt. eespool) viitavad mitmusetüvelisele genitiivile ja mitte e-mitmusele.

3. Sugulaskeeled. Päritolu

Nagu juba eespool märkisime, pole tugevaastmelise i-mitmuse päritolu suudetud veel rahuldavalt seletada. Sealsamas viitasime arvesse tulevale lahendusvõimalusele, et nii nagu de- ja e-mitmuskil, põhineb ka tugevaastmeline i-mitmus tõe-

näoliselt mitmuse genitiivil ja komitatiivil, ainult selle vahega, et siin pole põhjaks mitte ainsusetüveline, vaid mitmusetüveline genitiiv (*jalkoiſen > jalGu). Mis puutub aga genitiivitüübisse jalGu, siis peab L. Kettunen seda ekslikult juba "Eesti keele häälikuloos" mitmuse partitiivi esikujul moodustatuke¹²⁸, milline seik laseb palsta vales valguses tugevaastmelise i-mitmuse tegelikku kujunemiskäiku. L. Kettunen järgi tuleb mitmusetüveline genitiiv eesti murdeis esile vaid Alutaguse (s.o. Vaivara) soomepärasest vormis jalGõn, mis olevat "augenscheinlich nur finnisch (jalkoin)"; mujal aga mitm. genitiivi jalgu-tüübi u olevat pärit teisest mitmuse käänetest (jalust, jalul jne.), sest reeglipärane olevat ainult genitiiv jalge (< *jalka-en).¹²⁹ Sellest selgub, et mitmusetüvelise genitiivi lähtevormi *jalkoiſen pole eesti murdeis üldse arvesse võetud¹³⁰, milline seisukoht ei vasta tegelikkusele ja on kaudselt avaldanud mõju teistegi uurijate ekslikele või ebamäärastele järeldustele. Sel taustal saab mõistetakse, miks eesti rahvaluule keele uurija J. Peegel käsitleb i-mitmuse tüve "muutumatu, astmevaheldusele allumatu põhivormina" ja isuri keele uurija A. Laanest jätab vastavad Kirde-Eesti rannikumurde tugevaastmelise i-mitmuse vormid väljapoole võrdlust.¹³¹

Nii eesti kui ka vadjal, isuri ja soome keele tugevaastmelise i-mitmuse tekke seisukohast on eriti oluline teada, et lisaks mitmusetüvelise genitiivi olemasolule on kõikjal toimunud diftongi järeldkomponendi i kadu rõhuta asendist.

¹²⁸ K e t t u n e n L. Estin kielen äännehistoria. S. 189.

¹²⁹ K e t t u n e n L. Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia B 98 2. Helsinki, 1959. S. 37.

¹³⁰ Vrd. siiski S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. K. 96.

¹³¹ P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Tartu, 1954. Lk. 64. (Kandidaadiväitekirj TRÜ Teadusraamatukogus); L a a n e s t A. Isuri murrete rühmitamisest // KKIU VI. Tallinn, 1961. Lk. 212 jj.

¹³² Siin peitub kaudne tõend de- ja e-mitmusegi kujunemisest komitatiivi vahendusel, kuigi mõned uurijad on viimasel ajal püüdnud väita ka vastupidist.

Viimati mainitud asjaolu tõttu kadus mitmes sõnatüübis vahe ainsuse ja mitmuse vormide vahelt, mis tekitas funktsionaalset segadust (näit. ains. linnulla : mitm. linnulla < linnuilla). Ainsuse ja mitmuse selge vahe säilis vaid komitatiivis, milline suure esinemissagedusega kääne saigi määravaks uue mitmusetüübi väljakujunemisel. Eksimisoht on arvatavasti üsna väike, kui väidame, et tugevaastmelise i-mitmuse põhjaks on saanud kõikjal postpositsionaalse päritoluga komitatiivi tüvi (*jalkoisen kansa- >> e jalGo-Ga ~ jalGu-Ga, vdj jalkoi-kä, is ja sm jalkoi-ka), mis nii kujunemiskäigult kui ka häälikuliselt langeb kokku mitmusetüvelise genitiiviga.

Et areng on kulgenud just komitatiivi vahendusel, tõendavad kõige ilmekamalt Võru murde i-mitmuse säilitanud paradigma, kus komitatiiv on ikkagi tugevas astmes, näit. Plv ja Röp komit. seproGa 'sõpradega' (vrd. genit. sepro), kuid elat. seBrost, ablat. seBrolt, abess. seBrotta jt.¹³²

Kuid tugevaastmelise i-mitmuse arengust genitiivi ja komitatiivi baasil pakub tõendeid ka allpool esitatav võrdlusmaterjal vadja, isuri ja soome keelest. Vadja näited on põhiliselt Lääne-Vadja aladelt, isuri omad Alam-Luuga murdest ja soome näited Viiburi murde läänerühmast, Kagu-Häme rannikualadelt, Soome lahe saartelt ning Alam-Luuga murdest.

V a d j a k e e l. a - t ü v e d: (oi) VKAH jalkoissa 153 'jalgadest' (: genit. jalkoi, komit. jalkoikā), (ō < oi) LK Ma sigōmē 'sigadele' (: genit. sigō), Kos, Itš adrossa 'atradest'; (ei) WS Pum sepeis 30 'riietest', LK Kat nokkeiza 'nokkades', kolmesilbil. LK vdjI luzikkeinna (: ains. luzikka) 'lusikatel', (ē < ei) LK Mah poikeuta 'poegadelt'; (ī) NVK poikinte 37 'poegadelt', neljasilbil. VKAH² anngttomine 169 'õnnetutele', (i < ī) VM Luu poikim 85 'poegadelt'. ä - t ü v e d: (ī) LK Ma, Jarv leppizä 'leppades', Kat, Pih, Ild pēnepine(sē) 'väiksematele', (i < ī) LK Jõg lehmile 'lehmadele'. e - t ü v e d: (ī) VKAH sipizä 160 'tiibades', neljasilbil. WS Pum pojokkeisissa 7 'pojakestest', (i < ī) VM Luu keikkim 85 'kõikidel', (i < i < ī) LK Jõg tähtis 'tähtedest'. i - t ü v e d: (ī) LK Mah kepillä (: ains. kepillä) 'keppidel', kolmesilbil. NVK vdjI jegerine 63 'küttidele'. u-, ü - t ü v e d: (ui, üi) VKAH Kat lintuina 161 'lindudel', müttü-

issä 161 'komsudest', (ü < ǖ < ǖ) LK Jõg püssüssä (: ains. püssüssä) 'püssidest'. o-, oi-, ei- t ü v e d: (oi) LK Jõg peltoilg 'põldudele', neljasibil. tütterikkois 'tütardest'; (ei) kolmesibil. LK Kat nōrikkeine (: mitm. nominat. nōri-keD) 'noorikutele'.

I s u r i k e e l. a - t ü v e d: (oi) RMPJ vihtoiks 'vihtadeks', tarkkoist 'tarkadest' 96, kolmesibil. AL Pär fābrikkoiZ 'vabrikutes', (o < oi) AL Kot sikonnā 'sigadele'; (ī) AL Joe nōttīl 'nootadel', (i < ī) kolmesibil. PA Van molempist servist 'mõlematest servadest'. ä - t ü v e d: (ī) AL Joe silmist 'silmadest', (i < ī) IMR Pär küllīZ 'külades' 212. e - t ü v e d: (ī) AL Van onkist 'õlgedest', (i < ī) IMR Pär kivvist 'kividest' 212, AL Kot kaikkist 'kõikidest'. i - t ü v e d: (ī) AL Joe sakkīks 'kottideks', rāttīks 'tāt-tideks', (i < ī) PA Van kottiš 'kodudes', AL Van kleittiZ 'kleitides'. u -, ü - t ü v e d: (ui) RMPJ riukuist 'roikaist' 96. o -, õ - ja oi -, õi - t ü v e d: (oi) AL Pär verkkoil (: mitm. nominat. verkoD) 'võrkudel', PA Van kuppōis 'kubudes'.

S o o m e k e e l. a - t ü v e d: (oi) AMA jalkoista 54 'jalgadest', KHMAH II rantoil lll 'randadel', SKMK I nahkoista 63 'nahkadest', kolmesibil. ATTM mantsikkoista 41 'maasikatest', (ō < oi) KHMAH II varstōks llo 'kootideks'; (ī) ATSM poikīl 83 'poegadel', kolmesibil. ATSM parempīl 83 'parematel'. ä - t ü v e d: (ī) KHMAH II mettīat 139 'met-sadest', HOK mārkiinnā 13 'mārgadena', kolmesibil. HOK emāntiillākāän 40 'perenaistelgi'. e - t ü v e d: (ī) KHMAH II olkil 139 'õlgedel', AMA olkist 189 'õlgedest'. i - t ü v e d: (ī) AMA kuppīssa 63 'tassides', HOK sakkīssā 24 'kot-tides'. u -, ü - t ü v e d: (ui, üi) ATSM lanttuiks 83 'kaalikateks', HOK niittyissā 17 'niitudeks'. o -, õ - ja oi -, õi - t ü v e d: (oi, õi) KHMAH II peltoilt lll 'põldudelt', ATSM tūttōil 67 'tūdrukutel', kolmesibil. ATTM avantoista 63 'jääaukudest', (ō < oi, õ < õi) ID kattool 69 'katustel', RMPJ kūntōst 'kūnidest' 90.

Nagu esitatud näidetest selgub, on vадja, isuri ja soome keele tugevaastmelise i-mitmuse vormid mõnevõrra varasemal arenguastmel kui eesti keele omad. Tugevaastmelise tüve

diftongid ja i on sekundaarsed, sest nad on tekkinud kontra-
heerumise tulemusel (*jalkoisen >> jalko-en > jalkoin, *poi-
kisen > poiki-en > poikin). Diftongilise ja i-lise arengu-
etapi on läbinud ka eesti keele tugevaastmelise i-mitmus,
vähemalt selle põhjaks olev genitiiv ja komitatiiv. Sekun-
daarse diftongi järelkomponendi kao ja i lühenemise tõttu
on mõnedes isuri ja vadja murrakutes jõudnud tugevaastmeline
i-mitmus oma arengus samale tasapinnale kui eesti keeles
(is kaikkist 'kõikidest', vdj tähtis 'tähtidest' jt.).

Peale eespool mainitud piirkondade kasutatakse tugeva-
astmelise i-mitmuse vorme veel mõnedes Põhja-Soome murretes
(Kesk-Pohjanmaal, Põhja-Savo välisrühmas jm.), kuid seal
seostub nende teke tüvekonsonandi geminatsiooniga pika vo-
kaalainese ees. Mitmusevormide katoilla > kattoilla 'katus-
tel', keppillä 'keppidel' eeskujul siirduti tugevaastmeli-
sele mitmusele ka sõnades pelloilla > peltoilla 'põldudel',
pojilla > poikillä 'poegadel' jt. See ongi ainuke piirkond
läänemeresoome keelte tugevaastmelise i-mitmuse esinemisala-
dest, kus selle päritolu seletamisel pole võimalik tugineda
genitiivi ja komitatiivi tüvele.

Soome lahe saarte tugevaastmelise i-mitmuse seletamisel
on mõned uurijad arvanud, et ta on tekkinud eesti keelde de-
mitmuse mõjul ning levinud sealt mujalegi.¹³³ Igati tõesen
on siiski oletada tugevaastmelise i-mitmuse paralleelset te-
ket eri keeltes, milleks olid olemas reaalsed eeldused sama-
suguste morfoloogiliste ja häälikuliste predispositsioonide
näol.

4. Kokkuvõttvat

Lõppkokkuvõttes võimegi konstateerida, et tugevaastme-
line i-mitmus nii eesti keele kahel murdealal (Kagu-Eestis
ja Kirde-Eesti rannikumurdes) kui ka vadja, isuri ja soome
keeles baseerub m i t m u s e t ü v e l i s e l genitiiv-
vil ja komitatiivil (*jalkoisen kansa-). Viimase vahendusel

¹³³ O j a n s u u H. Suomen kielen tutkimuksen työmaalta.
Sarja esitelmiä I. Jyväskylä, 1916. S. 111.

on uus tüvi üldistunud kõigisse obliikvakäänetes. Nähe on seega põhiliselt samasugune kui de- ja e-mitmuse puhul, kus erinevalt tugevaastmelisest i-mitmusest toimus uue deklinatsioonitüübi väljakujunemine ainsusetüvelise genitiivi ja komitatiivi (*jalkašgen kansa-) taustal.

Esti kirjakeele arengu seisukohast on aga kahetsusväärne, et omaaegne keeleuudendus asus elustama murretes umikusse jooksnud häälikuseaduslikku ehk nõrgaastmelist i-mitmust. Sellistel häälikuliselt võrastel ja raskesti moodustatavatel vormidel nagu pöld : pöllel, poeg : pojel, määrg : määrgel, külg : külis, löög : löös, löug : löuul jt. puudus juba algusest peale eeldus ulatuslikumaks kasutamiseks. See pärast oleks osutunud mitmeti otstarbekamaks rajada i-mitmuse partitiivist saadavaile tugevaastmelistele vormidele pölde-l, poegi-l, määrgi-l, külgi-s, löögu-s, löugu-l jne., mille moodustamine on lihtne ja mida keeleuudenduse perioodilgi veel vaistlikult ja varasematele kirjakeele traditsioonidelegi tuginedes kasutati.

Nüüd seisame aga fakti ees, et i-mitmuse tegelik tarvitamine on elujõuline vaid diftongilistes vormides tütreil, hambail, raamatuil jt., kuna muude juhtude kohta, eriti astmevahelduslike sõnade puhul, võib näiteid leida ainult õigekeelsuse sõnaraamatuist ja grammatikaist.

Hea väljapääsu sellisest ebanormaalsest olukorrast pakub siirdumine tugevaastmelisele i-mitmusele kõikides sõnatüüpides. Saavutatav võit oleks eriti suur i- ja u-tüvelistes sõnades, sest nendes langevad kahe eri mitmusetüübi, tugevaastmelise i-mitmuse ja e-mitmuse vormid suurtel murdealadel täielikult ühte (kepp : keppel, tund : tundel, pöld : pöldel, lind : lindel jt.). Juba ainuüksi seegi rahvakeelsuse moment, kus murdekaartide järgi otsustades kesk-põhjaeestiline de-mitmus keppidel, tundidel, pöldudel, lindudel jääb suurde vähemusse vahekorras 3 : 1, sunnib tõsiselt mõtlema i-mitmuse reformile. Tugevaastmeliste kujudega kaoksid segavad tüvemootused ja i-mitmuse moodustamine siirduks diftongiliste vormidega ühtsele (partitiivsele) alusele: nagu hambai-d : hambai-st nii ka raudu : raudu-st, kotte : kotte-st jt.

Kuigi tugevaastmelise i-mitmuse sobivuses eesti kirja- keele süsteemi ei saa olla mingit kahtlust, võiks seda esi- algu siiski katsetada vaid luulekeeles, kus kõrvalpeikeid ÕS-i normidest ei tundu nii teravad kui proosas. Uhiskeeles tuleks aga i-mitmuse tugevaastmelistele vormidele anda elu- õigus kõigepealt nendest sõnadest, millest nõrgaastmelisi vorme moodustada ei saa või neid ei kasutata (põldest, pei- gest, lindest, tundest, kottest, raudust, haudust, õlgist, sõlgist jt.). Selle üsna tagasihoidliku reformiga saaks i- mitmus nõrga- ja tugevaastmelise segatüübina jällegi võrd- õiguslikuks de-mitmusega, mis mõjuks omakorda viljastavalt meie kirjakeele arengule.

2.3. a-MITMUS

Tänapäeva eesti kirjakeel kasutab noomenite deklinaerimisel de- ja i-mitmust. Ainult vähestes sõnades on säilinud varem ulatuslikumalt tarvitusel olnud a-mitmuse tüvi, näit. rista-misi, rista-kuti, rista-kas, püksa-tu, tüka-ti, tüka- tine. Käesoleva sajandi esimesel veerandil olid a-mitmuse partitiivid veel võrdlemisi üldised (poissa, auka, kirjanik- ka, käsa), rääkimata a-lõpulise partitiivi suurest produk- tiivsusest möödunud sajandil. Alates piibli ilmumisest on vanem kirjakeel viljelnud peale partitiivi teisigi a-mitmuse käändeid, näit. põllale, patale (sõnast patt), võrgale, ki- vast, trepast, tähtaks jt.

Neile keelendeile leiduvad vasted eesti murretes, kus a-mitmuse tarvitamisel näivad samuti olevat vanad traditsi- onid. Et ka vadja keeles moodustatakse teatud tüvedest mit- muse käändeid a-tunnuse abil, siis on peetud a-mitmust väga vanaks, isegi läämemeresoome aluskeele algperioodi ulatuvaks nähtuseks. Vaatamata mitmete a-tunnuse tekke kohta esita- tud seletustele ei saa pidada küsimust a-mitmuse päritolust veel lahendatuks.

1. a-mitmuse eesti keeles

a-mitmuse vanuse ja päritolu selgitamisel on eesti keele ainestik olulisema tähtsusega kui vadja keele oma. Seepärast peatugemgi esmajoones eesti murrete, rahvalaulude ja vana kirjakeele a-mitmuse vormidel.

a-liste mitmuse partitiivide kohta eesti murdeis toob rikkalikult näiteid A. Univere.¹³⁴ Põhja-Eesti murdealal esineb a-list mitmuse partitiivi kõige rohkem kahesilbilistes i- ja *ü-tüvedes, näit. Tõs vahna, keppä, Kod mulla, mütsä.¹³⁵ Astmevahelduslikes u-, *o- ja *oi-tüvedes (kahesilbilised ja pikemad ik-lõpulised sõnad) on a-lise mitmuse partitiivi kasutamine piiratum, kuid levikualalt suurem, näit. Sjn juta, Khn kõrtsmikka. a-lõpulist mitmuse partitiivi esineb ka kahesilbilistes e-tüvedes (rohkem leht- ja vars-tüüpi sõnades, vähem naine-tüüpi sõnades), näit. Plt, Sim tähta, Hmd naisa. Enamasilbilistest ne-sõnadest on andmeid vaid sõnast inimene (VMr, Sim, KJn inimeisa. Põhja-Eesti murdealal on a-line mitmuse partitiiv üldisim (eriti i-tüvedes) Kodavere murrakus, mujal esinevad paralleelselt või on domineerimas (keskmurde alal) si- või sid-lõpulised vormid. Põhja-Eesti a-listest mitmuse partitiividest peab lahus hoidma Lõuna-Eesti idamurrakute esinemuse, kus peale partitiivi tuleb mitmuse tunnus a esile teisteski käänetes (näit. Se talalt 'ta-ludelt', talla 'talusid'). Põhja-Eesti murdealal võib harva täheldada samsugust a-tunnuse kasutamist Kodaveres. Teistes Põhja-Eesti murretes piirdub a-tunnuse esinemine noomenite deklinatsioonis ainult partitiiviga. a-line mitmuse partitiiv puudub täielikult rannamurdes¹³⁶ (Jõelähtmest Vaivarani),

¹³⁴ U n i v e r e A. a-listest mitmuse vormidest eesti murdeis // ESA I, 1955. lk. 118 jj.

¹³⁵ ä-tunnuse kohta Kodavere murdes vt. lisanäiteid K e t t u ñ e n L. Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaiferschen dialekts. SUST XXXIV. Helsinki, 1913. S. 203.

¹³⁶ Vt. U n i v e r e A. Op. cit., murdekaardid lk. 121 ja 124. - i-tüvede puhul tuleks ka Jõelähtme märkida a-partitiivi esinemisalaks (poissa, Pajatusi põhjarannikult. Valimik

Hiiu maal ja põhiliselt ka Saaremaal, kus a-list mitmuse partitiivi esineb ainult i-tüvedes (Põides ja Jaanis). Juhuslik on a-line partitiiv Põhja-Eesti murrete edelasopis (Hääde-meestes ja Saardes), kus ta tuleb esile vaid üksikutes sõnades (kaussa, poissa).

Lõuna-Eestis kasutatakse noomenite deklioneerimisel a-mitmuse kõige ulatuslikumalt Võru murdes. Tartu murde ida- ja läänepiiril esineb u-tüvedest (Võnnu, Puhja) ja osalt ka i-tüvedest (Puhja) samasugust a-partitiivi nagu Põhja-Eesti murdes. Tartu murde ülejäänud aladele ja Mulgi murdele on alised mitmuse vormid võõrad.

Võru murdes tuleb a-mitmuse esile peamiselt o-, *oi-, u- ja ü- tüvedes. a-tunnus on tarvitamise ulatuselt võrdne murdes esineva e- ja i-mitmusega: teda rakendatakse kõigis obliikväändeis nii kahe- kui ka enamasilbilistes tüvedes.

G e m i t t i i v j a k o m i t a t i i v. Kahesilbilised: RÄP juttu peirä 'juttude järgi', kupaga (: kubo : kü*)¹³⁷, Vas pävarjaga, Se kalmade päle, pippaga, ahja, sänga, räbli tükkäga', püttä sizeh, Lut piidaga 'peergudega'; ita (: ido 'Keim'), wääh (: wäli 'Schwiegersohn'), källä (: kälü 'Schwägerin') jt. (WED, 21 jj.).¹³⁸ Kolme- ja enamasilbilised: Se teränikkaga; usklika, ummarika, räbüsnika (: räbüsnik 'Rebverkäufer') (WED, 32).

P a r t i t i i v. Kahesilbilised: Plv kiräta, kaiva 'kaski', kelta 'kuivatatud kalu', RÄP väza 'viiskusid', kahra 'karusid', Se kaihä 'kahjusid', hoppa (: hobu 'mära'), tallä (~ tallö) 'talusid', sängä, nittä (: nüt : nidü), Lut

korrespondentide murdetekste II. Tallinn, 1957. lk. 15).

A. U n i v e r e järgi ei tunta i-tüvedest a-list mitm. partitiivi Lõuna-Eesti murdes (lk. 120 ja murdekaart lk. 121). O j a n s u u ja K e t t u n e n i käsikirjalistest kogudest olen leidnud järgmised a-partitiivid: Puh unttä, kraava, pilttä, rotta, Se ja Kra poissa.

¹³⁷ Viitamata näited, mis on pärit O j a n s u u ja K e t t u n e n i käsikirjalistest kogudest, esitatakse muutmata transkriptsioonis.

¹³⁸ vt. "Lühendid" raamatu lõpus.

kukka, Kra jauħha. Kolme- ja enamasilbilised Se tatrikka, tütrekka; Kra tütrikka; kamarika (: kamarik 'Heidekraut'), ümmarika, rābüsnika (WED, 32).

T e i s e d k ä ä n d e d. Vas jahväst, Se värgast 'vörkudeks', ilma värgalda; vörGäle, vörGält (EKXH, 189); linnale 'lindudele', sängale, tikkast (VKD, 210); Kra tüt-rikkane;

Vaadeldud o-, u- ja ü-tüvede kõrval esineb Võru murde a-mitmust veel mõnes üksikus i-tüvelises sõnas, millest on kasutusel ka reeglipärane, e-tunnusega moodustatud mitmus, näit. poizast ~ poizest (: pois) (WED, 21), Se poissaga', poizal ~ poiissal, vokkašt genit. poiissa man, poissarahvas¹³⁹, partit. Vas poiissa; Lut puožane 'poistele'.

Nagu eespool märgitud, tuntakse ka Kodaveres Võru murdele omast a-mitmust peale partitiivi veel teistes käänetes. See on ühendavaks jooneks a-tunnuse kasutamisel Põhja- ja Lõuna-Eesti idamurrukute vahel. Kui partitiivis on a-tunnus omane i-, o- ~ u- ja e-tüvedele, siis teistes käänetes (peale genitiivi) tuleb ta esile ainult o- ~ u- ja i-tüvedes. Nendeski on a-mitmus haruldane (näis toħas 'neist tohtudest', lassas 'laastudeks', unDäle, näppäle jt.), sest keeleajalooliselt ootuspärase i-mitmuse kõrval kasutatakse tavaliselt de- ja e-genitiivile tuginevaid vorme (unDiDelle ~ unttelle, näppiDelle).

Esitatust selgub, et a-sufiksil on mitmuse käänendeid moodustavana, veel slava tunnusena eesti murdeis kaks teineteisest järsult erinevat tarvitamispiirkonda. Põhja-Eesti murdes tuntakse ainult a-partitiivi (o-, *oi-, u-, *ü-, i- ja e-tüvedest), Võru murde idaosas on a-tunnus kasutusel kõigis mitmuse käänendis alates genitiivist (o-, *oi-, u- ja ü-tüvedest, harva ka i-tüvedest). Nende erinevate a-mitmuse tüüpide ühendavaks lüliks on Kodavere esinemus.

Kõneldes a-mitmuse tarvitamisest eesti murretes, peab esile tooma veel ühe seiga, mis a-tunnuse algupära selgita-

¹³⁹ U n i v e r e, A. esitab selle sõna ekslikult a-partitiivina (lk. 12C).

miseks on oluline. a-tunnusega moodustatud adverbe (prae-gustest u- ja i-tüvedest) võib täheldada isegi nendel Põhja-Eesti murdealadel, kus muidu a-lõpuline mitmuse partitiiv puudub, näit. Saaremaal, Krj viidi Peedu toa taha p ö l - l a l e ning lasti maha (VESKM, 29), põllal 'väljal' (Univere, 125), Kaa püksatt , Khk kiüwä 'kiudude kaupa' (ibid. 126) ja Hiiumaal vörGäl 'vörgupüügil', põlläl 'põllul' (HMH, 23), tükka luGü 'tükikaupa', pani käeD ristä 'risti'.

Peale saartemurde on adverbid vörga/l, -le, -lt, põl-la/l, -le, -lt omased veel läänemurdele ja idamurrakutele. Põhja-Eesti keskmurde alalt, kus a-partitiivi kasutamine on tagasihoidlik, mainitud adverbe registreeritud ei ole.¹⁴⁰ Seevastu -al, -ale, -alt-lõpuline adverbitüüp on levinum eesti keele idaalal, kus keelendid Kod minä unDale (= huntidele) 'mine metsa, käi pörgu', aja arGale (= harkidele) 'tõuse püsti', Trm killale 'kildudeks, katki', Plv sai juftale 'hakkasin temaga vestlema', Se kalmale minek 'kalmistule minek', Lut lääm pattaze (sõnast patt) 'lähen pihile' jt. on päris tavalised.

Eesti murrete käsitlese lõpetuseks mainitagu, et a-list mitmuse tüve on kasutatud nagu teisigi mitmuslikke tüvesid uute sõnade tuletamisel. Mitmed edasituletised on saanud väliskohakäändelistest või instruktiivsetest adverbidest, näit. Plv kalmalise? 'matuselt tulijad' (vrd. adv. kalmale), Kod põllatti 'ühe väljana' (vrd. instr. põllä 'üksikute põlluri-badena'), nučaline 'ebatasane', Juu vanGaline 'täis võnkusid'. Mitmuslik a-tüvi tuleb nähtavale ka mõnes vanemas kohanimes, näit. Amb kalmä mäGi - kalmaDelaGe, HJn niDä 'taluniitude keskel' jt.

Kõigest esitatust lühikest kokkuvõtet tehes tuleb märkida, et kuigi a-mitmuse on ilmselt väga vana päritoluga, ei saa kõiki eesti murretes esinevaid a-mitmuse vorme pidada iidseteks. a-partitiivi puhul i- ja e-tüvedes tekib küsimus,

¹⁴⁰ Vt. murdekaarti teoses S a a r e s t e A. Piibli keel ja rahvakeel. Tartu, 1940. Lk. 34.

miks esineb a-tunnus ainult kaheasilbilistes sõnades. Põhja-Eesti murdes puuduvad a-partitiivid esmavärtelistel o- ~ u-tüvedel (talu-tüüp). Paiguti kasutatakse u-tüvedest a-partitiivi enamasilbilistegi astmevahelduslike ik-sõnade puhul. Teatavasti käänduvad nik-, lik-, mik-sõnad liitel asuva kaasrõhu tõttu nagu kaheasilbilised. Raamat-tüüpi sõnadest pole kuskilt a-mitmuse fikseeritud, isegi mitte Võru murdest, kus muidu u-tüvede puhul (ainult Võru murde idaosas) a-tunnus on tavaline. a-tunnusega adverbide näited on samuti ainult kaheasilbilistest tüvedest. Kui eeldada a-mitmuse tekkeajaks läämemeresoome keelte algperioodi, siis ootaks a-tunnuse ühtlasemat kasutamist sama murde piirides, näiteks kogu Võru murde alal. Tegelikult pole Võru murde idaalalgi a-tunnuse rakendamine kuigi ühtlane. Nii on näiteks Rāpinas ü-tüvedest võimalik e-mitmuse (põksäle, sāngele), kuigi o-, *oi- ja u-tüvedes esineb üldiselt a-mitmuse (talast 'taludest', linnale 'lindudele'). Harva tuleb paralleelvormina o-, *oi-tüvedelgi esile häälikuseaduslik mitmuse tüvi -o < -oi, näit. Se tallõ 'talusid', kuppõ 'kubusid', kākko 'kägusid', unnd (: unõ), keigile kõle 'kõikidele kubudele'. Ka Kraasna keelesaare näidetes pole a-tunnus ainuline, mille kõrval on märgitud nii häälikuseaduslik u kui ka analoogiline e (tsippu 'tibusid', pāstu 'paastusid', keive 'kaskesid').

Eesti murrete esinemust silmas pidades paistab tõenäolisena, et a-tunnus noomenite deklinatsioonis on võrdlemisi hilise tekkega, hilisem kui võrgale-, põllale-, patale-tüüpi adverbides, kust a-tunnuse levik nähtavasti saigi alguse. Sellel peatume allpool pikemalt.

Vanades rahvalauludes kajastub omaaegne murdetähtsus a-mitmuse kasutamisel, kuid rahvalauludega võivad edasi kanda teistegi murdealade jooned. a-list mitmuse partitiivi (u-, i- ja e-tüvedest) esineb¹⁴¹ kõige sagedamini Põhja-Eesti rahvalauludes, aga teda on märgitud ka Sangastest ja Jõhivist, kus a-tunnus pole murdeomane. Arvatavasti on nen-

¹⁴¹ Vt. P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Lk. 136 jj.

dest kohtadest kirjapandud laulud pärit mujalt, kus a-partitiiv on tavaline. Lääne-Eesti ja Kodavere rahvalaulude keeles esineb üksikuid a-lisi vorme väliskohakäändelistest adverbidest (põllal, võrgal), näit. Mih Ma läksin põllal' kündemaie.¹⁴² Kagu-Eestis (näit. Setumaal) võib a-mitmus nagu murdekeeleski esineda alates genitiivist läbi kogu paradigma: jutale, kirpaga, poisasta, tütrekast, lastast 'lastudest'; lätsi sis merde merestega', / alla ma ativõrkaga'.¹⁴³ a-mitmuse päritolu selgitamisel on oluline tähtsus asjaolul, et rahvalaulude keelele tüüpiline da-lõpuline partitiiv (pikida pühida) esineb a-mitmuse puhul harva (poisada, kiva da).¹⁴⁴ Nähtavasti pole murrete hilistekkelised a-partitiivid enam suutnud kohaneda rahvalaulude da-lõpuga.

Edasi jälgigem a-mitmuse esinemist vanas kirjakeeles. Kõige vanemaist tekstidest alates võib täheldada de- ja i-mitmuse paralleelset tarvitamist, kuid a-mitmus esineb esmakordselt ulatuslikumalt alles 1739.a. piiblis. A. S a a r e s t e oli arvamisel, et "a-pluural esineb nähtavasti esmakordselt A. Th. Hellel: kiwwast - kiwwidest".¹⁴⁵ Üksikuid a-mitmuse kasutamise juhte on märgata varemgi. H. S t a h l i l esineb sõnast patt adverb patale 'pihile': Sihs minne pattalle, schl saht sinna ommast pattust wallalis pajatut 'so halt dich zum Beichtstuel, da wirstu von deinen Sünden los gesprochen' (HH IV, 208). Muudel juhtudel sarnaneb mitmus ainsusega: neist pattust (HH II, 183; HH IV, 29), pattust 'von Sünden' (HH II, 201).¹⁴⁶ Samuti on u-tüvi säilinud verbis pattuma: ninck kudt sinna temma kah pattunut ollet (VEKVM, 38; vrd. Wiedemannil pattama). H. G ö s e k e n i l (1660) on väljend Raudkilpa kaas ehitut 'gepanzert' (MLO, 208), milles i-tüvelisest sõnast kilp on kasutatud a-genitiivi. J. H o r n u n g idapoolsema keelemehena esitab oma grammatikas (1693) terve rea a-lisi partitiive u- - o- ja i-tüve-

¹⁴² L a u g a s t e E. Arhailised joned rahvalaulude keeles // TRU Toimetised. Ajaloo-keeleteaduskonna töid. Vihik 38. Tallinn, 1955. Lk. 119.

¹⁴³ T a m p e r e H. Eesti rahvalaule viisidega I. Tallinn, 1956. Lk. 204.

¹⁴⁴ F e e g e l J. Op. cit. Lk. 138.

dest: Kirpa, Wirka, Wörka, Földa, Poissa, Märssa, Sulpa, Kulpa jt. (Horn. 14 jj.). Mõnedest sõnadest antakse paralleelkujuna sid-lõpuline vorm, mis mitmel juhul on ainuline (Laulusid, Sanisid, Pappisid jt.). Märkigem, et a-partitiivi ei lunta ka sõnast patt: Pattuid (lk. 34). Häälikuseaduslik mitm. partit. kajastub veel vormides Näppo (lk. 34) ja Wiisko (lk. 57), mis on ühtlasi ainsuse partitiiv. Juhuslikuna tundub J. Hornungil a-partitiiv e-tüvedest: ainsa näitena Tähta (lk. 37). A. Thor Helle grammatika (1732), milles on rikkalikult rahvapärast ainestikku, esitab a-mitmuse partitiive peamiselt i-tüvedest (ussa, krasa, kiwwa jt.; Ka, 11 jj.). Oluliseks sammuks edasi on a-tunnuse fikseerimine obliikvakäändeis: kiwwast ~ kiwwidest (lk. 13). Seevastu o- ~ u-tüvedest esitatakse sageli ainsusega sarnanev mitmuse partitiiv (kirpo ~ kirpusid, käsko ~ käkosid jt.), mille murdepärasest ehtsuses pole põhjust kahelda.

A. Thor Helle grammatikale järgnes vahetult p i i b l i väljaandmine (1739), ja on mõistetav, et selle vastselt ilmunud grammatika alusel kujundati ja viimistleti tõlke keelt. A. Thor Helle kiwwast-vormi eeskujul kasutatakse a-mitmuse obliikvakäändetes, näit. kallist kiwwast, langes ... toa treppast mahha, tähtaks ja ulatusliku rahvakeelse taustaga adverbiaalset väljendist ma lähhän põllale.¹⁴⁷ A. Hupeli põhja- ja lõunaestlase keele grammatika (1780)¹⁴⁸ tugineb suurelt osalt A. Thor Hellele: näitesõnad on sageli samad (auka, kiwwa, kiwwast jt.).¹⁴⁹ Lõunaestlase keele näidetes sarnaneb

¹⁴⁵ S a a r e s t e A. Op. cit. Lk. 33.

¹⁴⁶ Kuigi Stahl, H. kasutab sageli sihilikult mitmuse asemel ainsust (neil inimesel, neist lapsest, neist lambast jne.), võib o- ~ u- ja i-tüvedes kajastuda omaaegne tõeline murdesinemus, mis tõenäoliselt kujuneski H. Stahlile ajendiks ainsuse üldistamiseks kõikidesse tüvedesse.

¹⁴⁷ S a a r e s t e A. Op. cit. Lk. 33.

¹⁴⁸ H u p e l A. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen. Riga; Leipzig, 1780.

¹⁴⁹ A. H u p e l i l esineb omapoolseid teoretiseeringuidki: meesti (lk. 24) 'mehi', hannadu (lk. 25) 'händade' jt. (Viimane võib olla ka trükiviga, pro hännade).

mitmus ainsusega nii partitiivis kui teistes obliikväänetes: teharro, teharrust, käsku, kässust jt. (lk. 20 jj.). Sõnatüübi partit. poisi, elat. poisist, allat. poisille puhul rõhutab A. H u p e l eriti ainsuse ja mitmuse partitiivi sarnasust: "Dergleichen Wörter haben ihnen Abl. in sing. und plur. gleichlautend" (lk. 21).

o- - u- ja i-tüvede a-mitmuse selgitamisel on oluline teada, et teistelgi keelemeestel esineb de-mitmuse kõrval ootuspäraseid, häälikuseaduslikke kujusid, mis langevad kokku vastavate ainsuse käänetega. Osa neist võib panna H. Stahli grammatika (1637) ebaõigete seisukohtade arvele, kuid paljud juhud tuginevad ehtsale rahvakeelele, seda enam, et taolisi vorme on leitud murretest veel käesoleval sajandilgi. G. M ü l l e r i l, kelle keeles (1600 - 1606) ei tule H. Stahli mõjud veel arvesse, esineb küllaltki sageli tüüp neist laulust, neist tratist ninck santist (NEP, 108 jj.). Rahvakeelel põhinevateks tuleb pidada ka J. R o s s i h n i u s e l (1632) esinevaid keelendeid ninck naitasit hendas paliulle, neile Jüngrille jt. (SULK). a-mitmuse päritolu kronoloogilist poolt valgustab ilmekalt asjaolu, et J. R o s s i h n i u s e l ei esine a-tunnust noomenite deklinatsioonis, küll aga väljendis patane (vrd. H. Stahlil adv. pattalle): pattatzest (lk. 54), Pattaste Innimeste (lk. 28), awapatane ~ awapattune Inimene (lk. 170 ja 171).

Nagu näeme, leidub eesti vanemast kirjakeelest näiteid a-mitmuse kasutamise kohta väga vähe. a-tunnuse ulatuslikum sissetung kirjakeelde toimus peale 1739.a. piibli ilmumist. Mõõdunud sajandi grammatikais jätkub näidete esitamine a-mitmuse kohta, mille tarvitamist püütakse ühtlasi reeglendada. E. A h r e n s lausub oma grammatikas (1853)¹⁵⁰ arvamuse, et a-tunnus esineb peamiselt i-tüvelistes palatalisatsiooniga sõnades ja mõnedes u-tüvelistes sõnades. Sellele vastavalt esitatakse ka näiteid: halla, kotta, mända, laasta, saada ~ saadusid jt. (lk. 48 jj.). Häälikuseaduslikud

¹⁵⁰ A h r e n s E. Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen Dialekts. Zweite umgearbeitete Auflage. Reval, 1853.

vormid (partit. lindu, silku jt.) on ilmses vähemuses. e-tüvedest E. Ahrens a-partitiive ei esita. F. J. W i e d e m a n n (1875)¹⁵¹ laiendab a-mitmuse reeglit e-tüvelistele sõnadele, tuues näiteid Lääne-Eesti murdealalt: ūza, käiza, õisa, kõfsa, hifsa jt. (lk. 377). i-tüvedest väärrib juurdu-
 nud tüüpide kiva ~ kivisid ~ kivisi kõrval esiletõstmist kontaminatsioonivorm kivasi (lk. 369). u-tüvede mitmuse partitiivi häälikuseaduslikud näited on samad kui E. Ahrensil (peale silku). Eesti-saksa sõnaraamatusse¹⁵² on F. J. Wiede-
 mann koondanud terve rea a-tunnusega adverbide, adjektiive ja verbe, millest mitmed on jäänud väljapoole kirjakeelt: ris-
 taksi, rista rasta, tükalti, wörgaline = wörguline 'netzar-
 tig, netzförmig', patane = patlik 'sündig, sündlich, Sünder',
 patal käämä 'zur Beichte gehen', pattama 'sündigen', tükanda-
 dama = tükendama jt.

Hilisemad keeleõpikud ei paku a-mitmuse suhtes midagi olulist. K. A. H e r m a n n jättis oma eesti keele gram-
 matikast (1884) i-tüvede a-lõpulised partitiivid välja ja soovitas tarvitada ainult sid-lõppu. Kirjakeeles püsis a-tun-
 nus siiski visalt edasi, sest teda toetas põhjaeesti murrete uusus. Tõhusat võitlust a-mitmuse vastu pidas J. A a v i k. Keeleuendust selgitavas brošüüris¹⁵³ esitab ta 36 morfoloo-
 giaalase ettepaneku hulgas seisukoha asendada vormid poissa,
 pilita e-lõpulise partitiiviga poisse, pilte. Spetsiaalses kä-
 sitluses mitmuse partitiivist¹⁵⁴ heidab ta kirjakeelest lõp-
 likult välja a-partitiivi ja soovitab ka u-tüvede puhul kasu-
 tada e-lõppu (vormide kiva, õnnelikka asemel kive, õnnelikke).
 J. Aaviku seisukohad a-mitmuse asendamise suhtes võeti vastu keelekonverentside otsustes. Normeeritud kirjakeeles kajastub partitiivi a järkjärguline asendumine e- ja sid-lõpuga. Ala-
 tes käesoleva sajandi teisest veerandist on a-tunnus eesti

¹⁵¹ W i e d e m a n n F. J. Grammatik der estnischen Sprache. St. Pétersbourg, 1875.

¹⁵² W i e d e m a n n F. J. Estnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, 1869.

¹⁵³ A a v i k J. Mis on keeleuendus? Tartu, 1916.

¹⁵⁴ A a v i k J. Mitmuse partitiivist. Tartu, 1919.

kirjakeelele võõras, välja arvatud üksikutes adverbideks ki-
vinenud sõnades, nagu püksata, tükati ja teised.

Ülevaatega a-mitmuse kasutamisest eesti kirjakeeles (vanimaist mälestistest kaasajani) on murdeesinemusest ja rahvalauludest saadud mulje noomenite deklinatsioonis esi-
neva a-tunnuse hilistekke kohta tugevnenud. Alates G. Mülleri-
rist kuni F. J. Wiedemannini leidub näiteid vana i-mitmuse
tüve kasutamise kohta i- ja u-tüveliste sõnade partitiivis
ja teistes käänetes, mis tõendab, et a-partitiivid on nendes
sõnades samal tasapinnal analoogiliste sid- ja si-vormidega.
e-tüvedest oli a-partitiiv möödunud sajandi algupoolel veel
nii haruldane, et E. Ahrens võttis oma grammatikasse ainult
u- ja i-tüvede a-lise mitmuse. J. Hornung, A. Th. Helle ja
A. Hupel tundsid a-partitiive ainult teatud u- ja i-tüvelis-
test sõnadest, mis viitab a-partitiivi vähesele kasutamisele
kirjakeele põhjaks olevais murdeis.

a-mitmuse päritolu selgitamisel on erilise tähtsusega
asjaolu, et vanimates kirjalikes mälestistes, näit. G. Mülleri,
H. Stahli ja J. Rossihniuse keeles ei esine a-tunnust
noomenite deklinatsioonis, küll aga väliskohakäändelises ad-
verbis patale 'pihile' (sõnast patt : patu) ja selle edasi-
tuletistes patane ~ pataline 'patune'.

2. a-mitmus vadja keeles

Siirdudes vadja keelele, tuleb kõigepealt nentida, et
a-tunnuse kasutamine noomenite deklinatsioonis sarnaneb suu-
rel määral Kodavere esinemusega: a-mitmust tuntakse peami-
selt o-, u-, e- ja i-tüvelistes sõnades. Üheski mainitud
tüves ei ole a-mitmus ainuline; paralleelvormidena rakenda-
takse kas häälikuseaduslikku i-mitmust või mitmuse genitiiv-
vil ja komitatiivil baseeruvaid tugevaastmelisi vorme. a-
mitmus, mida üldiselt ei tunta Ida-Vadja murdealal, on omane
ainult ühele osale Lääne-Vadja küladest¹⁵⁵ ja sealgi ei tun-
ta teda kõikidest sõnadest. Kõige üldisem on ta kahesilbi-

¹⁵⁵ A r i s t e F. Vadja keele grammatika. Tartu, 1948.
Lk. 44.

listest o-tüvelistest sõnadest.¹⁵⁶, kuid neilgi esineb mõnedes käänetes ainult häälikuseaduslikku o- (< oi-) mitmuse. Sõnatüübiti tuleb vadja keele a-mitmusel esile järgmine vormistik¹⁵⁷:

o-, *oi-, *gi- t ü v e d. G e n i t i i v j a k o m i t a t i i v. Kaheasilbilised: 1) Kat kaivajē (VKKH¹, 63)

'kaevude', peippajēkā (: peippe) 'kanapoegadega', Jarv verkajē 'võrkude', lehtajē (: lehto) 'lehtede'; 2) Kat pankai-kā (: pankē) 'pangedega', Pih vihkai 'viljavihkude'. Kolme- ja enamasilbilised: pālikkadē (: pālikko) 'pealikute' (WG, 100), Kat vadjakkadje (: vadjakko) 'vadjalaste', sūsālikkajē 'sisalikkude', nātsālikkadje - nātsālikkai 'ülemuste'. -

P a r t i t i i v. Kaheasilbilised: 1) lehtaja 'lehti', wohaja (: woho) 'kitsi' (WG, 10); 2) Ild tšakai 'kägusid', Feen ankai 'halge'; pojai (: pojo) 'poisse' (NVK, 36), pankai (SKVR IV : 3, Lönnrot, 4615 : 34) 'pangesid'; 3) La matta 'usse', kukkā - kukkaja 'kukkesid'; 4) pankaita (VH, 41) 'pangesid'; Feen javaita 'jahusid'; Pih kavaitē 'kaeve', vihkaitē 'viljavihke'; Jarv peutait 'põlde'. Neljasilbilised:

1) lehtosikkaja (: lehtosikko) 'lõfhög') (WG, 4); 2) Kat sūsālikkai 'sisalikke'. - I l l a t i i v: 1) Kat verkkaisē (VKKH¹, 159) 'võrkudesse'; alkaisi (WG, 10) 'halgudesse';

2) La nitüü jätimä jakomaisi 'ЛОКОС СТАВЯЩИ НА КАРЕБЯ' (MTB, 256). - T e i s e d k ä ä n d e d. Kaheasilbilised:

1) Jarv verkassa 'võrkudest', pangalla (: pankē : pangella) 'pangedel'; 2) Kat orkaiza 'orgudes', tšiuttaiza 'särkides', Feen peippailē 'kanapoegadele'; 3) Kõrv kukkemaisē (: kukkē : kukkedele), La jakomais (MTB, 257) 'osades, jagudes',

Liiv püziimä verkemaisjä (ibid., 298) 'püüdsime võrkudega'. Kolme- ja enamasilbilised: Kat vadjakkainē(sē) 'vadjalastele', sūsālikkainē 'sisalikkudele'; ahwakkaiza (: ahwakko 'aborre') (WG, 10).

Ida-Vadja küladest on o- ~ oi-tüvede kohta paar juhuslikku näidet: Itš ankā (NVK, 120, 130) 'halge'; Klil vihkā

¹⁵⁶ P o s t i L. Vatjan ja virov a-, ä-monikon alkuperästä. Virittäjä. 1934. S. 135.

¹⁵⁷ Viitamata näited on võetud käsikirjalistest kogudest (peamiselt L. Kettunenil omalast).

'viljavinke'.

e-, e - t ü v e d. G e n i t i i v: 1) gukajē ~ gukai (VKKH¹, 160), lahsain emissa (VKKH², 101) 'laste omadest'; 2) Pon gukei (NVK, 114) 'õlgedele'. - P a r t i t i i v: 1) tšivhi(tä) (VKKH¹, 160) 'kive', Pum lahσαι (WS, 26) 'lapsi'; 2) Ild gukā 'õlgi', sär(tšā 'sārgi'; 3) Peen tähteitā 'tähti', tšiveitā 'kive'. - I l l a t i i v: 1) vaskajē (SKVR IV : 3, Alava, 4776 : 7) 'vaskedesse'; 2) Pum gukai-seē (NVK, 103). - T e i s e d k ä ä n d e d: 1) gukaiza (VKKH¹, 160) 'õlgedes', tšivāizā (ibid.) 'kivides', kōraissa (: kōri 'bark') (WG, 10); 2) Ild tšivvāssā (VKKH¹, 160) 'kividest'; 3) Kōrv setamehilāil (MTB, 212) 'sõjameestel'; 4) Ma gukamaissa 'õlgedest'; 5) Jarv lahsaloiļē 'lastele'.

Ida-Vadja keelealalt on paar näidet: Itš lahsa on kōika (MTB, 287) 'lapsi on kõiki'; Itš, Klii lahsa 'lapsi'.

i - t ü v e d. G e n i t i i v j a k o m i t a t i i v. Kaheasilbilised: kottajē ~ kottai (VKKH¹, 161) 'kottide', keppāikā (ibid.) 'keppidega', Kolmesilbilised: paperadje (SKVR IV : 3, Lönnrot, 4619 : 57) 'paberite'. - P a r t i t i i v. Kaheasilbilised: kottai(ta) (VKKH¹, 161), Pih rissāi 'riiate'. Kolmesilbilised: sondattai (VV, 134) 'sõdureid'. - T e i s e d k ä ä n d e d. Kaheasilbilised: 1) Kat kottai/ssi, -ļē 'kottide/ks, -le', nāppāi/llā, -ssā 'nāppude/l, -st; 2) Ma meiza trenkilāil (MTB, 256) 'mõisa sulastel', Kōrv kottilaiza 'kottides'. Kolmesilbilised: karjuššaiļē (SKVR IV : 3, Kettunen 779) 'karjustele'.

u - t ü v e d e s esineb a-tunnus kõige harvemini (ainult sõnades kirp ja lind). G e n i t i i v: Kat tširppajē ~ tširppai, Jarv lintajē. - P a r t i t i i v: Kat tširppai(ta) (ta), Peen tširppait, Ild, Jarv, rihl lintai. - T e i s e d k ä ä n d e d: tširppaiza (VKKH¹, 159) 'kirpudes', Kat lintaiļē 'lindudel'.

ü - t ü v e d e kohta on juhuslik näide kontamineerunud mitmuse tunnusega (-lāi- = -ā- + -lōi-): Kōrv amūtī vā pūsū-lāisā (MTB, 213) 'lasti vaid püssidest'. Sekundaarse tunnuse -lāi- tõttu on sel sõnal mitmuse tüvi tugevas astmes (vrd. ains. pūsūssē 'passist').

a-tunnus on tunginud hilise analoogiaana veel paari a-tüvelisse sõnasse: meilä tšedrätäs viñai i linā (MTB, 261) 'meil kedratakse villa ja lina', glivat otavai (ibid., 286) 'olivad odava(i)d'. A. Ahlqvisti märgitud õhsai (WG, 112) 'oksi' asemel peab tõenäoliselt olema õhsõi, kuid pole võimalu, et on tegemist juhusliku analoogiaga.

a-mitmuse esinemissageduse kohta märkigem veel, et kõige tihedamini tuleb ta esile o-, *oi-, *ei-tüvede kahesilbilistes vormides (harvemini enamasilbilistes -ikko-tuletistes). e- ~ e-tüvede puhul on a-tunnust registreeritud ainult kahesilbilistest sõnadest. Juhuslikuna paistab a-mitmus kolmesilbilistes i-tüvedes. Ilmselt hilised on u-tüvede a-lised vormid. Kuid ka o-, *oi-, *ei-, *a-, e- ja i-tüvelistes sõnades ei saa pidada a-tunnust väga vanaks samas murrakus leiduvate häälikuseaduslike paralleelvormide tõttu (i-mitmus), näit. kat gulka ~ gulkai 'õlgi', Ma kukkaja ~ kukkää 'kukkesid' jt.

Näiliselt on vadja keeles kaks algselt erinevat mitmuse tunnust: a ja ai (eesvokaalsetes sõnades vastavalt ä ja äi). Keeleajalooliselt on primaarne a-, ä-tunnus, mis teatud tingimustel kujunes ai-ks, äi-ks (pantaja > pantai 'põldude', pantaja > pantai 'põlde'). Murrakuti on toimunud häälikuline areng ai > ä, äi > ää (vihkai > vihkää 'viljavihke', sär(tää) > sär(tää) 'särgi') ja ai > ei, äi > ei (gulka > gulkei 'õlgede', tähtäitää > tähteitää 'tähti'). Vormides vihkaita, javaita 'jahusid' jt. on diftongi järelkomponent i sekundaarne, sest nendes sõnades ilmneb pleonastiline partitiiv: vihkaja > vihkai + ta (kolmesilbiliste sõnade analoogial). Vähesel määral on näiteid mitmuse tunnuse lai ~ läi kohta, mis on tekkinud äürämöis- ja savakomurdest saadud noi ~ löi ja a ~ ä kontamineerumisel. Tunnus lai ~ läi (samuti noi ~ löi) võib omakorda liituda a- ~ ä-mitmuse tüvele, näit. gulka-laiissa 'õlgedest' (lahsa-loissa 'lastele').

Vadja keele mitmuse tunnuste a ~ ä, ai ~ äi, ä ~ ää selgituseks tuleb veel alla kriipsutada asjaolu, et a- ~ ä-tunnusega sõnade kasutamine on samal tasapinnal kui diftongi järelkomponendi kaotanud häälikuseaduslikud mitmuse tüved,

vormid verkassa 'vörkudest', peipainē 'kanapoegadele' jt. on kõrvutatavad näit. a-tüvede ootuspäraste vormidega jangossa (< *jalvoista) 'jalust', sigoinē (< *siyoille) 'sigadele'. Neis esineb kinnise silbi puhul nõrk aste. Tugeva astmega kaasneb diftong ai, äi (murrakuti ā, ä): verkkaissa 'vörkudest', peippainē 'kanapoegadele', millega võib võrrelda a-tüvede tugevaastmelist mitmust jankoissa 'jalust', sikoinē 'sigadele'. See tüüp on tekkelt hiline ja tugineb kaudselt mitmuse genitiivile nagu eesti keeles de- ja e-mitmus (jalgadel, jalgel). Teatavasti on niisuguse mitmuse tekkimiseks kaasa aidanud komitatiiv, mille käändelõpp (endine tagasõna) liitus genitiivile. Kui kahe silbilistel sõnadel langes mitmus peale diftongi järelkomponendi kadu kokku ainsusega, säilisid häälikuseaduslikud vormid peamiselt vaid a-tüvedes (jangoza 'jalust'), kuna o-, u-, ü- ja i-tüvedes¹⁵⁸ tulid segimineku vältimiseks tarvitusele komitatiivi tüvega vormid (lintui-kā 'lindudega' > lintui-nma 'lindudel', lintui-za 'lindudes' jt.). See mitmuse moodustamise viis on oma ilmekuselt võrdne kolmesilbiliste sõnade omaga, millel diftongi järelkomponent kastrõhulise asendi tõttu on säilinud (muzikoin < lusiikkoilla). a-mitmuse kasutamiseks pole tänapäeva vädja keele seisukohalt järelikult mingit vajadust. Arvestades a-tunnuse piiratud levikuala (põhiliselt Lääne-Vadja) ja rakendamist ainult teatud sõnades, paistab tõenäolisena, et a-mitmus¹⁵⁹ pole tekkinud vädja keele enda sisemistest vajadustest, vaid on kandunud sinna laenu eesti keelealalt.

3. Hüpoteesid ja teooriad

a-mitmuse päritolu kohta on esitatud mitmeid arvamusi. Esimene teadaolev seletuskatse pärineb M. V e s k e l t¹⁶⁰,

¹⁵⁸ oi-, gi-tüvedel ja ühesilbilistel diftongiga või i-ga lõppõvatei sõnadel puudus vahe ainsuse ja mitmuse vahel juba läänemeresoome aluskeeles, murdeti ka -i-tüvedes.

¹⁵⁹ A r i s t e P. on kasutanud väljendit "ai-mitmus" (VKG, lk. 44).

¹⁶⁰ V e s k e M. Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estland im Sommer 1875 (Fortsetzung). Verh. GEG 8, 4. Dorpat, 1877. S. 8.

kes püüab Põhja-Eesti murde mitmuse partitiivi a-d põhjendada häälikuseaduslike muutustega vokalismis. Kui ainsuses on lõpp a sulanud kokku tüvevokaaliga i või u (palki < palkki-a, pakku < paku-a), siis mitmuses on käändelõpu vokaal assimileerinud endasse tüvevokaali või, nagu M. Veske peab õigemaks: "--- dem a vorhergehende i ist verloren gegangen, seinen Einflusse in der Mouillirung des l hinterlassend". Seletus vokaalühendi ia erinevast arengust ainsuses ja mitmuses on ligemalt motiveerimata, kuid rõhusuhteid appi võttes on selleni jõudnud mõni hilisemgi autor.

Käesoleva sajandi keeলেमेestest on a-mitmuse päritolu kõigepealt käsitletud L. K e t t u n e n¹⁶¹, kelle arvates tunnus a on algselt kuulunud vaid oi-tüvedesse. oi-tüved on tõenäoliselt juba läänemeresoome aluskeeles käändunud enamikus ainsuse ja mitmuse käändeis ühtmoodi: partit. taloiša, elat. taloista, adess. taloilla, ablat. taloilta jt. L. Kettuneni järgi on mitmuse kokkulangemise vältimiseks ainsusega moodustatud sõnast taloi analoogiline mitmuse partitiiv *talaiša veel sel perioodil, millal näiteks sõnast jalka oli mitm. partit. *jalkaiša. Tekib küsimus, millega seletada asjaolu, et muutus ai > oi toimus küll a-tüveliste mitmuses (*jalkaiša > jalkoiša), jäi aga läbi viimata oi-tüvelistes sõnades (talaiša =). L. Kettunen viitab E. N. Setälä arvamusle oi-tüvede konsonanttüvelisest deklinaerimisest ja arvab, et muutus ai > oi on toimunud vaid teatud eeldustel, sest näiteks ka kalainen-tüüpi sõnades on diftong ai säilinud. Viimane võrdlus on vigane, sest tüübis kalainen on diftongi järelkomponent sündinud häälikust ŋ alles pärast häälikumuutust ai > oi. L. Kettuneni oletuse peamiseks nõrkuseks ongi asjaolu, et ta eeldab läänemeresoome aluskeele diftongi ai kahesugust arengut, mida pole võimalik tõestada. Lisatagu, et hiljem puudutab L. Kettunen a-mitmuse küsimust mitmel korral. Vadja kaele häälikuloos¹⁶² suhtub ta oma sele-

¹⁶¹ K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferischen dialekts. S. 199-200; K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferischen dialekt. SUOM. XXXIII. Helsinki, 1913. S. 191.

¹⁶² K e t t u n e n L. Votjan kielen äännehistoria¹. S. 158.

tusse skeptiliselt, arvates, et sel on ainult teoreetilise oletuse väärtus. Eesti keele häälikuloos¹⁶³ rõhutab ta, et a-mitmuse vormid on igal juhul sündinud väga vara, sest selliseid esineb ka vadja keeles. Muuseas on L. Kettunen (nagu juba M. Veskegi) juhtinud tähelepanu seigale, et eesti keele i-tüvede partitiivis esineb alati palatalisatsioon (sa^{ntta}, ko^{ntta}), mis võiks a-mitmusse selgust tuua. Ta on mõelnud mitmuse i reduplikatsiooni: *kotti-ai > ko^{ntta}, sest reduplikatsioon on üldine ka passivis.¹⁶⁴ Need L. Kettuneni oletused ei oma a-mitmuse päritolu selgitamisel mingit tähtsust, sest samasugune palatalisatsioon esineb alati ka e-tunnuse ees (ko^{tte}, ko^{ntte}, nulle jt.).

Hiljem on L. Kettunen *talaiša-teooriast loobunud ja esitanud uue seletuse, millest allpool.

a-mitmusel on lühemalt või pikemalt peatunud veel järgmistes uurimustes. L. Kettuneni eespool esitatud oletustele a-mitmuse algupärasest on o-tüvede puhul viidanud M. R a p o l a¹⁶⁵, esitamata a-mitmuse tekke kohta oma arvamust. J. M ä g i s t e¹⁶⁶ ühineb väitekirjas L. Kettuneni seletusega ja arvab, et vadja keele a-tunnus on võinud kreevinitel siirduda oi-, ei-tüvedes ainsusessegi. M. A i r i l a¹⁶⁷ on märkinud, et mõningate vadja keele noomenite mitmuses kasutatakse omapärasest a(i)- - ä(i)-tüve, mille sünd on raskesti seletatav. P. A r i s t e¹⁶⁸ järgi on ai-mitmus vadja keeles kõige üldisem kahe silbilistest o-tüvelistest sõnadest. a-mitmuse, eriti a-partitiivi esinemise ulatust eesti murretes on uurinud A. U n i v e r e.¹⁶⁹ a-liste vormide kohta vanas kirjakeeles on mõningaid andmeid avaldanud A. S a a r e s t e¹⁷⁰, kellelt pärineb esimene a-mitmuse murdekaart.

¹⁶³ K e t t u n e n L. Estin kielen äännehistoria². Helsinki, 1929. S. 189.

¹⁶⁴ K e t t u n e n L. Tutkimus kantasuomen pääpainottoman tavun i:stä // Virittäjä. 1938. S. 392.

¹⁶⁵ R a p o l a M. Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-löppuiset diftongit suomen murteissa. Helsinki, 1919-1920. S. 154.

¹⁶⁶ M ä g i s t e J. oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis. Tartu, 1928. LK: 41, 55.

L. Kettunen järel esines uue seletusega a-mitmuse päritolu kohta L. P o s t i.¹⁷¹ Ka tema arvates on eesti ja vadja keele a-, ä-tunnus nii vana, et selle sünni tuleb otsida läänemeresoome aluskeelest. L. Posti tugineb E. N. Setälä oletustele oi-, ei-sõnade konsonanttüvelisest deklinatsioonist ja rekonstrueerib sellele vastavalt sõna *pangai 'pang' muutevormide arengu läänemeresoome aluskeeles. Häälikumuutuse ai > oi, ei > i taustal oletab L. Posti järgmisi vorme: a i n s u s e s nom. *pangai > *pangoi, gen. *pangkajen > *pangkajen, part. pangaita > pangoitaita, ess. *pangaina > *pangoina jne.; m i t m u s e s nom. pankajet > *pangkajet, gen. *pangkaiten (? *pangkajeißen) > *pangoiten (? *pangkajeißen), part. *pangkajgita > *pangkajita > *pangkaita, ess. *pangkajaina > *pangkajina > *pangkaina, transl. *pangkajgiksi > *pangkajiksi > *pangkaiksi jne. Ainsuses tekkis häälikuseaduslik oi-diftong ainult kolmes käändes (nominatiivis, partitiivis ja essiivis), kust ta L. Posti järgi üldistus kogu ainsusse ja mitmuse nominatiivi. Mitmuses viis areng peale j-i kadu i eest ai-vormide tekkimisele, milles L. Posti arvates seisnebki vadja ja eesti a-, ä-mitmuse seletus. Seejuures on j-i kadu toimunud enne diftongi järelkomponendi kadu, kuid pärast muutust ai > oi, sest j-i kao tõttu tekkinud diftong pole sellest muutusest osa võtnud. Samasugust arengut eeldab L. Posti ka eesvokaalseis *penäi 'peni'-tüüpi sõnades.

Nagu näeme, on L. Posti seletus L. Kettuneneni hüpoteesi edasiarendus. L. Posti on saanud üle L. Kettuneneni seletuskatse nõrgast kohast: ai-diftongi kahesugusest arengust läänemeresoome aluskeeles. Arusaamatuks jääb, miks L. Posti peab

167 A i r i l a M. Vatjan kielen taivutusoppi I. Nominien taivutus. Helsinki, 1934. S. 11.

168 A r i s t e P. Vadja keele grammatika. Lk. 44.

169 U n i v e r e A. Op. cit. Lk. 118 jj.

170 S a a r e s t e A. Op. cit. Lk. 33 jj.; vrd. S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955. Lk. 90.

171 P o s t i L. Op. cit. S. 132 ym.

172 Ibid. Lk. 144, allm. 2.

vadja keele sõna võrkassa 'võrkudest' ja teisi nõrgaastmelisi a-mitmuse vorme analoogilisteks.¹⁷² L. Posti hüpoteesi järgi, mis, tõsi küll, on üksikosadena kooskõlas läänemeresoome keelte ajaloo oletatavate häälikumuutustega, tuleb eeldada oi-, ei-sõnades nõrgaastmelist nominatiivi *paŋgoi < *paŋgai (sõna *paŋka tuletis). On küsitav, kas e paŋg (vrd. ka kukk : kuke), vđj paŋke, sm panki puhul on selline oletus reaalne ja kas üldse oi-, ei-deminutiivide kõrvutamise konsonanttüvelise tüübi sõnadega (*ruyis : *rukizən jt.) on küllalt põhjendatud.

L. Posti hüpoteesi usutavust vähendavad veel sõna *paŋgai arengukäigule vajalikuks peetud paljud analoogilised üldistused. Ilmse ebajärjekindlusena torkab rekonstruktsioonis silma mitmuse tugevaastmeline tüvi ai-diftongi ees, kuna ainsuses (oi-diftong) on oletatud nõrka astet (*paŋkaita, *paŋkaina, *paŋkaiksi, lk. 144 - *paŋgoi, *paŋgoita, *paŋgoina, lk. 143). Edasi on L. Posti eeldanud partitiivis analoogilist arengut *paŋkaita > *paŋkaiša tüübi *karvoiša eeskujul, kuid mitmuse tugeva astme tüvi jääb ikkagi mõistatuslikuks, eriti suletud siibi puhul: *paŋkaiksi jt. (lk. 144). Selline astmevahelduse suhete käsitus ei tule hüpoteesile kasuks, kuigi niiviisi on hõlpus tõestada vadja keele tugevaastmelise ai-mitmuse põlvnemist läänemeresoome aluskeelest. Vadja keele tugevaastmelise mitmuse hilises päritolus (ka ai-mitmuse puhul) pole aga enam põhjust kahelda (vt. eespool). Järelikult ei saa L. Posti hüpoteesi tervikuna pidada õnnestunuks.

Järgmise uurijana on a-mitmuse algupärasse püüdnud selgust tuua E. A. T u n k e l o¹⁷³, kelle arvates a-tunnuse päritolu selgitamine on läänemeresoome keelte ajaloo raskemaid probleeme. Lähtudes soome edelamurretest (jalikka 'jalgade', härkkä 'härgade'), oletab ta eesti keeles kunagist mitm. genitiivi *laŋDa, *härGa, *liŋDa, *saŋve, *kašši jt., millel sõna lõpeb ainsuse tüvevokaaliga. a-tunnus on pärit a-tüvede mitmuse genitiivist, kus ta E. A. Tunkelo järgi on

¹⁷³ T u n k e l o E. A. Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta itämeren-suomalaisissa kielissä. Eripainos Suomi V, 20:stä. Helsinki, 1938. S. 72 ym.

häälikuseaduslik (*sil̥Da > *sil̥taʂen) ja kust ta üldistus süsteemisunni mõjul kõigepealt o-tüvedesse, sest a- ja o-tüvede paljud mitmuse käänded olid sarnased. Nii asendus a-tüvede mõjul esialgne mitm. gen. *pe̥l̥Do analoogilise vormiga *pe̥l̥Da ja see omakorda uudisvormiga pe̥l̥DuDe.¹⁷⁴ E. A. Tunkelo käsitluses on eesti keele mitmuse tunnused e ja a tekkinud samast mitmusetüübist, nimelt ainsusetüvelisest e-mitmusest: e on pärit kaasrõhulisest silbist, a - vormidest, kus (s)e oli rõhutuse positsioonis: *jalkaʂen >> *jal̥Ga, kuid *jalkaʂellen >> *jal̥Gele. Vadja a- ja e-mitmus on saadud laenuna eesti keelest.

E. A. Tunkelo seletuskatse puhul tuleb kõigepealt nentida, et soome edelamurrete jalkka 'jalgade', härkkä 'härgade' on tõesti tuletatavad vormidest *jalkaʂen, *härkäʂen, kuid kaas- aegse kujuni on nad jõudnud i-diftongi vahendusel: *jalkaʂen > jalka-en > jalkain >> jalkka, *härkäʂen > härkä-en > härkäin >> härkkä. Seega pole neil midagi ühist E. A. Tunkelo poolt kavandatud arenguga eesti murretes. Rekonstruktsioonidel mitm. gen. *lḁDa, *härkä, *lin̥Du, *sarve jt. puudub reaalne taust. Realegi botaks mitmuse genitiivil põhinevates a-mitmuse vormides tugevat astet nagu e-mitmusegi puhul: pe̥l̥Del ~ pe̥l̥Dal, lin̥Del ~ lin̥Dal. Selliseid tugevaastmelisi obliikvakään- deid on vähesel määral registreeritud Võru murde alalt, kuid neis on algselt e-genitiivi tüvi, millest tingituna tugev aste: pois̥sel (> pois̥sal (pro pois̥äl)). Üldiselt kajastuvad a-mitmuse vormides samad astmevahelduse suhted kui i-mitmuse puhul (sulatud silbi algul nõrk aste: võrgal, põllal - jalus, rinnus). Mainitud põhjustel ei saa ka E. A. Tunkelo a-mitmuse seletust pidada õnnestunuks.

Uue seletuskatse a-tunnuse "müstilise päritolu"¹⁷⁵ kohta on esitanud L. K e t t u n e n. Toetudes rõhusuhteist tingi- tud vokaalühendite erinevale arengule (näit. sm murd. korke : korke(al 'kõrge : kõrgel'), peab ta i-tüvede mitmuse parti- tiivis võimalikuks muutust *kotti-aki 'kottegi' > kotta (ka e-tüvedes *naisia > naisa). Neist on tunnus a üldistanud o-,

¹⁷⁴ Ibid. 3. 77.

¹⁷⁵ K e t t u n e n. D. Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet. SUST 119. Helsinki, 1960. S. 106 ym.

u- ja ü-tüvedesse. Vadja keele a-mitmuse on tõenäoliselt vaid üks eesti keelealalt päritud (või rännanud) joon.¹⁷⁶ L. Posti a-mitmuse rekonstruktsioone L. Kettunen ei pea usutavaks. Kindlaks ei saa tema arvates lugeda ka ta enda viimast teooriat. Muide L. Kettuneni ja E. A. Tunkelo seletuste ühiseks jooneks on rõhusuhete mõju esiletõstmise vokaalühendite arengus. E. A. Tunkelo arvates on a-tunnus pärit genitiivi rõhust silbist (*jalkašən > jalga), L. Kettuneni järgi - partitiivi rõhulisest silbist (*kotti-aki > kotta).

L. Kettuneni viimast seletust järjekindlalt rakendades peaksid a-lised vormid olema kaarõhu korral ootuspärased ka i-tüvede ainsuses, kus a-tunnuse tekkele on samad häälikulised predispositsioonid kui mitmuse partitiivis. Näib, et a-mitmuse algupära ei suudeta häälikuloo traditsiooniliste meetoditega seletada.

Lõpuks tuleb mainida veel üht a-mitmuse seletust, mille on esitanud akad. P. A r i s t e Tartu Riiklikus Ülikoolis ajaloolise grammatika loenguil.¹⁷⁷ P. Ariste järgi on a-mitmuse pärit a-tüvelistest sõnadest. Esialgsed suhted kajastuvad näiteks vadja keele sõnas jankai 'jalgu', mille mitmuse tunnus i pole tüvevokaalis muutusi esile kutsunud.

a-mitmuse kohta lausunud arvamuste kokkuvõtteks võib öelda, et a-tunnuse iidset algupära on oletanud L. Kettunen (1. seletus), L. Posti ja P. Ariste. a-tunnuse suhteliselt hiilist teket on pidanud tõenäoliseks M. Veske, E. A. Tunkelo ja L. Kettunen (2. seletus). Üldiselt on arvatud, et a-mitmuse puhul ilmneb ebataoline häälikute areng, ainult L. Posti järgi on ai-vormid oi-, ei-tüvede mitmuses täiesti ootuspärased. Ühegi seletusega koos ei ole üksikasjaliselt analüüsitud eesti ja vadja keeles esinevat a-mitmuse vormistikku ja suhteid teiste mitmusetüüpidega.

4. a-mitmuse päritolu

Eesti ja vadja keeles ei ole a-tunnus ainuline üheski tü-

¹⁷⁶ Ibid. 3. 110.

¹⁷⁷ P. A r i s t e loengud läänemeresoome keelte ajaloolisest grammatikast õppeaastal 1957/58.

ves, isegi mitte *oi- (~ o-) tüvedes, mida L. Kettunen (l. seletus) ja L. Posti peavad a-mitmuse sünnikoldeks. Lääne-Vadja a-mitmuse tundvaist küladest on registreeritud o-, oi-, ei-tüvede puhul rikkalikult näiteid ka i-mitmusest või selle baasil kujunenud diftongilisest mitmusest, näit. Ild kaivoiza 'kaevudes', värkkojē 'värkude', tšimojē 'mesilaste', ahjoi 'ahje'; Jarv lehtoiza 'lehtedes', kukkejaja ~ kukkei 'kükkesid'; Kat kukkei 'idem; Kõrv javoiza 'jahudes', tšimoiz 'mesilastele', vihkoja 'viljavihke'; Ma paippajēka 'kanapoegadega', sälkoja 'sälge', rättejā 'rättisid'; Peen pankei (e tetšiä 'pangede tegija'; Pih orkoi 'orge', kaivoi 'kaeve', pankei (tg) 'pangesid'; Pum kamoiissa (: kamot 'Friedhof' plurale tantum) (WS, 18), nitš aukkoi (ibid., 17) 'neid auke', taloi müö (ibid., 70) 'talusid mõõda' jpt. i-mitmuse vormid on veel võrdlemisi üldised genitiivis ja partitiivis, kus tarve analoogia järele on kõige väiksem. Eeldades a-mitmuse iidset algupära jääks ebaselgeks, kust on pärit need i-mitmuse vormid o-, oi-, ei-tüvedes. Sama tuleb öelda ka e ~ e-, i- ja u- ~ ü-tüvede kohta, milledes mitmuse tunnus i on küllaltki tavaline, näit. (e- ~ e-tüved) Jarv lahzile 'lastele', Peen on naisiza 'on abielus'; (i-tüved) Kat ilma vokkitta 'ilma vakkideta', villissä 'metsikutest'; (u- ~ ü-tüved) Kat rintuiz 'lindudel', püssiissä 'püssidest' jpt. Sellised i-tunnusega näited ei räägi L. Kettuneni (l. seletus) ja L. Posti arvamuste poolt a-mitmuse algupära selgitamisel.

Eesti keeles võib a-tunnust pidada kõige vanemaks o- ~ u-tüvedes, sest nendes tuleb ta esile kõigis a-mitmuse tundvais murdeis. Kuid murdeti ja ka vanas kirjakeeles on säilinud küllaldaselt jälgi varasematest i-mitmuse vormidest, mis viitab a-tunnuse hilistekkele eesti keelealal: Kõp nisu ~ nisu sid, jahu ~ jahusid (KMH, 88); Vai transl. pienist tüküst, vannost errä nahk pökksüst (Eesti Keel, 1938, 23); Rõn vanu laulu 'vanu laule'; Krl kurje lindu 'kurje linde'; Se tallõ ~ tallä 'talusid', kõle 'kubudele', part. kuppõ ~ kuppä, käkkõ 'kägusid', kaivo 'kaeve'; Kra ahju 'ahje' jt. Vanas kirjakeeles võisime ootuspäraseid i-mitmuse vorme o- ~ u- ja i-tüve-

dest fikseerida G. Müllerial, H. Stahlil, J. Rossihniusel, A. Hupelil jt. Lõputa mitmuse partitiive o- ~ u-tüvedest esitas eesti keele grammatikas ka F. J. Wiedemann (vt. eespool).

Kõigele eelmainitule lisaks räägib a-mitmuse hilise tekke poolt veel see seik, et a-tunnuse tarvitamine piirdub nii eesti kui vadja keeles peamiselt kahe silbiliste sõnadega. Vähestesse enamasilbilistesse o- ~ u- ja i-tüvedesse (e kirjanikka, elevant; vdj tüttarikkadje 'tüdrukute', sordattal 'sõdureid' jt.) on a-tunnus siirdunud vastavate tüvede kahe silbilistest sõnadest.

Asjaolu, et eesti kirjakeele vanemates mälestusmärkides puudub a-mitmus noomenite deklinatsioonis ja et tuntakse vaid a-tunnusega adverbil patale 'pihile' ning samatüvelist patane (~ patune), annab kätte suuna, kust tuleb a-tunnuse päritolu otsida.

Vaatleme ligemalt väliskohakäändelisi võrgale-, põllale-, patale-tüüpi adverbe, tuletades ühtlasi meelde, et neid kasutatakse ka Hilimaal, kus a-mitmuse vormid noomenite deklinatsioonis on tundmata. Näib, et a-tunnus on nimetatud adverbides primaarne. Väliskohakäändeliste adverbide puhul (seoses verbidega minema, olema, käima, tulema) kasutab tänapäeva eesti keel nii ainsuse kui ka mitmuse tüve: kala/le, -l, -lt, seene/le, -l, -lt - marju/le, -l, -lt, murd. seeni/le, -l, -lt.

Lähissugulaskeeltes esinevad tööle ja tegevusse minemist osutavad adverbid tavaliselt ainsuses, näit. lv lekš marjal 'ging zum beerenlesen'¹⁷⁸, vdj Marjaa (illat.) mennä¹⁷⁹ 'marjule minna', meni kamä, griibä - griibäsä 'läks kalale, seenele'¹⁸⁰; sm marjaan 'marjule', mansikassa 'maasikaid korjamas', kalassa 'kalal', sienestä 'seenelt' jt.¹⁸¹; is kään ain vähizeste marjaz 'käin aina vähekesse marjul'¹⁸²; vps kajuha 'kalale', nevodalä 'püüniste juurde' jt.¹⁸³

178 K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki, 1938. S. 230-231.

179 A l a v a V. Op. cit. S. 50.

180 P. A r i s t e suulisil andmeil.

181 P e n t t i l ä A. Suomen kielioppi. Porvoo; Helsinki, 1957. S. 384, 445.

Arvatavasti on taolistes adverbides olnud varem ainsus üldine ka eesti keeles. Sellele viitavad säilinud ainsuslikud adverbid seenele, kalale, karja ja F. J. Wiedemanni sõnaraamatu substantiiv marjaline, mis on adverbil marjal edasituletis. Teatud perioodil võisid eksisteerida paralleelvormid marjal - marjul.

Väljendeis marjule, seenile, võrgale jt. on ainsus asendunud mitmusega keeletajus kollektiivmõistelt üksikobjektidele toimunud nihke tagajärjel. Seejuures on keeles edasipüsinud ainsuslikud adverbid (kollektiivmõisted) jäänud sisult võrdseiks mitmuslikega (kalale, seenele - marjule, võrgale). Selline ainsuse ja mitmuse vormide samaväärsus ilmneb muuseas ka soome keele adverbides, näit. anteeksi - anteiksi 'andeks', aiksissa - aikkeessa 'kavatsusel', jalkeilla - jalkeella 'jalul' jt.¹⁸⁴

Eesti keele adverbide võrgale, põllale, kalmale, patale jt. häälikuseaduslik mitmus *pelloille, *verkkoille, *kalmoilla, *pattoilla langeb muutuse oi > o tagajärjel kokku ainsusega, mis üksikobjektide rõhutamise korral tekitab mõttelist segadust. Nagu kõik sõnaliigid on ka adverbid ja adverbiaalset kasutatud väljendid alati analoogiale. Siinkohal tuleb rõhutada asjaolu, et analoogiad ei teki kogu noomeni paradigma ulatuses korraga, vaid teatud konkreetsel, sageli korduval juhul, kus on vaja vältida ebaselgust. Grammatilised nihked toimuvad alati sama sõnaliigi ja funktsiooni piirides. Kui väljendi minna verGole (< verGoile), olla verGol (< verGoil), tulla verGolt (< verGoilt) mõtteline selgus hakkas kannatama (polnud enam võimalik teha kalapüügil vahet ühe ja mitme võrgu vahel), otsiti tuge enam-vähem samatähenduslikelt ja samas grammatilises funktsioonis esinevilt sõnadelt. Väljend püüda kalu (< kalo) on sisult sama kui püüda võrkudega ja olla kaia kalal on sama kui olla kaia verGol (ains. ja mitm.)

182 L a a n e s t A. Näiteid isuri keele heva murdest // KKIÜ II. Tallinn, 1958. Lk. 173.

183 K e t t u n e n L. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. SUST LXXXVI. Helsinki, 1943. S. 346, 309.

184 Vt. K a r l s s o n G. Suomen kielen nukuksissa ja hereillä-tyyppiset paikallissija-adverbit. Turku, 1957. S. 67, 165 ym.

Keelend (kala(1) on antud seoses kollektiivmõiste, sest käiakse ju ikkagi kalu ega mitte kala (üht) püüdnud (vrd. ka karjas käima). Mitmuse funktsiooni taastamiseks adverbiaal-seis väljendeks minna verGole (< -oi-), olla - käia verGol, tulla verGolt toetuti tähenduselt lähedastele vormidele kalal, kalale, kalalt, kust metanalüütilisel teel siirdus kollektiivsuse - mitmuse väljendajaks tajutud lõpuosa -al, -ale, -alt sõnale võrk samas funktsioonis. Selline muutus on täiesti loomulik, võib-olla isegi ootuspärane, kui pidada silmas sõnade kala ja võrk mitmuse obliikväänete sarnasust (part. kalo - verkko, iness. kalos - verGos, elat. kalost - verGost jne.). Nende käänete vahendusel toimus hõlpsasti sisult mitmuslike, adverbiaalselt kasutatud käänete - allatiivi, adessiivi ja ablatiivi - ühtlustumine: kalale - verGale <| verGole (ains. ja mitm.), kalal - verGal <| verGol, kalalt - verGalt <| verGolt. Soodustavalt mõjus paralleelvormide marjale - marjole (> marjule) olemasolu, milles tüved marja- ja marjo- tajuti samaväärsiks. o-, *oi-tüveliste adverbide metanalüütilises muutuses verGole > verGale jne. tulebki näha a-mitmuse sündi.

Nähtus, et tüveosa hakatakse pidama muutelõpu või tunnuse koostiselemendiks, pole uudne.¹⁸⁵ Huvitavaks paralleeliks adverbi võrgale, -l, -lt kujunemisele on soome keele adverb jalkeilla (sõnast jalka, mitm. tüvi jalkoi-) 'jalul' ja postpositsioon paikkeilla (sõnast paikka, mitm. tüvi paikkoi-) 'paiku', millede uus mitmuse tüvi jalkei-, paikkei- on tekkinud metanalüütilisel teel adverbi-postpositiivitüübi puheilla 'jutul', puheille 'jutule' eeskujul.

a-tunnuse teke sõnades võrgale, võrgal, võrgalt kollektiivmõistelistel vormidel kalale, kalal, kalalt põhjal on teatud määral sarnane i-mitmuse kujunemisele kollektiivsufiksist ja.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Vt. metanalüüsi olemuse kohta H a k u l i n e n L. Suomen kielen rakenne ja kehitys I. Männe- ja muoto-oppia. Helsinki, 1941. S. 76; A r i s t e P. Metanalüüsi osa keele arengus // Keel ja Kirjandus. 1958. Lk. 681 jj.

¹⁸⁶ Vt. eespool "i-mitmuse päritolu", lk. 69 jj.

Pole arvatavasti juhus, et adverbite tüüpi võrgale, põlla-
 le peamiseks levikualaks on saared. Lääne-Eesti rannikupiir-
 kond ja Peipsi ning Pihkva järve ümbrus. Neil aladel olid
 arengule verGol (> verGal) eespool oletatud kujul soodsad eel-
 dused. On tõenäoline, et vormid võrga/le, -l, -lt on samadel
 eeldustel tekkinud eraldi nii Lääne- kui Ida-Eestis.

a-mitmuse esimeseks arenguastmeks tuleb seega pidada o-,
 *oi-tüvelisi adverbe võrgal, põllal, patal, kalmal jt., kust
 a-tunnus üldistus u- ja i-tüvedesse: juttale, killale 'kil-
 ludeks, puruks', arGale 'jalule', unDale 'metsa, hukka, muja-
 le'. Kodavere murrakus ja eriti Võru murde idaalal tungis uus
 tunnus noomenite deklinatsioon. i-mitmuse asemele tekkis Ko-
 daveres genitiivil ja komitatiivil põhinev e-mitmus (vörkes,
 tästes 'tähtedes'), mistõttu a-tunnuse põhiliseks levikualaks
 jäid ikkagi adverbiaalsed väljendid (põllal, põlla, põllati
 jt.). Võru murdes, kus mainitud e-mitmusest üldiselt ei tunta,
 oli a-tunnus kokkulangevate mitmuse ja ainsuse vormide eral-
 dajana teretõltnud. Hiljem on a-tunnus levinud u-, ü-tüvedesse
 ja üksikutes sõnades ka i-tüvedesse. Piiratud alal esineb pa-
 ralleelselt a-mitmusega (mune-tüübi analoogial) nõrgaastmeline
 e-mitmus (sänglele ~ sängäle, põksele). Põhja-Eesti murdes tu-
 gineb mitmuse moodustamine de- või e-genitiivile-komitatiivile
 (jalgadest, jalgest), mistõttu a-tunnuse levikualaks kujunes
 mitmuse käänetest ainult kahe silbiliste sõnade partitiiv (esi-
 algu o- ~ u-tüvedes, hiljem ka i- ja e-tüvedes). Adverbidest
 alguse saanud a-tunnus on üksikjuhtudel võinud sporaadiliselt
 esineda teisteski mitmuse käänetes (sellest on jälgi vähestes
 kohanimeses), enne kui ta tarvitamine noomenite deklinatsioo-
 nis stabiliseerus partitiivi. Ent varasemat ulatuslikku a-mit-
 muse kasutamist eesti murdes pole eespool esitatud aineistiku
 alusel põhjust oletada.

Näited eesti murretest ja vanast kirjakeeltest osutavad,
 et kuigi vahe ainsuse ja mitmuse vahel on o- ~ u- ja i-tüve-
 listel sõnadel kadunud, võivad nad teatud aja jooksul sellis-
 tena säilida. Kontekst ja mitmuse tunnuse säilitanud täiend-
 sõna väldivad niisugustel juhtudel ebaselgust (näit. neist
 laulust, neil poisil jt.).¹⁸⁷ Adverbiaalselt kasutatud ver-
 bole, verGol, verGolt esinesid ilma atribuudita, mistõttu

mõttelise selguse säilitamiseks avaldus nendes analoogiatarve tugevamini kui tavalises noomeni deklinatsioonis. See on oluline põhjus, miks a-tunnus tekkis kõigepealt adverbiaal-scis väljendeis ja alles siis noomeni teistes käänetes.

a-mitmuse sünd ulatub tagasi aega, mille kohta puuduvad eesti keelest kirjalikud ülestähendused. a-tunnuse tekkeaja võib piiritleda ainult häälikumuutuste abil. a-mitmuse sünnieelduseks oli diftongi järelkomponendi kadumine rõhutust silbist. L. K e t t u n e n arvab, et see muutus on toimunud väga vara, enne dentaalspirandi *š kadu partitiivist (verkkoisa > verkkoša), kusjuures pole põhjust uskuda, et suletud silbis (*verkkoista) oleks diftongi järelkomponent säilinud kauem.¹⁸⁸ Kolmesilbilistes tüvedes püsis diftong kaasrõhulise asendi tõttu kauem (raamatuid), kuid tõenäoliselt on ta nendes kontraheerunud sõnade eeskujul (õhtuid) analoogiline. i-mitmuse püsimine kolmesilbilistes tüvedes ongi põhjuseks, miks a-tunnuse tarvitamine piirdub peamiselt kaheasilbiliste sõnadega.

Vadja keele a-mitmus kuulub eesti keele, eriti Kodavere esinemusega geneetiliselt ühte. Vadja keel on laenanud a-ä-tunnuse ajal, mil teatud kontakt eesti ja vadja alade vahel oli veel olemas. Läänest alguse saanud a-mitmuse levik on peatunud Ida-Vadja murde piiril.

Kokkuvõtteks võib öelda, et a-mitmus on eesti keeles tekkinud metanalüütilisel teel adverbiaalselt kasutatud o-oi-tüvelistes sõnades (võrgal, põllal), tuginedes vormilt ainsuslikele, kuid tähenduselt kollektiivsetele a-tüvelistele adverbidele (kala/le, -l, -lt).

187 Ka mitmes soome murdes, kus rõhutu silbi diftongi järelkomponendi kao tõttu on enamik mitmuse käänendeid kokku langenud ainsuse omadega, saadakse veel läbi ilma analoogiliste üldistusteta (näista laulusta 'nendest lauludest', suurissa talossa 'suurtēs majades' jt.).

188 K e t t u n e n L. Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet. S. 116.

T ä i e n d u s e k s :

Kui käesoleva raamatu käsikiri oli juba tootmises, ilmus R. H a r m s i i t kirjutus "Dissimilatory plural formations in Baltic Finnic" (**Советское финно-угроведение** XXII, 1986, lk. 88-98), milles ta näeb a-mitmuse varajast teket o-, u-tüvedes dissimilatsioonil teel samal põhimõttel kui a-tüvedes (a + i > oi) või i-tüvedes (i + i > ei). Seletus tundub vägisi otsituna, sest, nagu osutab läänemeresoome keelte üldine seis, puudus o-, u-tüvede oi-, ui-lises mitmuses (nagu ka oi-, ui-imperfektis) vajadus substitutsiooniks. Mitmuse ja lihtmineviku areng on olnud kõikjal paralleelne, seda isegi a + i > oi ja i + i > ei juhtudel. Imperfektis aga a-vorme pole, mida dissimilatsiooniseletuse paikapidavuse korral o-, u-tüvedes (ja sealt edasikandununa i-tüvedes) ootaks. R. Harmsi arutluskäigus on muidki küsitavusi, sest läänemeresoome keelte Peipsi-taguses arengujärgus pole õige vadja läänemurret eraldi esile tõsta. Kui a-mitmus oleks tekkinud nii varajasel perioodil, siis kajastuks see ka vadja idamurdes, kus teda ometi pole. R. Harmsi arvates ei ähvardanud vadja keeles miski mitmuse kokkulangemist ainsusega, kuid see pole õige, sest diftongi järelkomponendi kadu rõhutust silbist hävitas vahe ainsuse ja mitmuse vahelt samuti nagu eesti keeles (linnuilla > linnulla). Vahe taastati põhiliselt omal pinnal tekkinud tugevaastmelise i-mitmusega, vadja läänemurdes ka laenulise a-mitmusega. a-vormide tükatine levik eestigi keelealal, samuti reeglijäraste paralleelvormide olemasolu (vanu laulu jt.), millest eespool oli piisavalt juttu, ei jäta kahtlust a-mitmuse hilises tekkes. Sellest tõsiasiast mõeldavaatamine võtab põhja R. Harmsi dissimilatsiooniseletuselt.

1. Kas käändelõpp --sid või mit-
muse tunnus -si- + d?

Eesti keeles nagu teisteski soome-ugri keeltes moodustuvad sõnade vormid põhiliselt aglutinatsiooni teel. Kui ainsuses liitub käändelõpp vahetult sõnatüvele (laua-l), siis mitmuses eelneb käändelõppule eriline mitmuse tunnus (lauda-de-l). Selline sõnaosade järjekord on eesti keele põhitunnuseid, mis eraldab teda järsult indoeuroopa keeltest, näiteks vene keelest, kus vahetegemine mitmuse ja ainsuse vormide vahel põhineb erinevate käändelõppude kasutamisel (на стол-е, на стол-ах).

Eltoodud näide laudadel on de-mitmuse vorm, mis eesti keeles on teatavasti küllaltki hilise eriarengu tulemus. Kuid skeem tüvi + tunnus + lõpp on jäänud samaks kui i-mitmuse puhul (saapa-s - saapa-i-s). Tõsi, mitmete häälikuliste muutuste tagajärjel pole sageli sõnatüvi mitmuses enam nii selgesti nähtav kui varem (jalus < *jaloissa < *jalpa-i-sna), mistõttu piiri tõmbamine sõnatüve ja mitmuse tunnuse vahele pole praktiliselt enam võimalik. Niisugustel juhtudel on otstarbekas tükeldada sõna kaheks osaks: mitmuse tüvi + käändelõpp (jalu-s). Esialgsest mitmuse tunnusest i võib rääkida ainult selles mõttes, et veel tänapäevalgi lõpeb osal sõnadel mitmuse tüvi i-ga (sarvi-l < *sarvo-i-lna, üldisil). Kuid i-mitmuse tüvi on võinud areneda ka u- või e-lõpuliseks (sõnu-s, õnnelike-l).

Mitmuse osastavas on käändelõpp -d säilinud reeglipäraselt vaid siis, kui ta liitub diftongilisele mitmuse tüvele (päi-d, valgei-d, hambai-d). Seevastu eespool mainitud i-, u- ja e-juhtudel on mitmuse osastav praktiliselt võttes lõputa (jalgu, sarvi, õnnelikke). Keeleajalooliselt on aga pilt siin kaheksugune, sest 1) käändelõpp võib olla täielikult kadunud, nagu näiteks sõnas jalgu (< jalGo < *jalGoi < *jalkoja < *jalkoiša)¹⁸⁹, kuid 2) võib käändelõpu vokaalaines olla kokku sulanud ka mitmuse tüve lõppvokaaliga i: sarvi (< *sarvi < *sarvi-a < *sarvita). Et seda laadi muutus on toimunud

alati ka vastavate sõnade ainsuse osastavas (sarve < *sarvē < *sarve-a < *sarvōsa jt.), tundub grammatikais käibele tulnud erinevate terminite kasutamine kunstlik (ainsuse osastav - lõputa, mitmuse osastav - vokaallõpuline¹⁹⁰). Termin "lõputa osastav" on igati sobiv ka mitmuse vormide kohta ja tema tarvitamist võib pidada õigeks mitte ainult deskriptiivses, vaid ka keeleajaloolise käsitluse puhul. Kui d-lõpulise mitmuse osastava vormid saame analüüsida mitmuse tüve ja käändelõpu ühendiks, siis sõnades jalgu, sarvi, õnnelikke jt. on esialgsest skeemist sõnatüvi + mitmuse tunnus + käändelõpp pikaajalise arengu tulemusel järele jäänud deklinatsioonitüüp, kus nende elementide eraldamine üksteisest pole enam võimalik. Eesti keele arengus ilmneb siin moment, mis on otsekuul vahelülilis üleminekul indoeuroopa keelte deklinatsioonile. Sellega ei taheta muidugi väita, et eesti keele noomenite deklinatsioonil ilmneks kardinaalset eemalekaldumist aglutinatsioonist, kuid nn. lõputa vormides pole mitte ainult osastava, vaid ka sisseütleva puhul enam mingit põhimõttelist vahet eesti ja indoeuroopa keelte käänamise vahel [jalga - jalgu, (B) korv - (B) korvi].¹⁹¹

Ent kuidas analüüsida eesti keele sid-lõpulisi mitmuse osastava vorme sõnasid, tublisid, lauljannasid jt.? Kas ka nendes on mitmuse tunnus i kokku sulanud sõnatüvega ja deklinatsioon on põhiliselt sama kui sõnatübis jalga - jalgu või on siin tegemist hoopis iselaadi moodustamisviisiga, kus sõnatüvele ehk ainsuse tüvele liitub mitmuslik käändelõpp (sõnasid jt.)? Sellist lahendust pakub teiste hulgas näiteks J. Valgma oma töös "Eesti keeleõpetuse reegleid", kus ta selgesõnaliselt väidab: "Ainult sid-lõpp esineb: a) mõnedel kuu-tüüpi sõnadel (koisid, kraesid, ateljeesid, trikoosid)."¹⁹²

¹⁸⁹ Mitmuse osastava vormide erinevat käsitlemist vt. K e t t u n e n L. Estin kielen äännehistoria. S. 158; K e t t u n e n L. Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet. S. 100.

¹⁹⁰ Vt. näit. R o m m e l N., V a l g m a J., R i i k o j a E. Eesti keele grammatika VIII-X klassile. Tallinn, 1957. Lk. 45. Sama ka järgmistes trükkides.

¹⁹¹ Nähtus, et vahetegemine ainsuse ja mitmuse vormide vahel

Samas on sid-lõpu kõrval juttu ka (i)d-lõpust, mille sulgudes oleva i-ga tähistab autor nähtavasti mitmuse tunnust. Kui näiteks vormides mõtteid, sambaid võime üha tugineda analüüsiprintsiibile tüvi + tunnus + lõpp (mõtte-i-d, samba-i-d), siis termini "sid-lõpp" kasutamine on seotud skeemiga sõnatüvi + käändelõpp. Tekib küsimus: kuhu pr jäänud siin mitmuse tunnus? a-tüvelistes sõnades (sõna-sid, rubla-sid) võiksime hädapärast eeldada a-mitmuse kasutamist, mis muide käesoleva sajandi algul oli teataval määral omane meie kirja-keelelegi (poissa, käsa, õnnelikka jt.), kuid kraesid-, ateljeesid-tüüpi sõnades poleks ka sellest mingit kasu. Et mainitud vormides pole võimalik näha i-ega de-mitmusegi edasiarengut, tuleb lahenduse otsimisel pöörata tähelepanu sid-formandile endale ja selgitada, kas selles ei peitu ehk nii mitmuse tunnus kui ka käändelõpp.

Eespool viitasime sellele, et käändelõpu -d säilimine on mitmuse osastavas reegliks, kui mitmuse tüvi on diftongiline. Et ka sid-formandis eelneb d-le i-vokaal, pole osastava lõpu seisukohalt vormide hambaid ja sõnaside moodustamise vahel mingit põhimõttelist vahet. Pealegi võime sel teel taandada kõik eesti keele osastavakujud (ainsuses -d -da, -t ja lõputa, mitmuses -d ja lõputa) sufiksilise astmevahelduse algtüüpidele *-ta ja *-sa. Kui aga pidada sid-formandis d-ainest käändelõpuks, pole kirjakeele käändevormide traditsiooniline liigitus de- ja i-mitmuslikeks enam küllaldaseks baasiks si-elementi seletamisel. Võiksime ju selle i-d nimetada tinglikult i-mitmuse tunnuseks nagu näiteks sõnades sarvil, üldisis, kuid siis jääks skeemist sõnatüvi + mitmuse tunnus + käändelõpp välja s-aines. Nimetatud analüüsipõhimõttest suudame kinni hoida vaid sel teel, kui jagame sid-formandi osadeks: mitmuse tunnus -si- + käändelõpp -d. See tähendaks küll uue mõiste -si-mitmuse -sissetoomist, kuid parem on isegi kooligrammatikais nimetada asju nende õige

toimub eri käändelõppude abil, on veelgi laiemas ulatuses omane mõnele soome idapoolsetele murretele, näit. savo murdes talossa 'majas', talosta 'majast', kuid mitm. talossa, talosta jne.

192 V a l g m a J. Eesti keeleõpetuse reegleid. Tallinn, 1965. Lk. 20.

nimega kui opereerida käändelõpuga, mida tegelikult pole olemas.

Et just nii tulebki sid-lõpulise osastava puhul toimida, tõendavad Kagu-Eesti murdeis leiduvad s-mitmuse vormid, kus si-element esineb peale osastava ka teistes obliikväänetes. Selliseid juhtusid on registreeritud peamiselt kahe silbilisest sõnadest, kuid möödunud sajandil viljeldi neid J. Hurda andmeil veel ühesilbilistestki ja nendega analoogiliselt käänduvatest noomenitest. si-mitmuse päritolu seisukohalt, millise küsimuse juurde tuleme selle artikli lõpposas, on praegu oluline märkida, et obliikväänete si-le vastab mitmuse nimetavas -se-: tiezs' 'teed' : tiezist, muoze 'cf. Lex.' : muozist, koize' 'koid' : koizist, karadavoize' : osast. karadavoizid, seesütl. karadavoizin, seestütl. karadavoizist, alaleütl. karadavoizille, alalütl. karadavoizil, alaltütl. karadavoizilt jne.¹⁹³

Kahe- ja enamasilbilistes noomenites tuntakse si-mitmust kõikidest sõnatüvedest, kusjuures selle kasutamine ulatub paiguti ka kontraheerunud noomenitesse. Mõningaid näiteid:

g- ja h- t ü v e d: Ote paDasiDe 'padade' (AES 73, 64), Krl piGasi/D 'piigasid', -st, -l, -le, -lD, ilmaütl. -De, kaasäütl. -Ga (EKK M 27, 18), ärrasi/st 'härradest', -l, -De, -Gh (EKK M 27, 17), Lei (kehä :) kehäžide 'kehade', osast. kehäžit, (pühä :) pühäžit 'pühasid' (L, 229)¹⁹⁴). J. Hurdalt, kes seab esikohale ze'-mitmuse ("Plural auf -ze") kasutamise kahe silbilistes esmaväلتelistes sõnades ("bei den Stämmen mit zwei kurzen, offenen Sylben"), mainitagu siinjuures näiteks sõnade majaze' 'majad' ja küläze' 'külad' deklinatsiooni: omast. majazide, küläzide, osast. majazid, küläzid, seesütl. majazin, küläzin, seestütl. majazist, küläzist jne.

e- ja i- t ü v e d: Ote reGeside (~ rekki) 'regede', jaGeside 'jõgede', mäGeside (~ mäkki) 'mägede' (AES 73, 64), Krl meresi/De 'merede', -D, -st, -l, ilmaütl. -De, kaasäütl.

¹⁹³ H u r t J. Die estnischen Nomina auf -ne purum. Helsingfors, 1886. S. 162 ff. Samast on pärit allpool tarvitata J. Hurda ainestik.

¹⁹⁴ Vt. "Lühendid" raamatu lõpus.

-Ga (EKK M 27, 15), jeGesiDe 'jõgede' (HO), Lei (sõur 'suur' :) sõuržide 'suurte' (L, 229). J. Hurdalt on ainult esmaväl- talisi sõnu: tareze' 'tared', tülize' 'tülid' - omast. tare- zide, tülizide, osast. tarezid, tülizid, seesütl. tarezin, tülizin, seestütl. tarezist, tülizist jne.

u-, ü- ja *oi- t ü v e d: San taluZide (~ taluDe) 'talu- de' (EKK M 34, 8), RÄp auttoside 'autode', palloside 'palju- de' (EKK M 23, 38). J. Hurt on esitanud si-mitmusliku dekli- natsiooninäitena sõna himuze' 'himud' mitmuse vormid omast. himuzide, osast. himuzid, seesütl. himuzin, seestütl. himu- zist jt.

K o n t r a h e e r u n u d n o o m e n i t e e s t, eri- ti eša-, ešä-adjektiividest on oletatud ka muutust šī > si¹⁹⁵, kuigi selleks ei näi si-mitmuse tarvitamise piirkonnas ole- vat vajadust. eša-, ešä-adjektiivide si-lised näited on eran- ditult Leivu keelesaarelt: (sekke 'sõge' :) omast. segeži/de, osast. -t, seestütl. -st, kaasaütl. -Ga, (pümme? 'pime' :) omast. pümmeži/de, osast. -t, (dämme? 'jäme' :) omast. dämmeži/ de, alaleütl. -le (EKK M 24, 16 ja 17), aikšide 'haigete', kaškšide 'kangete', torrezide 'toredate', pümššin pāgun 'pi- medates paikades', pehmššin 'pehmetes' (L, 226). Lisatagu, et selliseid eša-, ešä-adjektiivide vorme on Lätis asuvatelt keelesaartelt kirja pandud juba möödunud sajandil (osast. sū- gežid : sūke 'blind').¹⁹⁶

Kontraheerunud noomenite kindlad si-mitmuse juhud on veel järgmised Hargla ja Leivu murraku näited: Har (olu? 'õlu' : : olle 'õlle' :) omast. olleži/De, osast. -D, seestütl. -st, alaltütl. -lDa?, kaasaütl. -DeGa (EKK M 41, 73), Lei palžide 'paljaste', tūržide 'tooreste' (L, 228). Siia rühma kuuluvad veel J. Hurda mainitud vormid huonezille, huonezil, huonezilt, huonezist (sõnast 'hoone') ja rahvazille, rahvazil, rahvazilt, rahvazist (sõnast 'rahvas'); neid ja mõningaid nendega sarna- seid moodustisi võivat vahel kuulda Tartu ja Võru murdes. See- vastu nud-kesksõna si-liste mitmuse vormide puhul omaaegsetes

195 Vt. P o s t i L. Zur geschichte des ostseefinnischen vo- kalismus // Anzeiger der FUF, XXVI. Band, Heft 1, 1938. S. 15. Hiljem on ka Posti, L. oma šī > si-seisukohast loobunud, vt. P o s t i L. From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. Studies on

H. Ojansuu kirjapanekutes¹⁹⁷ võib kõne alla tulla ka muutus si > si: Rõu õpnuisile naisterahvile 'õppinud naisterahvastele', Lut jahenuisizine jakakkeizine 'jahtunud jalakestele', Vas sündünüizi 'sündinuid', õpnuizi 'õppinuid', palanuizi 'põlenuid'; nende analoogial ka tapetuizi 'tapetuid'.¹⁹⁸

si-tunnuse ("Plural auf -ze") esinemispiirkonnana määrab J. Hurt Otepää, Nõo, Kambja, Võnnu, Põlva ja Kanepi, millele lisanduvad eeltoodud näidete alusel veel Rõpina, Vastseliina, Rõuge, Hargla, Karula, Sangaste, Leivu ja Lutsi, seega siis kogu Kagu-Eesti murdeala. Tuleb siiski rõhutada, et si-mitmuse paradigmat on murdeist üldiselt taandumas, sest viimaseil aastakümneil koostatud morfoloogilistes ülevaadetes Võnnust, Kambjast, Otepäält, Rõugest ja Vastseliinast pole neid kordagi mainitud (EKK M 62, 15, 97, 17, 48).

si-mitmuse algupära selgitamisel on olulise tähtsusega üksikud lääne poolgi kohatavad vormid, nagu mulgi murde alal taluzil 'taludel' (EM I, 193), Kihnus kukkestele 'kukkedele' (EKK M 33, 11) jt., kuid nendel peatume üksikasjalikumalt hiljem. Tähelepanu väärivad ka rahvalauludes kohatavad si-mitmuse kujud, sest neis võib olla säilinud iidseid jooni. Huvitav ongi märkida, et si-tunnust leidub nendegi murdealade rahvalauludes, kus tänapäeval seda deklinatsioonitüüpi ei tunta. Eriti rikkalikult on si-lisi vorme registreeritud Saaremaa, harvemini Läänemaa ja Kodavere rahvalauludest jm. Kõigil niisugustel juhtudel on si-tunnus liitunud i- või e-mitmuse tüvele, näit. õlgisista 'õlgedest', sõrmisissa 'sõrmedesse', silmisista 'silmadest', ärgesille 'härgadele' jt.¹⁹⁹ Näib, et selline kontaminatsioonitüüp tekkis mujalt kulgenud si-mitmuse segunemisest vastava murde i- või e-mitmuse vormidega. Omapärased on ka vähesed Läänemaa se-juhud, näit. laevuseksi 'laevadeks', laulusesta 'lauludest',²⁰⁰ kus ilmselt si >

the Development of the Consonant System // FUF, XXXI. Band, Heft 1-2, 1953. P. 52.

¹⁹⁶ i e d e m a n n F. J. Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwanenburg in Livland // Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg. T. XIII, N° 5, 1869. S. 507.

¹⁹⁷ O j a n s u u H. Estonica I-V. (Näited kopeeritud Soome Kirjanduse Seltsis säilitatavaist originaaleksemplaridest).

> se nagu Lääne-Eesti rannamurde partitiivides varesed 'vare-
 seid', sulased 'sulaseid' (LK).²⁰¹ Niisugustest se-vormidest
 tuleb diferentscerida lõuna-estis se? - ~ se-lõpuline mitmuse
 nimetav, mis peale Tartu ja Võru murde on üsna rikkalikult
 esindatud ka Mulgi murde aladel.²⁰²

Põhja-estis murdeis nagu kirjakeeleski piirdub si-mitmu-
 se tarvitamine ainuüksi osastava käändega. Teatavatest sõna-
 tüüpidest on selline osastav kasutusel ka lõuna-estis murde-
 aladel.²⁰³ Murdeatlases mainitud sid-, sit-, siid-, sed- ja
 si-lõpuliste osastavatüüpide lisaks võib paiguti kohata veel
 st- ~ st-esinemust, näit. Hii kleittest 'kleite', mantlest
 'manteid' (HMH, 150), Kõp sugast 'sugasid', tillukst 'tillu-
 kesid' (KMH, 89 ja 78).

Värib märkimist, et kui kirjakeeles viljeldakse si-tun-
 nusega osastavavorme vaid ühe- ja kahe silbilistest sõnadest,
 ilmneb murdeis si(d)-formandi üldistumist ka kolme- ja nelja-
 silbilistesse noomenitesse, näit. Kõp sēdurisi 'sõdureid',
 palidusi 'palituid' (KMH, 87), Kir vesastikkusi 'võsastikke'
 (EKK M 3, 36), VNg viGastisi 'vikateid' (EKK M 78, 34), Kuu
 tütrikusi 'tüdrukuid' (PP, 38), Vai rätseppisi (EKK M 32, 56),
 kündlisi (EKK M 32, 41). Kaks viimati mainitud on tekkinud
 i- ja si-mitmuse kontamineerumisest. si-tunnuse kasutamine
 kontraheerunud noomenitest, välja arvatud peresid-, kõnesid-
 tüüp ja eša-, ešā-adjektiivid, on suhteliselt haruldane: Kih
 aiGesi, kallisi 'kalleid' (EKK M 33, 37 ja 30), Rid teivasid

198 Kuigi si-lised nud-kesksõnade vormid on väga sarnased vad-
 ja keele vormide kõnnuzia 'surnuid', jõpunuzia 'jõobnuid'
 (LK) esinemusega, kus si > si, tundub neis si-tunnuse oletam-
 ine tõepärasem.

199 P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfo-
 loogia. Lk. 58 jj.

200 Ibid. Lk. 60.

201 Ainult i-lisi näiteid mainitud murdealalt esitab S a a -
 r e s t e Ä. Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955. K. 90.

202 M e i e s s a a r A. Kaks pluurali nominatiivi tühista-
 vat uusmorfeemi Lõuna-Eesti murretes // Eesti Keel. 1928. Lk.
 89 jj.; Eesti murded I. Tallinn, 1961. Lk. 38.

203 Vt. S a a r e s t e Ä. Väike eesti murdeatlas. K. 90.

'teibaid' (LK), Vai kahlesi 'ahelaid' (SC, 280). Omaette rühma moodustavad kahesilbiliste konsonanttüveliste e-noomenite²⁰⁴ si(d)-lõpulised partitiivid, mis on eriti tüüpilised Põhja-Eesti läänemurdele, näit. Mih kelesid 'keeli' (EKK M 25, 23), Aud kanesi 'kaasi' (EKK M 5, 32), Vig kelesi 'keeli' (EKK M 65, 35), LNg künesi 'küüsi' (EKK M 88, 27), SJn jõnesi 'jooni', länesi 'laasi' (EKK M 94, 67) jt. Kirjakeeles pole selliseid vorme kunagi ulatuslikumalt kasutatud.

Murdeis nagu kirjakeeleski liitub si-tunnus süsteemikindlalt ainsuse tüvele, erandiks vaid mõned i- ja a-mitmuse kontaminatsiooni juhud, näit. Kõp kivesid 'kive' (KMH, 88), Kod jēGisid 'jōgesid', mēGisid 'māgesid', merisid 'meresid' jt. (LK), Vai patjosi 'patju', künDlisi 'küünlaid' (EKK M 32, 16 ja 41); kivasi 'kive' (GES, 369). Eriti haruldane on si- ja mi-mitmuse kontamineerumisel tekkinud tüüp Jõh jämesimmi 'jēmedaid'²⁰⁵, mis kuulub tõenäoliselt Kirde-Eesti rannikumurde rahvalaulude spetsiifiliste joonte hulka.

Selles, et kõik eespool esitatud murde- ja rahvalauluvormid on moodustatud samasuguse si-tunnuse abil kui kirjakeele partitiivid sõnasid, kõnesid, tublisid, lauljannasid jt., ei tohiks enam kahtlust olla. Oluline on, et si-tunnus (kui jätame üksikud erandid arvesse võtmata) liitub kõikjal ainsuse tüvele. Teiselt poolt ei ole aga asjaolul, et Kagu-Eesti murrakuis on si-element omane kogu mitmuse paradigmale, kuna muudel murdealadel nagu kirjakeeleski piirdub tema tarvitamine ainult osastavaga, siid-formandi analüüsimisel erilist tähtsust, sest kummalgi juhul on meil ikkagi tegemist skeemiga sõnatüvi + mitmuse tunnus si + käändelõpp, si-mitmus nagu de- ja e-mitmuski on hilistekkeline moodustis, mille tarvituseletulek oli tingitud sellest, et häälikuseadusliku arengu tulemusel mitmuse vormid mõnedes deklinatsioonitüüpides ainsuse omadega kokku langesid (ains. linnul - mitm. linnul < *linnuilla jt.). Kagu-Eesti murrakuis taastati mitmuse funktsioon si-tunnuse

²⁰⁴ Eesti keele noomenite liigitumisest vokaal- ja konsonanttüvelisteks vt. eespool "Eesti muutkondade kujunemine", lk. 5 jj.

²⁰⁵ P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. lk. 143.

abil, Põhja-Eesti murdealal siirduti aga põhiliselt de- ja e-mitmusele, mistõttu si-elementi tarvitamine piirdubki seal ühe käändega - mitmuse osastavaga.

Olles täpne, tuleb märkida, et peale de- ja i-mitmuse viljeleb eesti kirjakeel üksikutest sõnadest veel e-mitmust (jalge all, silme ees jt.). Eriti ulatuslik on aga si-tunnuse kasutamine, mis on omane kõigile sid-lõpulistele osastavavormidele. Termineid "käändelõpp -sid", "sid-lõpp" või "sid-lõpuga osastav" ei saa järelikult pidada täpseiks.

2. si-mitmuse päritolu

Eesti sid-lõpulistele osastavavormidele on tähelepanu pööranud mitmed uurijad. Juba möödunud sajandi keelemehed A. Ahlqvist²⁰⁶ ja J. Hurt andsid si-mitmusele põhimõtteliselt õige seletuse, märkides, et si-element ilmneb ka ne- : se-sõnade deklinatsioonis. Milline on aga ne-lõpulistele deminutiivide suhe si-mitmuse vormidega ja miks üldse si-line mitmuse tüve tüüp eesti ja soome keele noomenite deklinatsioonis on tarvitusele tulnud, see on jäänud suurelt osalt ebaselgeks tänapäevani. Nendele küsimustele ei anna vastust ka L. Kettunen sid-lõpulistele partitiivide analüüs, kus on viidatud analoogiaallikana häälikuseaduslikele osastavakujudele (punasid (< *punaisita), rebasid, varesid jt.²⁰⁷ Pealegi on tal sid-formandi kohta kasutatav nimetus "käändelõpp" eksitav. Meie grammatikakäsitlustes on sellest nimetusest täiesti asjata, nagu eespool näitasime, kinni hoitud.

si-mitmuse päritolu selgitamisel on oluline tutvuda tema kasutamise ulatusega ka soome keeles. Eesti se : si-tüüpi deklinatsioonil on kõige ligem paralleel soome edelamurdeis, kus tema tarvitamine on väga sarnane Kagu-Eesti murdeesinemusega. si-tunnust viljeldakse esmajoones kahe silbilistest sõnadest, kuid teda on registreeritud ka ühesilbilistest ja kontrahee-

²⁰⁶ Ahlqvist A. Suomen Kielen Rakennus I. Nominien Synty ja Taivutus. Suomalainen Runo-oppi. Helsinki, 1877. S. 89.

²⁰⁷ Kettunen L. Estin kielen äännehistoria. S. 188.

taloisi 'maju'.²⁰⁸ Mitmuse nominatiiv moodustatakse neist samuti - nagu muide soome keele ehitust iseloomustades on märkinud juba A. Ahlqvist - deminutiivse se-elementi abil.²⁰⁹ Teatavasti langes oi-, ei-deminutiivides mitmus ainsusega kokku juba läänemeresoome aluskeeles, mistõttu mitmuse funktsiooni esiletoomine tekitas raskust. Näib, et uue mitmuse tunnuse -si- teke on vahetult seotud oi-, ei-tüvedega, kusjuures Lääne-Uusimaa Vihti murrak on säilitanud algupärasemad suhted kui soome edelamurded ja eesti keel.

J. Hur t viitab A. Ahlqvistile tuginedes Vihti murraku oi-noomenite se : si esinemusele, märkides aga seejuures desorienteerivalt, et kagueesti ze'-mitmus on vormiliselt substantivum deminutivum, mille ne-lõpuline ainsus on tarviliselt ära jäänud, aga soome keeles veel esineb. Kui täpselt võtta, ei pea see väide muidugi paika, sest ei soome ega eesti keeles ole näiteks o-, oi-sõnu deklinesiritud kunagi ne(n) : se-listena. Õige on aga J. Hurda arusaamine sellest, et ka sid-lõpuline osastav on üks ze'-mitmuse kääne. Kaugemale pole si-vormide käsitlemisel jõudnud M. R a p o l a ja A. P F e n t t i l ä g i²¹⁰, kes kordavad J. Hurda seletust soome murdevormide kohta.

Näib, et võrdlev-ajaloolisele meetodile tuginedes on võimalik si-mitmuse algupära veelgi detailsemalt eritleda, kui on tehtud seni. Kuigi pole kahtlust selles, et si-tunnus kuulub oma olemuselt metanalüütiliste nähtuste valdkonda, kus mingi sõna osa, mis algselt ei ole kuulunud grammatiliste kategooriate hulka, saab lõpuks iseseisva tähenduse kandjaks, pole sellistel juhtudel üksikasjalikum analüüs tavaliselt enam võimalik, sest kaugesse minevikku ulatuvate ebareeglipärase muutuste jälgimiseks puuduvad sageli vajalikud vahelülid. Eesti ja soome si-mitmuse vormide võrdlus aitas siiski välja selgitada si-tunnuse oletatava sünnikolde - oi-, ei-

²⁰⁸ Näited teosest: R a p o l a M. Kantasuomalaiset pääpaimottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa. Eripainos aikakauskirjasta "Suomi". Helsinki, 1919-1920. S. 40.

²⁰⁹ A h l q v i s t A. Suomen Kielen Rakennus. S. 88.

²¹⁰ R a p o l a M. Kantasuomalaiset ... S. 154; EVM. S. 163.

tüved, millel omakorda baseeruvad hilisemad üldistused.

Arvatavasti pole tegemist lihtsa juhusega, et deminutiivne si-tunnus on liidetud esmalt just deminutiivsetele oi-, gi-sõnadele. si-ainese pürgimuses morfeemiks, s.o. ise-seisvaks grammatiliseks tähenduse kandjaks, tuleb näha met-analüütilise muutuse lõppjärku, mis tõenäoliselt on saanud alguse sellistest konneksidest, kus si vahel tajuti mitmuse tunnuseks, vahel aga mitte. Pidagem silmas, et kui keeles otsitakse vahendeid ainsuse ja mitmuse vormide tülikate kokkulangemiste vältimiseks, siis võidakse tugineda ainuüksi neile väljendusvahendeile ja häälikulistele kombinatsioonidele, mis keeles juba ühel või teisel viisil eksisteerivad. Et metanalüütiline tunnus saaks uue vormikategooria põhjaks, on vajalik, et sõna, kus ta kõigepealt ilmneb, kuuluks sage-li kasutatavate väljendite hulka. Selliste suure esinemissagedusega ja küllaltki tähtsate väljendite hulka on kahtlemata kuulunud ka sõnapaar hobu < *hepoi ~ hobune < *hepoinen, mis mõlemad on deminutiivid. Kui ainsusetüvelise mitmuse kasutamine sõnast hepoi (hobu) muutus tülikaks (eriti atribuu-dita juhtudel), oldi sunnitud abi otsima sõna hepoinen (hobune) samatähenduslikelt paralleelvormidelt. Selle si-line deklinatsioon kõrvutati otsekui märkamatult hepoi-sõna ainsuse vormidega. Vastavalt vajadusele üldistati siit uus tunnus järk-järgult kõigisse oi-noomeneisse.

si-mitmuse tekkimisele on seega viinud sõnade hepoi (hobu) ja hepoinen (hobune) segaparadigma kasutamine, mis samatähenduslike sõnade puhul on küllaltki loomulik ega jää ainsaks teada olevaks juhtumiks.²¹¹ Esitatud seletust si-mitmuse tekke kohta toetab omalt poolt veel seegi seik, et mitmuse nimetavasse, kus tegelikult mingit ainsusega kokkulangemise ohtu polnud olemas, üldistus samaaegselt sõnatüve osa se. Sellist täiuslikkust ei esineks, kui oi- ja nen-lõpuliste sõnade deklinatsioon ei oleks nii tihedalt teineteisega läbi põimu-

²¹¹ Omaaegselt segaparadigmast on pärit ka ne : se-sõnade deklinatsioon. Soome kirjakeeles on tänapäeval kujunemas segaparadigma sõnatüpidest kannel ja kantele 'kannel', mis murdeti ulatub ka tytär-tüüpi: tytär - tyttäret (kirjakeeles tyttäret 'tütred').

nud: ains. hepoi (hobu) : hepoilla (hobul) - mitm. hepoiset (hobused) : hepoisilla (hobustel). Seda teed mõõda on arvata- vasti si-mitmuse areng kulgenud kõikjal, kus teda tänapäeval võib kohata. Paralleelvormide hobu - hobune olemasolu on aga tuntud tõsiasi nii eesti kui soome keeles.

si-mitmuse prioriteedile oi-, ei-deminutiivides, enne kui ta süsteemisunnil üldistus teistessegi tüvedesse, näib viitavat ka mulgi murdealal esinev tüüp (*taloi :) taluZil 'taludel', samuti Kihnu saarel kohatav erandlik kukk-sõna deklinatsioon: mitm. omast. kukkeste, osast. kukkesi, alale- üt. kukkestele. Et si-mitmust Kihnus üldiselt ei kasutata, pole raske nendes de-mitmuse deklinatsiooni siirdunud rudi- mentaarsetes vormides (kukkesi- |> kukkeste) ära tunda paral- leelesinemust hoBu : hoBusi- (sm hepoi- : hepoisi-) käändtüü- bile. Tuleb rõhutada, et häälikuliseltki on Kihnu mitm. omast. kukkeste väga sarnane soome edelamurrete vormiga kukoste 'kukkede', mis tõendab nende ühist algupära.

Eesti ja soome keele si-mitmuse vormide võrdlus näitab, et kuigi see deklinatsioonitüüp on nendele keeltele teataval määral ühine, on kummaski keeles toimunud edasiarenguid, enne- kõike si-tunnuse üldistumist oi-, ei-tüvedest teistessegi sõ- natüüpidesse. Siinjuures ei saa seda laadi küsimuste käsitle- mise meetodikat silmas pidades jätta märkimata, et eesti ja soome keele si-mitmuse ühine algupära, vaatamata tänapäeva vormide käegakatsutavale sarnasusele, on ikkagi ainult tõe- näoline, mitte mingil juhul aga kindel, sest samad predispo- sitsioonid võivad eri keeltes viia paralleelselt samadele tu- lemustele. Kindel on see, et si-mitmuse sünniks vajaminevad elemendid olid olemas juba läänemeresoome aluskeele selles murderühmas, millest arenesid eesti keel ja soome edelamurded, ning et oi-, ei-deminutiivide puhul kalduti hepoi (hobu) - hepoiset (hobused) tüüpi segaparadigma kasutamisele. Vähemalt selles mõttes võime rääkida eesti ja soome si-mitmuse ühisest päritolust: seeme si-lise deklinatsiooni sünniks on saanud Soome lahe lõunakaldalt.

si-mitmus on nagu iga keeleline nähtus pidevas arenemis- ja ka hääbumisprotsessis. Ühelt poolt on si-tunnuse tarvita-

mine laienenud uutesse tüvedesse, kuid teiselt poolt on see deklinatsioonitüüp taandumas nii Kagu-Eesti murdealal kui ka eesti kirjakeele partitiivides, kus eriti jalg-, sepp-tüüpi sõnades on esikohale nihkunud või ainulisteks saanud lõputa vormid. Seevastu mõnedes Kirde-Besti rannikumurde piirkondades on si-tunnus tarvitusele tulnud ka mitmuse omastavas, näit. Vaivaras patjasi 'patjade', nimesi 'nimede', rohtosi 'rohtude', uñesi 'hoonete' jt. (EKK M 32, passim.). Selliseks arenguks on põhjust andnud murde i-mitmuslike partitiivide ja genitiivide sarnasus (patjo 'patjade; patju'), mistõttu laenuna saadud si-aines on hõivanud mõlemad käänded. Mitmuse omastava vahendusel on si-tunnus võinud edasi kanduda obliikväänetesse, näit. Vai (vikastid 'vikatid' :) seesütl. vikastisist, alaleütl. vikastisile, kaasaütl. vikastisiGa jne. (EKK M 32, 53). Nagu näeme, on siin teist teed mööda jõutud samasuguse si-deklinatsioonini kui Tartu ja Võru murdes.

Lõpuks lisatagu, et si-tunnus on tekkelt teataval määral sarnane eesti ja vadja a-mitmusega (tüüp põllal 'põldudel') ning soome, karjala ja isuri loi-mitmusega (tüüp peltoilla 'põldudel'), mis on samuti saanud alguse oi-deminutiividest metanalüütilisel teel.²¹²

Kõike eelnevat lühidalt resümeerides tuleb rõhutada, et 1) si-tunnus on üks eesti kirjakeele elemente, mistõttu seni käibel olnud termin "sid-lõpp" kui ebatäpne tuleks asendada väljendiga "mitmuse tunnus -si + käändelõpp -d", 2) si-mitmuse päritolu on seotud segaparadigma ains. hepoi (hobu) : hepoilla (hobul) - mitm. hepoiset (hobused) : hepoisilla (hobustel') kasutamisega, kust si-element on metanalüütilisel teel eraldunud uueks mitmuse tunnuseks.

²¹² Vt. eespool "a-mitmus", lk. 100 jj.

2.5. KONTAMINEERUNUD de-MITMUS

Eesti nagu teistegi läänemeresoome keelte vanim mitmuseparadigma on i-mitmuslik.²¹³ Selle otseseks edasiarenguks on kirjakeele vormid suuris metsis, kõigil rahvail jt. Meie praegune de-mitmus (suurtes metsades) on suhteliselt noor ilming, mida teised sugulaskeeled sellisel kujul ei tunne. Liisaks mainituile viljeldakse eesti murdeis veel e-, a-, si- ja tugevaastmelist i-mitmust (jalGel 'jalgadel', püksast 'pükstest'; majazin 'majades', jalGust 'jalgadest'). Nende mitmusetüüpide päritolu ja levikut on käsitletud mitmetes eriuuringutes.²¹⁴ Tähelepanu orbiidist on seni jäänud kõrvale kontamineerunud de-mitmus, mille olemasolule murdeis on küll vihjatud²¹⁵, kuid eri tüübina pole teda seni veel arvestatud ega analüüsitud. Mõnikord on lõunaeestilised vanemBidel-tüüpi vormid samastatud ekslikult i-mitmusega.²¹⁶

Kontamineerunud de-mitmuse puhul eelneb käändelõpule de-tunnuse kõrvale veel i-mitmuse tunnus. Tüübi tekke-eelduseks näib olevat praeguse või varasema mitmusetüvelise genitiivi olemasolu, sest kontamineerunud de-mitmus tuleb põhiliselt esile ranniku- ja lõunamurdeis.²¹⁷ Nagu mitme teisegi hilis-tekkelise mitmusetüübi puhul, on ka siin piiravaks teguriks sõna silpide arv.

Rannikumurdes liitub põhjamurdest laenatud -De-aines es-majoones kahesilbiliste sõnade i-mitmuslikule tüvele või pigemini mitmusetüvelisele genitiivile (jalkoisgn >> jalGu + + De). Otsest $\xi > D$ muutustki on oletatud (lauDuDe < *lautoisgn, samuti põhjamurdeis lauDaDe < *lauta ξ gn)²¹⁸, kuid pika esimese silbi järel on ootuspärane hoopis $\xi > \emptyset$ (vrd. lauta ξ gn >> laube). Obliikväändeis on deklinatsioonimall üldiselt

²¹³ Vt. eespool "i-mitmuse päritolu", lk. 69 jj.

²¹⁴ U n i v e r e A. a-listest mitmuse vormidest eesti murdeis // ESA I, 1955. Lk. 118 jj.; vt. eespool "a-mitmus", lk. 100. jj.; "si-mitmus", lk. 128 jj.; "Tugevaastmeline i-mitmus", lk. 88 jj.; A l v r e P. Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta Suomessa verrattuna sukukieliin. Tartto, 1965. S. 893 ym. (Käsikiri TRU Teaduslikus raamatukogus).

²¹⁵ R ä t s e p H. Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Õpi-

sama kui põhjamurdes (mitm. genitiiv + käändelõpp), oluliseks erinevuseks vaid käändelõpu ees ilmnev kontamineerunud tüvi (eR ja^lGuDe- - eP ja^lGaDe-). Lõuna-Eesti alal, peamiselt Tartu ja Mulgi murdes ning mõnel määral ka lõunaestilise värvinguga põhjamurdeis viljeldakse kontamineerunud de-mitmust kolme- ja enamasilbilistest noomeneist, kuna ssevas-tu kahesilbilistest sõnadest teda ei tunta. Näib, et lõunamurrete enamasilbiliste sõnade mitmuse genitiivi on kontrahbeerunud noomenitest üldistunud käändelõpp -tte, mille geminaat on ootuspäraselt lühenenud (kaDajiDe < *kaDajittēn, vrd. abessiiv kaDajiDa < *kaDajittak). Lõuna- ja põhjamurrete piirialal võib -tte olla veel sellisena säilinudki (M 99 Trv rāmatittē, laulikkittē 27). Et põhjamurde mõju Mulgi ja Tartu murde põhjaosas on muudelgi juhtudel märgatav, näib loomulik, et ainsusetüvelistele tte-genitiividele tuginevad de-mitmuse vormid võeti kasutusele itte-, iDe-tüvelistena (rāmatittēst, rāmatittēst). Algupärasem rāmatittē : : rāmatittē suhe on kõige vastupidavamaks osutunud Võru murdes, milleni põhjamurde vahetu mõju pole küündinud.

Kuigi kontamineerunud de-mitmus on ranniku- ja lõunamurdeis tekkinud iseseisvalt, pole kahtlust, et ajend on kummalgi pool tulnud põhjamurdest. Vaatleme selle esinemust murdeis ja vanas kirjakeeles sõnatüvede kaupa.

vahend eesti filoloogias osakonna üliõpilastele. Tartu, 1977. Lk. 14. (TRÜ rotaprint). Nimetatud kohas leiduvad kontamineerunud de-mitmuse kohta näited Lüg kilideGa, Jõh lehmiDel. Kontamineerunud de-mitmusest pole juttu teoses L a a n e s t A. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn, 1975.

216 K a s k A. Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest// Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 1956. Lk. 28;

K a s k A. Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn, 1984. Lk. 7.

217 Ainsuse- ja mitmusetüveliste genitiivide levikust eesti keeles vt. A l v r e P. Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades // Keel ja Kirjandus. 1973. Nr. 3. Lk. 158 jj.

218 T o o m s e M. Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes littéraires l' Estonie du nord-est. OESA, 1936. P. 284; P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Tartu, 1954. Lk. 91 jj. (Käsikiri TRÜ Teaduslikus raamatukogus); vrd. A r i s t e P. Uhest eesti keele astmevahelduse küsimusest. // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954. Nr. 4. Lk. 529 jj.

a- ja ä- t ü v e d. Rannikumurdes on a-tüvelistel sõna-
 del De-, te-tunnuse ees esimese silbi sonandist tingitult
 kas o, u või i, ä-tüvelistel ainult i: M 78 VNg piGuDest 14
 'piigadest', IVM Lüg alGuße 279 'õlgade', VNg villuDest 278
 'villadest', Hlj sikuDelle 278 'sigadele'; - PP Jõh talupoj-
 gidele 93 'talupoegadele', IVM Jõh urBiDest 278 'urbadest',
 Hlj, Jõe luomiDelle 277 'loomadele'; - SC Jõh silmiDest 278
 'silmadest', M 89 78 VNg pesiDes 4 'pesades'.

Tekkelt hilisem ja veel praegugi küllalt harv on konta-
 mineerunud de-mitmus rannikumurde kolmesilbilisises sõnus: PP
 Jõh Valvajutele 83 'valvajatele'. Seevastu itte-lõpulised
 (Jõh paremitte 'paremate', vanemitte 'vanemate') liituvad
 idamurde vahendusel lõunapoolse esinemusega, mille kohta li-
 saks genitiivile Ote paremBiitte toodagu järgmised obliikva-
 käänete näited: M: EM I Krk arakkiDel (~ arakkil) 39 'hara-
 katel', püraGujiDel 67 'puurajutel'; T: M 34 San vanemBi-
 Dest 23 'vanematest'; V: M 23 RÄp küBäriDettE 48 'kübarateta';
 gSa-, eSÄ-adjektiivid: T: M 35 Võn aiGiDele (~ aiGile) 54
 'haigetele', M 23 San pimeidest 23 'pimedatest'.

Mis mitmuse tunnuse geminaadi paigutisse erandlikku säi-
 limisse puutub, siis võib selle kohta leida näiteid lõunamur-
 rete kagusopistki: M 48 Vas tuGeviitte (~ tuGeViDe) 9 'tugeva-
 te', kiriviitte 9 8 'kirevate', M 79 Vas tuhanDitteGa P 42
 'tuhandetega' jt. Lõunamurretega lähedalt haakuvas Kodavere,
 läänemurrete ja Kihnu saare esinemuses on it säilimine reeg-
 liks: Kod: UKD isänDitte 'der herren' 120, LK uBiinitteGÄ
 'õuntega', küinDritteGÄ 'küünardega', küinlitteGÄ 'küünalde-
 ga'; L: M 5 Aud laBeDitte 72 'labidate'; Kih: EK 27 mõlemiit-
 tel 220 'mõlematel'.

de- ja (t)te-liste kontaminatsioonigenitiivide ja -komi-
 tatiivide leidumine lõunaäästi vanadel kirjameestel on kõigi-
 ti ootuspärane, näit. J. Rossihniusel SULK Wannambitte 108,
 ahilitte kahn 167; J. Gutsclaffil VEKVM põimjite 112, Kochto-
 isandite 119; Andr. ja Adr. Verginiusel Neuwoandijdega 199,
 Ellawide 198 jt. Pole võimatu, et G. Mülleri jutlustes esine-
 vad ide- ja ite-lõpulised vormid pärinevad otsaga lõunaäästi-
 listest käsikirjadest: NEP Wanambidde kaas 116, Issandite 19,
 64, 143 jt. Seevastu i- ja ide-mitmuse kontaminatsioonina NEP

Wanambidille 2 on ilmselt ta oma looming. Rahvakeele taust näib küsitav ka J. Rossihniuse ei-listes vormides SULK neine pagganeite 92, 103, 111, 117, paganeide 230, kus ei = ai (vrd. neist pagganeist 83, 153). Kuid pole välistatud võimalus, et neis kajastub Harglast registreeritud deklinatsioonitüüp kihDeide 'kinnaste', reBäseide 'rebaste'. Juhusliku koostusega paistab seevastu tegemist olevat H. Stahli issede-lõpulise genitiivi VEKVM Allambissede 42 puhul, mille kummalises kujus on ilmselt süüdi järgneva noomeni sede-lõpp (nende Allambissede ninck Waiseide).

Kahesilbiliste noomenite kontamineerunud de-mitmust võiks oodata ainult vanimais põhjaeestikeelseis tekstides, esmajoones Mülleri jutlustes, sest Tallinn oma ligema ümbrusega on kuulunud varem rannikumurde piirkonda.²¹⁹ Ootusevastaselt leidub rannikumurde esinemust meenutavaid vorme just mõnedes lõunaeestikeelseis tekstides ja grammatika keelenäiteis, näit. J. Rossihniusel SULK jalgude ette 137, jalgude mannu 170; J. Gutsloffil VEKVM kallikiwwiseppide 113, A. W. Hupelil ES jalgude 25, aijude (~ aigu) 24, huwwide 20 'hüvade', päiwide, leibude 21, kurjide (~ kurje) 22 jt. Et J. Rossihniuse keelepruugis võib muudelgi juhtudel märgata põhjaeestiliste käsikirjade vahendusel ilmnevaid rannikumurde jooni (NB! ka imetajulle 'imetajaile'), pole vormi jalgude puhul tingimata vajalik eeldada põhja- ja lõunaeestiliste vormide jalgu + jalgade kontaminatsiooni. Seevastu nõrgaastmeline jaljude (vrd. ka mitm. partitiiv jalju) on kahtlemata J. Rossihniuse omakombineeritud vorm. Sama kehtib ka A. W. Hupelil leiduva aijude 'aegade' kohta.

e- ja i- t ü v e d. eR: M 78 VNg joGiDes 'jõgedes', nimides(sa) 6 'nimedes', SC Jõe tähtiDeGa 279 'tähtedega', Jõh sarvite, sarvide 278 'sarvede', LK Jõh keppiDeGa, vokkiDeGa.

eP: K: M 73 VMr tütritte 68 'tütarde'; I: LK Kod varessitteGa 'varestega', jänessitte 'jäneste', kiŕviŕteGÄ 'kirvestega', UKD Kod rikkitteGÄ 'rikastega'; eE: M: M 99 Trv vetmiDe 23 'võtmete', EM I tintriDel 146 'teenritel'; T: M 34 San süä-

²¹⁹ K a s k A. Eesti keel ja selle arenemine. Tallinn, 1946. Lk. 31 jj.

miDeGä 21 'südametega', M 15 Ote liikmitte 24 'liikmete'; V:
M 23 RÄp vikkattiDest 39 'vikateist'.

Toolud näiteis on arvatud algsete e-tüvede hulka ka kõik kontraheerunud noomenid (rikkiitteGä < *rikkahi- : *rikkahe-). Lõuna-Eesti näiteis piirdub kontamineerunud de-mitmuse tarvitamine esmajoones genitiivi ja komitatiiviga. i-noomenite puhul ei erine tänapäeva mitmuse i (< *ii) sõnatüve vokaalist. Rannikumurde keskosas tuleb samuti lähtuda *ii-st (vrd. joGiDest - keppiDest), kuid selle idaosas (Vaivara) näib praegu prevaleerivat ainsusetüveline, s.o. tavaline de-mitmus (vrd. jokeDest - keppiDest). Algselt ainsusetüveline on mõistagi ka kirjakeele keppidest, kuid ii-lisest kujust lähtub mitmusetüveline kepest (< *keppiista).

Vana kirjakeele e-tüvede kontamineerunud mitmuse genitiivi näiteid pakuvad ennekõike G. Mülleri ja H. Stahlil tekstitid, näit. G. Mülleri NEP Surma Keuside siddes 75, Kõside 284, Lapside ette 335, kuiwa holkidde pael 65; H. Stahlil HH III tulla kihride kaks 152, HH IV nende jogkide kaldal 1. J. Rossihniuselt olen registreerinud isegi ühe obliikvakäänete näite: SULK Latzidelle 52. A. W. Hupeli grammatika lõunaeesiline ainestik on suurelt osalt teoretiseeritud ja vigane: ES hengide, suride 21, mäggede (mäkke ~ migde ~ maije) 23. Kolme- ja enamasilbiliste sõnade genitiivid J. Rossihniusel SULK juttussitte 153, J. Gutsclaffil VEKVM tüttäritte 110, A. W. Hupelil ES tullewatside 21 näitavad üldjoontes kajastavat faktilist murdeeesinamust. Seevastu G. Mülleri NEP Hobbosidde 59, Ilmatalluside 64 jt. võivad seletada samuti kui eespool käsitletud a- ja ä-tüvede puhul.

u-, ü-, o- ja *oi - t ü v e d. Rannikumurde näitestik (M 78 NNg rohtudes, vesastikkudes 22 jt.) on vormiliselt sarnane de-mitmusega, kuigi siin on tegemist kontamineerunud vormidega (vrd. joGiDest samal murdealal). Seevastu kindlalt ainsusetüveline on Vaivara jõuduDest-tüüp (vrd. jokeDest).

Kolme- ja enamasilbilistes sõnades ilmneb käändelõpu -De või -tte ees muudest tüvedest üldistunud i. M: EM I rāmaattiDest 37 'raamatust', Krk tüdrukkiDel 66 'tüdrukutel', Pst komitatiiv tüdrukkiDeGa 180, solikkiDeGa 163 'soolikatega', M 99 Trv rāmaattiite 27 'raamatute', V: M 23 RÄp rāma-

tiDest 45 'raamatuist'. Tartu ja Võru murde gⁿⁿnettuist-tüübi alal ootaks diftongi ka mitmuse genitiivis ja komitatiivis, mille kohta siiski puuduvad näited (vrd. Ote, Vön, Krl, Vas gⁿⁿnettuDe). Erinevalt tänapäeva keelepruugist on diftong ui veel üsna järjekindlalt säilinud vanades lõunaesti tekstides, näit. J. Rossihniusel SULK errawalletuide 150, 172, ramatuite 156; Adr. Verginiusel VEKVM Neide Rahmatuide 170; jutluses a. 1700 VEKVM wallatuidega 283; sama A. W. Hupeli grammatikas (a. 1780) : ES ramatuide 21, wallatuide 24.

Lisatagu, et kaheasilbiliste (eriti a-tüvede) kontamineerunud de-mitmust on rahvalauludes täheldatud ka saarte ja läänemurdest. Esimesena on sellele tähelepanu juhtinud J. Peegel, kes rõhutab, et nähe on oma olemuselt sama kui rannikumurdes.²²⁰ Tundubki kõigiti usutatav, et sellised Muhu rahvalaulude vormid, nagu EVRKM aitudesse, laevudesse, teibude, rahvudesta, villudest, paeludesta, õrsidesse, varnudesse, saunudesse, luidest 'luudest' 57 on koos laulurepertuaariga läinud kunagi liikvele rannikumurdest. Kuigi tänapäeval tuleb kaheasilbiliste sõnade kontamineerunud de-mitmus põhiliselt esile rannikumurde keskosas, leidub selgeid märke selle olemasolust murderühma kõige läänepoolsematelki aladelt (IVM Jõe kaluDest, pühide 277 jt.). Teisalt on koos rahvalauludega liikunud kaheasilbiliste noomenite kontamineerunud de-mitmuse vorme ka lõuna suunas (vrd. EVRKM Kod aegudella 58), ilmselt kuni Kagu-Eestini välja (vrd. ka F. J. Wiedemannil leiduv WED naiziDe - naiste 32), mis vähemalt osaliseltki võivad kajastuda ka eespool mainitud J. Rossihniuse, J. Gutsclaffi ja A. W. Hupeli näiteis. Kontaminatsiooniliste genitiivide puhul tuleb aga ne-, s-sõnades arvestada ka tüübisest analoogiat, mis paiguti on ühtlustanud deklinatsiooni silbiarvust sõltumata (vrd. näiteks Trv nii vaesiDe 'vaeste' kui ka ke^{ll}latsiDe 'kollaste', linnassiDe 'linnaste').

Eesti keeles kasutatavast seitsmest mitmusetüübist moodustavad omaette rühma mitmuse genitiivil põhinevad. de-, e- ja tugevaastmelisele i-mitmusele lisandub neljandana kontami-

²²⁰ P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Lk. 57.

neerunud de-mitmus. Erinevate mitmusetüvede kontamineerumine läänemeresoome keeltes on küllaltki haruldane ilming; sellega võrreldavat näeme ainult vadja keeles, kus lai-mitmus on tekkinud a- ja loi-vormide kombineerumisel (koirg^{lailg} 'koertele', rautolail^l 'raudadel').

2.6. KEHAOSI MÄRKIVATE NIMETUSTE NUUMERUSEST

Tänapäeva arenenud mõtlemist iseloomustab loogilisus, mis iseenesest mõistetavalt peab olema omane ka keelele kui mõtlemise eksisteerimise ja avaldumise vormile.²²¹ Uldjoontes see ongi nii, kui ei ole tegemist otseselt vigaste grammatiliste konstruktsioonidega.²²² Vahetevahel võib aga eesti keeles kohata väljendeid, mis grammatiliselt on korrektsed, kuid loogika aspektist vaadatult näivad võrdlemisi vildakatenä. Paljud niisugused keelendid kuuluvad kehaosade nimetuste valdkonda.

Arvatavasti on nii mõnelegi paistnud ebatavalistena väljendid kindad käes, sukad jalas jt. Enam kui ühe eseme puhul kasutab eesti keel mitmust. Miks esinevad siin vastu ootust ainsuse vormid käes, jalas, kuigi kindad ei ole samas käes ega sukad samas jalas? Õpilased ja keeleteadlastest huvitatud isikud, kel puuduvad sügavamad teadmised keeleajaloo üksikasjadest, võivad pidada neid keelendeid vigasteks põhjusel, et need on ebaloogilised. Olevat loogilisem ning seega õigem öelda käed kinnastes ja jalad sukkades, kingades, saabastes. On tõsi, et need omapärased väljendid on otsekui võrkehad tänapäeva keelestruktuuris. Kuuludes konservatiivse iseloomuga fraseoloogiliste keelendite rühma, pole nad suutnud kohaneda keele arenemiskäigus esilekerkinud uue grammatilise kategooriaga, s.o. mitmusega, mis eesti keele oblikva-käänetes on suhteliselt hilist päritolu.

Enne kui lähemalt käsitlema asuda kehaosi märkivate sõnade nuumeruse kasutamist, milles ilmneb tänapäeva eesti kee-

²²¹ Vt. Filosoofia leksikon. Tallinn, 1985. Lk. 142.

²²² Vt. Schmidt F. Logik der Syntax. Berlin, 1957. S. 82 ff.

le seisukohalt mõndagi arhailist ja loogikavastast, vaadakes, kuidas seletuvad mainitud kindad käes ja sukad jalas.

Algselt väljendati paaris-kehaosi (käsed, jalad, kõrvad, silmad jt.) ainsusliku nimetusega, sest selliseid mõisteid peeti ühtseks tervikuks, paariks, näit. käsi tähendas kätepaari ehk mõlemat kätt, jalg mõlemat jalga, kõrv mõlemat kõrva ja silm mõlemat silma. Tõllal ei saadudki öelda teisiti kui kindad käes ja sukad jalas, panna kingad jalga, võtta saapad jalast. Sisuline vahetegemine ühe ja mitme objekti vahel on sama vana kui keeled ise²²³, seepärast pidi juba tõllal olema ühe käe, jala, kõrva ja silma jaoks teine väljend kui kahe samanimelise objekti kohta. Et käsi ja jalg tähendasid käte- ja jalapaari, siis üht kätt ja jalga, s.o. poolt käte- ja jalapaari, nimetati pooleks käeks ja pooleks jalaks. Tänapäeva eesti keeles pole sellised väljendid peaaegu säilinud, kuid soome keeles nimetatakse veel praegu ühe käega inimest käepooleks (sm käsipuoli), kuna ühe jalaga inimese on jalapool (sm jalkapuoli), ühe kõrvaga kuullev - kõrva-pool (sm korvapuoli) ja ühe silmaga - silmapool (sm silmäpuoli). Mõnes kaugemas sugulaskeeles on seda tüüpi väljendid veelgi üldisemad. Näiteks võidakse ungari keeles öelda, et keegi lonkab poolt jalga või on poole silmaga (ung félsemű); mõiste "minu kingad" väljendub ainsusliku vormiga "minu king" (cipőm), samuti "minu kindad" - "minu kinnas" (kesztyűm), kuna "üks kinnas" on "pool kinnast" (fél kesztyű).²²⁴ Kui veel liiksaks arvestada seda, et seesütlev käänne (käes, jalas) varem ei tähendanud ainult sees olemist, vaid ka vahetut lähedust, kontakti käega - kätega, jalaga - jalgadega, saavadki mõistevtavaks järgmised konstruktsioonid: kindad on käes, kindaid kätte panema ja käest võtma; sukad, kingad, saapad jt. on jalas; sukki jt. jalga panema ja jalast võtma; riided, kuub jt. on seljas, riideid selga panema ja seljast võtma; sall on kae-

223 R a v i l a P. Numerusprobleemeja // Virittäjä. 1938. S. 297.

224 Vt. C o l l i n d e r B. Survey of the Uralic Languages. Grammatical Sketches and Commented Texts with English Translations. Uppsala, 1957. P. 378.

las, salli kaela panema ja kaelast võtma; müts on peas, mütsi pähe panema ja peast võtma jne. Käesoleval juhul peaaegu polegi enam tegemist substantiivide jalg, käsi jt. tavaliste käändevormidega, vaid adverbideks kivinenud sisekohakäändevormidega. Keelendid kindad käes, sukad jalas jt. on seega igivanad, ja kuigi nad tänapäeva keele aspektist vaadatuina paistavad ebaloogilised, oleks neid raske asendada "ajakohasemate" väljenditega. Kui näiteks asendada kingad on jalas numeruse seisukohalt korrektsema mitmusliku vormiga kingad on jalus, protesteeriks selle vastu keeletunne, sest jääks ebaselgeks, kas kingad on tõesti jalas või tüliks ees.

Eesti vanas kirjakeeles (piibli tõlkes) on mõnel pool ainsus asendatud mitmusega sõna jalg puhul, näit. väljendis "Päästa kingad enese jalust" (Ap. teod 7, 33), mis sel kujul esineb veel 1929.a. ilmunud uues testamendis. Kõnnin on tegemist tõlkelaenuga või rahvakeele uudisvormiga, pole vaja-liku murdeainestiku puudumise tõttu võimalik öelda.

Võrdluseks on huvitav märkida, et ka soome vanas kirjakeeles on jalgade kängitsemist tähendavais väljendites kasutatud mitmuslikke vorme, näiteks piibli tõlkes 1642. a. esineb Agricola ja andacat sormus hänen käteens, ja kengät hänen jalcoihins (Luuka ev. 15, 22) 'ja andke talle sormus sorme ja kingad jalga/desse', jonga kengiä en minä ole kellowollinen jalgoista rijsumaan (Ap. teod 13, 25) 'kelle kinga jalast /jalgadest/ päästma ma väärt ep ole'. Säärased mitmuse vormid (jalkoihin 'jalga', jaloissa 'jalas', jaloista 'jalast') on praegusele soome keelele ainsuslike sisseütleva jalkaan, seesütleva jalassa ja seestütleva jalasta kõrval sel määralt omased, et on peetud vajalikuks nende legaliseerimist grammatikaiks.²²⁵ See asjaolu näitab, et keel otsib vahendeid ebaloogilistest väljenditest vabanemiseks.

Peatume nüüd kehaosade numeruse tarvitamisel üksikasjalisemalt. Lisaks kängitsemise ja riietumisega seotud juhtudele ilmnevad algupärased numerussuhted mitmetes verbides

²²⁵ Vt. Karlsson G. Numerustutkielmia. Kirjoituksia suomen kielen yksikön ja monikon käytöstä. Helsinki, 1960. S. 86; teisiti Kettunen L. Hyvää vapaata suomea. Jyväskylä, 1959. S. 196.

ja adverbiaalselt kasutatud väljendites.

1. jalg

Kõigepealt tuleb märkida, et kängitsemise puhul pole ainsuse sisekohakäänete vormid sõnast jalg ainuvõimalikud. Ainsuslik paneb sukad ja kingad jalga on samaväärne mitmusliku väljendiga paneb jalad kinni. Mitmust kasutatakse veel ütlustes võtab jalad lahti ja kõnnib sukis jalgadega. Ka need kängitsemise ja jalgade lahtivõtmise väljendid on küllaltki vara päritoluga, sest lähisugulaskeeltest tunneb karjala keel sama suguseid konstruktsioone: pidäy d'allat kengiä 'peab jalad kinni panema' (Paatene) ja jaksa jallad säreh 'võta jalad lahti' (Vieljärvi).²²⁶ Algupärasemaks tuleb pidada ainsuslikke väljendeid (jalga, jalas, jalast), mis on ka põhjaks mitmetele kõnekäändudele: Wiedemanni sõnaraamatus naene wöttis oma jalga püksid, nahk-püksid jalga sama 'zu Wohlstand gelangen'²²⁷.

Igipõline soome-ugri arusaam jalapaarist kui kaheosalisest tervikust on säilinud kõige paremini vanasõnades ja kõnekäändudes. Näiteid ainsuse nimetava, omastava ja osastava kohta: "Terve jalg läheb teole, / haige jalg läheb ahju pääle" (Jõhvi; VEV²²⁸, 206), "Kelle jalg tatsub, / selle suu matsub" (Lõuna-Viljandimaa, VEV 80), jalga laskma, kuhugi oma jalga viima, jalga (= sammu) sõitma; jala wälja v. põllale w/ima/. 'in's Freie hinausgehen' (Wied., wima), ei ole jala samist 'ich kann nicht gehen' (Wied., jalg); ei mina käi kõftsis jalga 'ich setze meinen Fuss nicht in einen Krug' (seals.), laps wõtab ju jalga 'das Kind fängt schon an zu gehen' (Wied., wõtma). Mainitud juhud näitavad liikumist, mida on võimalik väljendada ka jalg-sõna mitmusega, näit. jalgadele tuld (valu) andma, andis jalgadele teada (Paistu), jalgu selga wõtma, jalad kätte wõtma, j/alad/ hüdma panema 'davon laufen',

²²⁶ Karlsson G. Op. cit. S. 57.

²²⁷ Wiedemann F. J. Eesti-Saksa Sõnaraamat. Kolmas muudmatu tr. Tartu, 1923. Sõnaartikkel püks.

²²⁸ Vt. "Lühendid" raamatu lõpus.

j[alad] wilkuma panema 'schnell gehen' (viimased kolm Wied., jalg), jalgu alla võtma, jalgu järele (taga) vedama, jalgu laskma 'davon laufen', jalgu jalutama 'spazieren' (viimased kaks seals.).

Omaette rühma moodustavad ainsuslikud väljendid, kus sõna jalg väliskohakäändes või koos postpositiooniga tähendab jalul, valvel, püsti olemist või jalule, püsti tõusmist, näit. jalal 'zu Fusse', jalal seisma 'wieder aufrecht stehen', mets on wäl jalal, metsa jalalt raiuma, jalale sama 'wieder aufkommen (von Kranken), scherzsw. aufstehen (v. Langschläfern), transit. aufrichten, errichten' (kõik seals.). Alalütleva jalal edasituletis on nimisõna jalaline, näit. ei ole wäl j[alaline] 'er ist noch nicht auf den Beinen (von Kranken)' (Wied., jalaline). Ulekantud tähenduses võivad jalad olla isegi seemnetel ja linnastel: sēme on jalal 'der Same keimt', linnase jalad 'Malzkeime' (Wied., jalg). Ainsuse alalütlev on siin vähem produktiivne kui alalütlev: jalale ajama 'sich aufraffen, trans. aufstehen machen, auftreiben', alust j[alale] a[jama] 'ein Fahrzeug flott machen', jalale aitama, jalale tõuzma (kõik seals.). Tänapäeva eesti kirja-keel kasutab neil juhtudel mitmuse alal- ja alalütlevat, näit. jalul olema, jalule aitama, jalule tõuzma. Ka "Valimik eesti vanasõnu" toob näit. lause "Täna jalul, homme hauas" (Väike-Maarja; VEV 207). Wiedemannilgi on jalul kõndima 'auf (nicht bettlägerig) sein, auf den Füßen sein' (Wied., jalg). Arhailised jalal, jalale on säilinud ainuüksi piltlikes seostes: vaenujalal(e) - sõjajalal(e) olema (sattuma), omal jalal seisma, heal v. kindlal jalal olema jt.

Mõningaid näiteid sõna jalg ainsuse mitmusliku kasutamise kohta koos postpositioonidega: jala peal haigust läbi põdema (vrd. jalapealne haigus 'eine Krankheit, welche nicht nöthigt im Bette zu liegen'; seals.), jala pealt ära kuivama 'abmagern ohne bettlägerig zu sein, abnehmen, verdorren (Bäume) ohne sichtbare Veranlassung' (seals.). Harukorral on võinud adverbiaalselt kasutatud jala peal esineda koos adjektiivse atribuudiga, näit. raske jala peal olema 'schwanger sein' (seals.).

Adverbiks on kivilinenud endine ainsuse viisiütlev jala

'jalgsi'.

Koos atribuudiga kasutatakse tekkelt hilisemat mitmuse instruktiivi, näit. paljajalu (< *paljai-n jaloi-n), ummis-jalu, Wiedemannil õlend jalu 'mit ausgestreckten Beinen' (Wied., õigema), kuiwa v. kuiwi jalu, lahti jalu, umb-jalu 'mit zusammengekoppelten Füßen', kiñfi j/alu/ 'in Schuhen und Strümpfen' (mõlemad Wied., jalg). Tänapäeva eesti keel ei tunne enam mitmuse viisiütlevat ilma atribuudita, mille kohta Wiedemanni sõnaraamatus leidub kaks näidet: sīs wõik-sin jalu taewa minna 'dann könnte ich gerades Weges, wie ich gehe und stehe, in den Himmel gehen', käzi jalu 'mit Händen und Füßen' (seals.).

Teistest mitmuse käänetest kasutatakse adverbiaalselt i-mitmuse sisekohakäändeid (jalus (olema, vedelema), jalgu (jääma), jalust (minema käima). Wiedemannil leidub väljendike jalus vedelema veel mitmuslik paralleelkuju jalge es wedelema (seals.). e-mitmuse seesütlev tuleb esile piltlikus väljendis ta on lapse jalges alles 'er ist noch minderjährig' (seals.). Ainsuse või i-mitmuse kasutamine oleks siin põhjustanud mõttelist ebaselgust.

Kui võrrelda Wiedemanni sõnaraamatus registreeritud mõõdunud sajandi keeleuusust tänapäeva omaga, torkab silma mitmuse tähenduses kasutatava ainsuse taandareng. Samasugust tendentsi täheldasime eespool ka soome keeles. Paljudes kivi-nenud, eriti just piltliku tähendusega väljendeis püsib jala-paari kohta kasutatav ainsus visalt edasi nii eesti keeles kui ka sugulaskeeltes.

Sõna jalg käsitluse lõpuks vaadelgem mõningaid lähissu-gulaskeeltest pärinevaid näiteid, kus ainsuse vorme kasu-takse mitmuse tähenduses. Liivi keelest: ta um vⁱeⁱdd^hn mi'e bikšād en̄tš jalgē²²⁹ (ains. sisseütl.) 'ta on tõmmanud me-he püksid oma jalga (s.t. ta kasutab mehe asemel)', jālgal (alalütl.) 'aufgestanden, aufgeregt, bereit etwas zu tun', sugūd vo^lt^tē j/ālgal/ 'die verwandten waren auf beinen, wa-

²²⁹ R ä t s e p H. Liivi fraseoloogiat // ESA V, 1959. Lk. 233.

ren herbeigereist', jalgal (alaleütl.) 'in bewegung', sⁱe tül' ajab lⁱestäd j[algal] 'dieser wind treibt die butten in bewegung'.²³⁰ Kuid mitmuse viisiütle vjalgif (< *jalkoin) tähendab 'jala', nii nagu Wiedemannilgi on jalu taewa minna (Wied., jalg). Soome keelest: housut jalkaan (ains. sisseütl.) 'püksid jalga', seesütl. kenkäjalassa 'saabasjalu', sukka-jalassa 'sukis jalgadega', kulkea jalan (viisiütl.) 'käia jala', heittää jalkaa (osast.) 'käia, astuda', murd. jalalla (alaleütl.) 'liikvel', murd. Oman jalkansa alta se syö 'oma jala alt see sööb (s.o. elab oma tööst)', murd. hyppäjalassa (seesütl.) 'hümpeldes, hüplevi jalu', juoksujalkaa (osast.) 'joostes'.²³¹ Karjala keelest: Jallalla, jalalla (alaleütl.) 'jalgsi', Päivä on vielä jallalla 'päike on veel ülal', Jallakeskih (omast.) 'jalgade vahele',²³² seesütl. jalkašešša, jal-las 'valvel'.²³³ Sid äl ehki duo, ole dallas 'siis ära ometi joo, ole jalul (s.o. mitte pikali)',²³⁴ Vepsa keelest: minum ponušapkäžed jaugas (seesütl.) 'minu poolsaapad jalas',²³⁵ kumardaze dāugha (sisseütl.) 'kummardab maani', Hän langeñ dāugha naižele 'ta laskus põlvili naise jalgade ette', vrd. mitm. alaleütl. dāugeilē 'jalgade ette'.²³⁶

2. tald, kand, põlv, reis, kints, varvas, sõrg

Samasugust vanade numerussuhete säilimist nagu jalg-sõnal võib vähemal määral täheldada ka jalaosi märkivatel nime-

²³⁰ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki, 1938. S. 2, 84.

²³¹ K a r l s s o n G. Op. cit. S. 71-72.

²³² G e n e t z A. Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, Sanakirja ja Kielioppi // Suomi II:14 (1881). S. 244, 84.

²³³ G e n e t z A. Tutkimus aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi // Suomi II:17 (1885). S. 51.

²³⁴ V i r t a r a n t a P. Juho Kujola, karjalan ja lyydin tutkija. Helsinki, 1960. S. 172; karjala keele Valdai murraku materjale Tartu Riikliku Ulikooli soome-ugri keelte kateedri arhiivis, nr. 97, lk. 18.

²³⁵ K e t t u n e n L. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. SUST LXXXVI. Helsinki, 1943. S. 224.

tustel, mida mõnikord on kasutatud sõna jalg sünonüümidena. Järgmistes ainsuslikes väljendites on ilmselt mõeldud mõlemat talda ja kanda: tema on tallale jäänud 'er bleibt ein Knirps', ta on tallast lahti peaznud 'er fängt an zu wachsen', ta on tallale pandud 'er bleibt klein, ein Knirps', endise talla peal olema 'in der früheren Lage, dem früheren Zustande sein', wana talla peale jääma 'auf dem alten Fusse bleiben' (kõik Wied., tald), kanda näitama 'die Ferse zeigen (d.h. davon laufen)', kanda laskma 'dem Kalben nahe sein', kohe kanna pealt 'gleich stehendes Fusses' (kõik Wied., kand).

Sõnast kand on kasutusel mitmuse tüvega postpositioon kannul 'järel', mis algselt on olnud selle substantiivi mitmuse alalütlev. Selliseks võib teda veel pidada väljendis sāni kannul olema 'hinten aufstehen', kus sāni kand = kand-laud tähendab 'das Fussbrett hinten am Schlitten' (seals.).

Adverbiaalseis väljendeis esineb mitmuse tüvi ka sõnast põlv, näit. põlvili (olema, laskuma), murd. põlvikil, põlvikile, Wiedemannil põlvile sama 'geboren werden', wõta oma hābi ilusaste põlwi 'bringe dein uneheliches Kind gehörig zur Welt' (Wied., põlw). Ainsuse seestütleva põlvest saadik puhul ei tarvitse tingimata eeldada kaht põlve. Ainsuse tüvi tuleb esile veel murdepäras esimeses kujus põlwekil, põlwekile 'auf den Knien, auf die Knie' (Wied.), mis tähendab ka kahel põlvel olemist.

Algselt mitmuse viisiütlevale *paljain reisin taandub ütlus palja reizi (Wied., reiz), milles atribuut palja on näiliselt ainsuse vorm (kuigi ka diftongi i kadu pole täiesti reeglipärane). Tähenduselt mitmuslik näib olevat väljend anna temale kintsu peale v. wasta kintsu (Wied., kints).

Mitmusetüveliste kiki-warbail, warwul, warbul, warbil kõrval esitab Wiedemann samas tähenduses ainsuse alalütleva warbal (Wied., warwas). Abja murrakus öeldakse varvakil. Sõnast varvas kasutatakse ainsust mitmuse asemel veel väljendeis nagu warba pāl k/õndma/ (seals. tartukeelsena) ja wimse

236 T u n k e l o E. Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista. Keränneet E. N. S e t ä l ä ja J. H. K a l a. SUST 100. Helsinki, 1951. S. 122, 71, 112.

warba peal olema 'in der letzten Zeit der Schwangerschaft sein' (seals.).

Veel on tähenduselt mitmuslik ütlus sõrگا ajama v. murdma 'die Klauen abwerfen' (Wied., sōrg).

3. käsi, käpp, sõrm, näpp, küüs

Teame, et ütlustes kindaid kätte panema, kindaid käest võtma jt. tähendab sõna käsi mõlemat kätt. Ainsuse tüvi tuleb esile veel mitmetes väljendites, mis oma tähenduselt on sageli muutunud niivõrd abstraktseks, et on raske öelda, kas neis on algselt mõeldud mõlemat kätt või ainult üht (näit. oma käe peal elama). Kätepaarile viitavad tõenäoliselt järgmised väljendid: "Kelle käsi sauene, / selle suu rasvane" (Audru; VEV 80), nelja käe põlt waenlase peale minema 'zu Vieren, ihrer vier Verbündete, auf den Feind los gehen' (Wied., käzi), käe käima laskma 'zuschlagen' (Wied., käima) [vrd. aga mitmusega laze käed käia (seals.)], üle käte minema, ma uzun seda sinu käe peale 'ich vertraue das dir an' (mõlemad Wied., käzi). Ilmselt üht kätt mõeldakse väljendis käest kätte andma, käsikäes, käekõrval, kätt lööma, kätt andma, loomale käest toitu andma, inimene on käest sand 'der Mensch ist betrunken' (viimane seals.) jt.

Ainsuse sisekohakäänetest pärinevad adverbid-postpositioonid käes, kätte, käest, millede algne tähendus pole sageli enam tajutatav, näit. koer wõttis kätte [sic!], läks üksi koju (Wied., wõtma), janu kätte surema, käest ära (s.o. raisku, hukka) minema, kätte jõudma, kätte saama, kätte tooma jt. Adverbide käsitsi, käsil (olema) ja käsile (võtma) aluseks on i-mitmuse tüvi. Mõlema arvu põhjal on moodustatud karitiivadjektiivid käetu ja käsitu, mis Wiedemannil on antud samatähenduslikena (nagu jalatu ja jalutu).

Liitsõnade täiendosana esineb eesti kirjakeeles üllatavalt sageli mitmuse omastav käte-, näit. käterätik (vrd. kõnek. jalarätt, silmarätt ja silmapühkerätt ning silma-rätik) 'über das Gesicht gebreitetes Tuch (bei Kindern und Leichen)'; Wied., rätik), kätepesemisseep ~ kätepesuseep (vrd. kõnek.

käepesuseep), kätepesemishari, spordialane sõna käteharjutus (vrd. teise tähendusega käeharjutus) jt. Siin on otsekuul üle- pakkuvalt püütud rõhutada kahe käe olemasolu, kuigi ka ain- suslikud vormid käepesemisseep, käepesemishari jt. tunduvad täiesti korrektsetena.

Sõna käpp on algselt looma jala osa nimetus ja on sel- lisenä tarvitusel nii eesti keeles kui ka sugulaskeeltes. Kuid naljatlevas või halvustavas mõttes on ta tähendus avar- dunud inimese ülajäsemele. Seda näitavad vanasõnad ja kōne- kōhānud: "Kellel käppa, sellel uppu [= õuna]" (Tartu; VEV, 80), ei ma s̄a selle ette käppa 'ich kann nichts dawider', kūlm on kōpa jarele 'die Kälte ist streng' (mõlemad Wied., käpp). Neis lauseis on juttu mõlemast "kōpast", s.o. kōtepaarist piltlikus tähenduses. Kirjakeele adverbe on nii ainsuse kui ka mitmuse tüve edasituletised kōpakil (olema), kōpakile (jāmma) - kōpukil (olema), kōpukile (kukkuma), kōpuli (ole- ma, kukkuma) ja kōputāis. Wiedemann esitab ka i-tunnusega vormid kōpildi (tartukeelne), kōpili, kōpitu (om. kōpituma) 'langsam bei der Arbeit', milles esineb ootuspārane ä-sõnade i-mitmuse tüvi (vrd. silm : murd. silmā : silmi, mille pōh- jal mitmuse osastav on kōppi).

Algul mainisime, et obliikvakōhānete mitmus on eesti kee- les suhteliselt hiline grammatiline kategooria. Arvatakse, et see on tekkinud lāhnenemesoome-lapi ühisperioodil peale volga keeltest eraldumist.²³⁷ Varem kōhāndusid ainsus ja mit- mus (mida väljendati leksikaalsete ja sūntaktiliste vahendi- tega) ühtmoodi nagu veel tänapäevalgi mordva keeles, kus noo- menite deklinatsioonis ainsus mitmuse tunnus on nominatiivi -t (кудо 'maja', кудот 'majad').

Kui sõnadel kāsi ja jalg tähendas ainsuse nimetav kōte- ja jalapaari, siis enamaarvulisi kehaosi mārɡiti mitmuse ni- metavas tunnusega -t (> d: sōrme-d, varba-d, hamba-d jt.),

²³⁷ H a k u l i n e n L. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs painos. Helsinki, 1979. S. 91; R a v i l l a P. Über die Verwendung der Numeruszeichen in der uralischen Sprachfamilie // FUF XXVII, 1941. S. 87 ff.; Б у б р ъ х Д. В. Сравнительная грамматика финно-угорских языков в СССР. Ленинград, 1948. С. 66.

kuid ülejäänud käänetes puudus vahe ainsuse ja mitmuse vahel. Grammatilisele arvule saadi osutada näiteks possessiivsufiksitate või leksikaalsete vahenditega (üks, kõik, mitu, palju jt.). Selles asjaolus (paaris-kehaosadest lähtunud analogia kõrval) tulebki näha põhjust, et eesti keeles leidub veel tänapäevalgi obliikvakäandelisi väljendeid, milles näpp ja sõrm (ka hammas, varvas ja küüs) on vormilt ainsuses, kuid tähenduselt mitmuslikud, näit. näputäis, näpuotsatäis, näpuotsast andma, võta näpust!, Wiedemannil näpu vahele võtma, ei ole veel näpus 'du hast es noch nicht' (mõlemad Wied., näpp). Sõna käsi sünonüümina esineb näpp vanasõnas "Naise näpp ja mähobuse moka ei seisa kunagi" (Käina; VEV, 95). Sõna sõrm kohta oleme leidnud järgmised näited: "Sõrme otsast külvad, / sõrme otsast lõikad" (Kuusalu; VEV, 75), sõrme otsast tehtud 'überhin, nachlässig gemacht, üle sõrme azi 'eine Kleinigkeit' (mõlemad Wied., sõrm).

Pars pro toto on sõrme ja sõrmeotsa sünonüümina kasutatud küüs-sõna, näit. ma panen õnnis-tegija es oma küned püsti 'ich schwöre bei dem Heiland' (Wied., küüs). Sellest võib olla tingitud ainsus mitmuse asemel, näit. ei jõua kaugemale kui aga üle küne (künte) wadata, häda küne otsas 'die Noth drängt' (mõlemad seals.). Adverbideks on kivinenud i-mitmuse vormid küüsis (olema, küüsisist (pääsema), Wiedemannil küzi (viisiütl.), kulli-küzi 'raffend, krallend', küzi kápali (kábali) 'mit Händen und Nägeln (kratzen, scharren)' (kõik seals.), küpsi küzi 'eifrig, angestrengt' (Wied., küpsi).

Liivi keel liitub sõna käsi adverbiaalsete vormide kasutamisel lähedalt eesti keelega, näit. ta jelaB eñtš kä'D (ains. omast.) päl 'ta elab oma käe peal'²³⁸, ains. sisseütl. kä'ddš sōdš 'erreichen = kätte saada, ta um minnēn kä'ts (ains. seesütl.) 'es ist bei mir', läps sai jemä kätst (ains. seestütl.) rīdīqtēt 'das kind wurde von der mutter gescholten'²³⁹ Soome keeles on mõningaist väljendeist võimalik nii ainsus

²³⁸ R ä t s e p H. Op. cit. Lk. 230.

²³⁹ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch ... S. 113.

kui ka mitmus, näit. hänellä on hätä, kiire kädessä - käsisesä 'tal on häda, kiire käes (- käsises)'. Riietumise puhul on üldisemad ainsuse sisekohakäänded, näit. pannaan kintaat käteen (sisseütl.) 'pannakse kindad kätte', kintaat ovat kädesäni 'kindad on mul käes', vetää kintaat kädestään 'tõmbab kindad käest'. Kuid nagu eespool sõna jalg puhul nägime, kasutab tänapäeva soome kirjakeel sellistes väljendites võrdlemisi sageli ka mitmust, näit. Hän tulee oversa vastaan, panen hansikkaitaan käsiinsä (mitm. sisseütl.) 'ta tuleb ukسل vastu, pannes sõrmkindaid kätte' jt.²⁴⁰ Soome keele adverbiaalseis väljendeis ilmneb üldse tugev tendents asendada ainsuse vorme mitmuslikega.²⁴¹ Karjala Valdai murrakus on samuti ainsuse kõrval võimalik ka mitmus, näit. kindahat on köäs-sä - käziissä 'kindad on käes'. Vepsa keel on niisugustel juhtudel säilitanud ainsuse: minum per tšatkäzet kädes (sees-ütl.) 'minu kindad käes', sisseütl. kädehe va tšagad i kindhad 'kätte labakindaräbalad ja nahkkindad'.²⁴²

4. silm, kulm, kõrv

Nuumeruse ebakindel rakendamine on omane ka nägemis- ja kuulmisorganite nimetustele. Siingi on varasemad ainsuse vormid hakanud taanduma loogilisemate mitmuslike väljendite eest, mistõttu grammatiliselt samaväärseis konstruktsioonides võib esineda nii ainsuse kui ka mitmuse tüvi, näit. silmapaistev, valgus paistab silma - silmipimestav valgus jt. Sõnal silm on eesti kõnekeeles kaks põhitähendust: 1) nägemisorgan, nägemine; 2) nägu.²⁴³ Viimase puhul kasutatakse mitmust, näit. laps pesi silmad puhtaks (vrd. silmapesukauss, -seep, -vesi), weri tuleb silmi 'er erröthet' (Wied., silm), silmad warjule pistma 'das Gesicht verhüllen' (Wied., pistma). Liitsõnades nagu silmapesukauss, -seep, -vesi sõltub ainsus liitsõna moo-

²⁴⁰ K a r l s s o n G. Op. cit. S. 61.

²⁴¹ K a r l s s o n G. Suomen kielen nukuksissa ja hereillä-tyyppiset paikallissija-adverbit. Turku, 1957. S. 22.

²⁴² K e t t u n e n L. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. S. 224, 301.

dustamise tingimustest (vrd. lillevaas, mis on vaas l i l - l e d e jaoks, vms.). Esimese tähenduse puhul aga on ainsuse kasutamine mõlema silma kohta nii nimetavas kui ka obliikväändeis väga ulatuslik: silma paistma, pistma, tor-kama; silmas pidama, silmast laskma, silma otsaski mitte sallima, oma silmaga ~ ihusilmaga nägema, ei ole und silmas, silma all kasvama, silma peal hoidma, silma viskama, sõba silmale saama, silmakirjaks, oma silm on kuningas jt. Näi-teid kõnekäändude ja vanasõnade seast: "Aus silma ees, /kelm selja taga" (Kreutzwald; VEV, 253), "Silm näeb kaugele, / aga mõistus veel kaugemale" (Vigala; VEV, 65). Wiedemannilt leia-me lisaks: silmalt 'gerade aus', silmast silma v. silmani, silma järele, silma waral, silma pärast 'nach Augenmaass', silma nähes jne.

i-mitmuse tüve kohtame adverbideks kivilinenud vormides pikisilmi, üksisilmi, silmili, samuti väljendis tulitsi s/filmi/ 'mit feurigem Blicke' (seals. märgendiga pt = poee-tiline) ja Wied. sõnades silmsi, silmitsi (näit. se on silmsi näha). Viimastele esitab Wiedemann ainsuse tüvega paralleel-vormi silmatsi, nagu tal ka silmitu = silmatu (Wied., sil-miti).

Nimisõna kulum ainsuse tarvitamise kohta mitmuse tähen-duses on näited altkulmu vaatama ja kulmu alt wõtama (Wied., kulm). Vadja keeles öeldakse vatap kummo (mitm. omast.) anta 'vaatab altkulmu'.

Mitmeid kõrv-sõna adverbiaalsetid ainsuse vorme ei saa pidada algselt mitmuslikeks, kuigi nad näitavad kuulmisega seoses olevaid mõisteid. Kõrvade asukohast tingituna on või-malik kasutada kuulmiseks või kuulamiseks ka ainult üht kõr-va, millele viitavad näiteks väljendid kõrva sosistama, ühe kõrvaaga kuulama ja kõrvapuhumine 'keelekandmine'. Iidne ühe kõrva nimetus poolkõrv on säilinud fraseoloogilises väljen-dis poole kõrvaaga kuulama (vrd. juba mainitud sm korvapuoli

243 nagu on deverbaaltuletis sõnast näge-ma. Tema esialgne tähendus on 'nägemine' (vrd. sm näkö "nägemine").

'ühe kõrvaga kuulev inimene').

Singulaarsel põhjal on tekkinud väliskohakäändelised adverbid-postpositsioonid kõrval (seisma), (ukse) kõrval, kõrvale (heitma), kõrvalt (vaatama), mis tulevad sageli esile ka liitsõna täiendosana (kõrvalhoone, kõrvalküsimus).

Lõuna-Eesti murdes figureerivad samas tähenduses sisekoha-käändelised kõrva, kõrvas, kõrvast, näit. mina ei astu teie kõrva 'ich trete nicht neben euch (d. h. um Zeugnis abzuliegen)', leidsin teda teise mehe kõrvast (Wied., kõrw).²⁴⁴

Ainsus mõlema kõrva tähenduses on säilinud vähestel juhtudel: kõrvarõngaid kõrva panema ja kõrvast võtma, kõrvarõngad on kõrvas, kõnek. pane kõrva 'pane tähele', kuulas nii, et kõrv oli kikkis, Wiedemannil kõrva küldes (vrd. tartukeelne mitmuslik kõrvo andma 'zu wissen thun, hinterbringen') (Wied., kõrw).

1-mitmuse tüvi esineb adverbides kõrvu < *kərvoin (viisiütlev), kõrvuti, kikikõrvu ja adverbialseis väljendeis nagu kõrvuni võlgades olema või kõrvu n/ikutama/ 'die Ohren spitzen' (Wied., nikutama). Mitmus on tavaline veel kõnekäändes, kus kõrvade omadusena ei tõsteta esile kuulmist, näit. temal on kõrvad suitsumas v. verised 'er lügt' ja kõrvad pea alla panema 'sich auf's Ohr legen, sterben (mõlemad Wied., kõrw). Nagu näeme, on saksa keeles vastav väljend numeruse seisukohalt loogilisema konstruktsiooniga. Karitiivadjektiivid kõrvutu ja kõrvatu (kõrutu, kõrwetu, kõrwutu) esitab Wiedemann samaväärseina.

Sõnade silm ja kõrv numeruse arhailist kasutamist adverbialseis funktsioonides võib täheldada ka lähissugulaskeeltes. Näiteid liivi keelest: ma äb vai nã'dê tãnda silma (ains. omast.) allê 'ma ei või teda nähas silma all', äb ño ñnda silmê (ains. seesütl.) 'ei ole und silmas'²⁴⁵, ma äb ño ma'ggõn mittê silmê (ains. osast.) 'ich habe keinen augenblick

²⁴⁴ Mitmes sugulaskeeles on analoogilistel juhtudel adverbide lähtekohaks rind, näit. ung mell 'rind', mellettem 'minu kõrval, sm rinta 'rind', tule rinnalleni 'tule minu kõrvale' (sõna-sõnalit: tule minu rinnale)'.
²⁴⁵ R ä t s e p H. Op. cit. Lk. 238, 242.

geschlafen', ma tä'mmân entšân kīttis silmō (ains. sisseütł.)
 'ich sagte ihm selbst das ins gesicht'.²⁴⁶ Nāo tähenduses
 kasutatakse mitmust nagu eesti keeles, näit. silmi pⁱe'zzō
 'das gesicht waschen'.²⁴⁷ Adverbile-postpositioonile kõrval
 vastab liivi keeles ains. alalütł. kõrval 'beiseite', kē't
 k/ūoral/ 'bei der hand'.²⁴⁸ Vadja keelest: i na tamē juttōB
 sussa suhhe i silmässē silmā 'ja las ta ütleb suust suhu ja
 silmast silma'; tähenduses 'nāgu pesema': silmät peziD;
 piāp pesē silmāD 'pesi nāo, peab pesema nāgu'.²⁴⁹ Sōna kõrva
 mitmusliku ainsuse kohta on väljend nī pamastutti kõrvalē,
 kõik kõrvalēhod mentī tulizessi 'nii virutas kõrvale, kõik
 kõrvalēhed läksid tuliseks'.²⁵⁰ Soome keelest: silmānpistävē
 (ains. sisseütł.) 'silmatorkav', pitkē silmällē (alalütł.)
 'silmas pidada', iskeē silmā (osast.) 'silmi teha', silmäs-
 tā silmān 'silma silma vastu' jt. Sōnast kõrva on kasutusel
 ainsuse sisekohakāandes postpositioon korvassa 'kõrval, ää-
 res', näit. sillan korvassa 'silla kõrval'. Sama sõna on and-
 nud mitmuse tüvega partiklid korvissa, korvilla 'paiku, üm-
 ber', näit. kello viiden korvissa - korvilla 'kella viie
 paiku'. Vepsa keele näide: Sinun sanaine dumalalē korvaiže-
 he²⁵¹ (ains. sisseütł. sõnast korvaiže 'kõrvake') 'Sinu sõ-
 na /mingu/ jumala kõrvu'.

5. põsk, pale, nina, sarv

Paaris-kehaosade nimetustest kasutatakse sõnade põsk ja
 pale ainsust tähenduses 'nāgu', millega ongi seletatav algu-
 pärase numerussuhete säilimine järgmistel juhtudel: kõnek.
 palge ette tulema, Wiedemannil pōdeja kirjjad pōzes 'man
 sieht ihm an, dass er krank ist', pōske pistma (Wied., pōšk);
 palgest palgeni v. palgesse, edasi tugewa, lihawa, laia pal-

²⁴⁶ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch ... S. 370.

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid. S. 165.

²⁴⁹ R ä t s e p H. Vadja fraseoloogiat // ESA VI, 1960. Lk. 173, 172.

²⁵⁰ Ibid. Lk. 167.

gega 'pausbackig', vrd. aga mitm. nõgu-palged 'Wangen mit Grübchen' (mõlemad Wied., pale).

Nuumeruse aspektist pole ootuspärane adverbil ninuli mitmuse tüvi ninu-. Uheainsa kehaosa puhul eeldavad loogika- ja grammatikareeglid ainsuse tüve kasutamist, millega ongi kooskõlas adverbid ninali, ninakil, ninakile. Murdekeeles (Abjas, Paistus) tehakse tähendusvahet: ninali maas, kuid ninuli täis 'purjus'.

Ülekantud mõttes võidakse inimest nimetada sarviliseks, mille paralleelvormina Wiedemann esitab ainsuse tüvega sõna sarweline. Ainsuse käänete mitmuslik tähendus ilmneb kõnekäändudes sarweta mes 'Pantoffelträger, Mann, der unter dem Pantoffel steht', temal on weri sarwe all 'er ist faul, arbeitsscheu' (Wied., sarw), kuna mitmuse tüve tarvitatakse adverbides nagu pea on sarvis 'kammimata pea' (Paistu) või hiuksed on sarwis (Wied., sarw).

6. huul, moka, lõug, hammas

Sõnade huul ja moka kasutamine on üldjoontes kooskõlas tänapäeva keele nuumeruse süntaksiga, mis nõuab mitme kehaosa puhul mitmust, näit. temal on head laiad mokad 'er hat ein grosses Maul, kann gut raisonniren', kiriku-mokad 'zierlich gespitzte Lippen' (Wied., moka). suu sünonüümina esineb mitm. nimetav mokad, kuid ka ainsuse käänded on võimalikud, näit. kõnek. hoiu moka maas 'pea suu kinni', moka pärast, m[oka] möda, m[oka] järel 'nach d. Sinn, angenehm' (need kolm seals.), liitsõnades ilamoka, Wiedemannil veel jahu-m[oka], roka-m[oka] 'bräunliches Pferd mit weissem Maule' (seals.) jt. Ainsuse mitmuse tähenduses tuleb esile ka järgmistes fraseoloogilistes väljendites;: moka otsast paluma 'nur mit den Lippen (nicht von Herzen) beten', moka otsast leppima ('sich nur mit Worten versöhnen', moka otsast sõma, räkima 'geziert, affectirt essen, reden' (kõik seals.).

²⁵¹ T u n k e l o E. Op. cit. S. 84.

Ka liivi keelest on täheldatud huul-sõna ainsuse mitmuslikku kasutamist: jemā sēndī ūl (ains. omast. tagan 'ema piim huule taga' (veel noor)).

Tähenduses 'suu' kasutatakse sõnast lõug ainult mitmusest, näit. lõuad lahti ajama, ära lahuta oma lõugu 'halt's Maul', laia lõugega (kõik Wied., lõug) jt. Omapäraseid, kirjakeeles tundmatuid adverbiaalseid väljendeid on tekkinud sõna lõug i-mitmuse väliskohakäänetest: hobune on lõuul ('das Pferd kreppt', hobune suri lõuale 'das Pferd starb am Krepfen, am Kinnbackenkrampf' (seals.)).

Sõna hammas ainsuse kasutamine mitmuse tähenduses on säilinud vanasõnades "Roitja [nuuskiv, nuhkiv] peni ikka saab, / kord hanna, kord hamba peale" (VEV, 220), "Koer kasvab, hammas kasvab ka" (Karja; VEV, 246) ja mõningates fraseoloogilistes väljendites, mis pole sõna-sõnalt tõlgitavad, näit. kõnek. (tal on) hammas veres, Wiedemannil tema! ep ole enam hammast sus 'er ist schon ganz alt, unfähig' (Wied., hammas). Näiline ainsus, tegelikult mitmus on ütluses piitki hamba sõma 'ohne Appetit essen' (seals.). Peale seda kui sõnast hamba kadus lõpp-n, ei suutnud hilistekkinud diftong -ai- (< -ahi-) enam säilida ja kaotas järelkomponendi: *hampahin > *hambain > *hambai > hamba. Analoogia tõttu tekkinud i-mitmuse tunnus u on adverbiaalseis väljendeis (piip on) hambus, (piipu võtma) hambust, hambuni relvastatud. Et sellised väljendid on tuntud mujalgi kui ainult kitsal Lääne-Eesti hambud-saapud-tüübi murdealal, tuleb eeldada analoogia allikana vorme rindu : rinnus : rinnust, jalgu : jalus : jalust. Mõnel pool murdekeeles öeldakse ka piip on hambas, võttis piibu hambast (Abja).

7. rind, selg, piht, külg, õlg, puus

Keelendid käed rinnal, rinnaalune ~ rindealune, rinda andma osutavad, et sõna rind esineb eesti keeles kahes tähenduses: 1) pectus; 2) mamma. Esimesest oleks ootuspärane ain-

suse ja teisest mitmuse kasutamine. Kui viimasel juhul on mitmuse tarvitamine reeglipärane, näit. naezel on laps rinnas v. rindes, rinnad sõrduvad 'die Milch fließt von selbst', laps on rinnust ära 'das Kind ist entwöhnt' (Wied., rind), rinnad on pöues 'sie ist schon mannbar' (Wied., pöu), siis esimeses tähenduses kasutatakse ainsuse tüve väga harva, siiski näit. käd rinnal, Wiedemannil madala rinnaga 'mit schwacher Stimme' (Wied., rind) ja adverbid rinna (viisi-ütl.), rinnastiku (= rinna). Hoopis tavalisem on mitmus, eriti obliikväändeis: rinnad on kinni, (vastu) rindu lõõma, südant rindu võtma, hing jääb rindu kinni, Wiedemannil lisaks neile veel ahistab rinnust 'er ist astmatisch', rinnust kif-ki jäma 'ersticken' jne. i-mitmuse tüvi ilmneb veel karitiiv-adjektiivis rinnutu ja adverbides rinna 'kõrvuti', rinnukil (olema), rinnukile (laskuma), rinnuli, edasi tartukeelne rinnutse = rinnastiku, rinnuna = rinnastiku ja poeetiline sõna rinnuliste (Wied.).

Sõna rind 'pectus' tarvitamine mitmuses on küllaltki vana nähtus, sest lähissugulaskeeltes on märgata samasugust uusust. Näiteks öeldakse soome keeles lyödä rintoihinsa (mitm. sisseütl.) 'endale vastu rinda lüüa' (vrd. rindu lõma; Wied., rind), kuid painaa rintaansa vasten (mitm. osast.) 'suruda oma rinna vastu'. Liivi näiteid: kädud rindaD (mitm. omast.) päl panüb 'käd rindade peale panen' (suren)²⁵³; rintästi (mitm. seestütl.) panüb vi'zzä 'ich leide am atemnot'²⁵⁴. Seevastu ülekantud tähenduses 'rida, rinne, joon' kohtame nii eesti keeles kui ka sugulaskeeltes ainult ainsust, näit. rinna kaupa v. rinnaga leikama 'in einer Reihe schneiden', rinnas käima 'neben einander gehen', tulge rinda 'tretet vor in die Fronte' (kõik Wied., rind); liivi ains. seesütl. rindaš päl'lä 'in der reihe stehen'²⁵⁵; soome ains. osast. yhtä rintaa 'kõrvuti'.

Sõnast selg näeme ootuspärast ainsuse tüve adverbiaal-seis väljendeis riideid selga panema, jalgu selga võtma, nina

²⁵³ R ä t s e p H. Op. cit. Lk. 230.

²⁵⁴ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch ... S. 340.

²⁵⁵ Ibid.

on seljas, Wiedemannil veel nīt on seljas 'der Zwirn ist böckerig, nicht glatt gedreht', te on seljas 'der Weg ist in der Mitte höher' (EWied., selg) jpt. Mitmetes adverbides tuleb esile mitmuse tüvi, näit. selili, ristselili, seliti, murd. selipidi kukkuma. Algupärased numerussuhted on säilinud ainsuse tüvega adverbides seljakil (olema), seljakile laskuma, Wied. sel'jali, sel'jaliste (luulesõnana), rists/el'jali 'völlig auf dem Rücken', ta pōras sel'jali minu pole 'er wandte mir den Rücken zu', kaks astat ta tegi tōd s/el'jali/ ahju äres 'zwei Jahre hat er gefaulenzt' (seals.). Vrd. ka soome lähteä yōn selkään (ains. sisseütl.) 'minna vastu ööd välja', kuid selin (mitm. viisiütl.) 'seljaga (millegi vastu)'; liivi ta magup sālgaļz, (ains. alalütl.) loval 'er liegt im bette auf dem rücken'.²⁵⁶

Tähenduselt mitmepalgeline on sõna piht: 1) 'selja osa allpool turja' (nii on pihaluu sama mis abaluu), 2) 'õlg', 3) harva 'rind'. Sellest tingitult on võimalikud nii ainsuse kui ka mitmuse vormid, mõnikord isegi samas tähenduses. Näiteks on ainsuses piha-täiz 'einen Buckel voll, Prügel', pihta andma 'prügeln', üks hop oli pihas ja teist kokutas 'ein Hieb sass auf dem Rücken und zu einem anderen holte er aus', punast pihta sama 'Prügel bekommen' ja mitmuses pihad maha võtma 'prügeln', ma tazun seda oma pihtadega 'ich vergelte das mit meinen Schultern, d.h. ich mache es gut mit Arbeit' (kõik Wied., piht). Konkreetsest seosest pihta (ains. sisseütl.) andma 'pekma, naha peale andma' [vrd. soome antaa selkään (ains. sisseütl.) 'naha peale anda, pekka anda'] on saanud alguse adverb-postpositsioon pihta.

Nimisõna külge on põhjaks ainsuse tüvega adverbidele külge (kasvama), küljes (olema), küljest (lahti tulema), küljeli, küljети 'küljega millegi või kellegi poole', küljetsi (liikuma) 'külgepidi, külgsuunas', küljestikku 'külgepidi kõrvuti, külge külje kõrval', küljekuti 'külgepidi (koos)'. Viimased kaks näidet on sisult mitmuslikud. Teine kihistus peaaegu samatähenduslikke adverbe on i-mitmuse tüvega, näit.

küliti, külili = küljeli, Wied. mitm. viisiütl. küli (tartu-
 keelne) 'Seite an Seite', külilde (tartuk.) = külletti, teine
 teise külgi 'mit einander, neben einander' (viimane Wied.,
 külgi). Tänapäeval ei suuda keeletunne ainsuse- ja mitmusetü-
 veliste adverbide vahel enam vahet teha.

Sõnade õlg ja puus arvu kasutamisel pole kõrvalekaldumi-
 si tänapäeva numerusnöuetest olnud märgata. Erandiks on ai-
 sult mitmuslik väljend käed puusas (vrd. ainsuses käsi puu-
 sas). Soome-ugri vanadele numerussuhetele paistab olevat
 lähedane ning meenutab soome jalkapuoli taolisi väljendeid
 põl-p/uzatu] 'träge im Gehen' (Wied., puz).

8. juus, karv

Algselt kollektiivtäenduslik juus esineb teatavasti
 peamiselt mitmuses, näit. juukseid lõikama, juukseid kammima.
 Ainsuses aga tarvitatakse harva vormi juus, enamasti on ka-
 sutusel liitsõna juuksekarv, näit. ei mitte hiukse-karwa
 sūd (Wied., karw), aga siiski nī waga, et ei kõiguta hiuse
 otsa (Wied., hius). Seevastu sõnast karv on mitmuslik ain-
 suse kasutamine veel üldine, näit. loomal on pikk karv, ajab
 karva, sealt karva võtma, vastu karva silitama (siiski mit-
 muses öeldakse ihukarvad värisuvad). Adverbides karvutsi,
 karvupidi on juurdunud mitmuse tüvi küllap sellcpärast, et
 nende tekkimisel on mõeldud enam kui ühe olendi karvu.

Lähissugulaskeeltest kasutab liivi keel sõnast juus mit-
 must ja sõnast karv ainsust samadel alustel kui eesti keelgi,
 näit. neitsän attē piškād ibūkst 'das mädchen hat langes
 haar', lēpš akkis pi'nnēn karvō 'das kind fasste den hund
 an den haaren'.²⁵⁷ Soome keeles on hius, hiukset 'juus juuk-
 sed' muutunud haruldaseks sõna tukka 'juuksed' kõrvval, mida
 kasutatakse ainsuses. Sõnast karv on mõnedes soomekeelsetes
 ütlustes võimalik nii ainsuse kui ka mitmuse tüvi, näit.
 käydä karvalle ~ karvoille 'ihukarvu püsti ajada (hirmust)',

²⁵⁷ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch ... S. 65, 150.

kuid ainuüksi mitmuses saab öelda tulla karvoihin 'minna karva v. karvaseks, karvadega kattuda'.

9. Riitusesemed

Kehaosi märkivate nimetuste ainsuse ja mitmusega on vahetult seotud riitusesemete numerus. Varem üldine paaris-kehaliikmete ainsus põhjustas sama arvu kasutamist paaris-riitusesemete puhul. Näiteks vajati jala (s.o. jala-paari) kängitsemiseks kinga ja käe (s.o. kätepaari) soojendamiseks kinnast. Sellisest uususest on säilinud jälgi nii eesti kui ka lähissugulaskeeltes. Eesti keele näiteid on "Parem kingata kui jaluta" (Viljandi; VEV, 205), "On rätsepal riidet või kingsepal kinga?" (Torma; VEV, 59), tütar käib ema kinnas 'die Tochter tritt in die Fusstapfen der Mutter' (Wied., king), kindaga tulema 'etwas mitbringen, mit einem Geschenke kommen' (Wied., kinnas). Soome keelest: kenkäjalassa (< kenkä jalassa) 'saabasjalu', murd. Kuoli kenkäjalkhaan (ains. sisseütl.) 'suri saabasjalu (s.t. äkki)', hevonen on hyvässä kengässä 'hobune on hääs rauas' /Oieti: kingas/'²⁵⁸ jt. Karjala keelest: Ukk oli kengänombelli, häi lähti toizeh kyläh kengiä (ains. osast.; mitmus on kengii) ombelemah 'vanamees oli kingsepp, ta läks teise külla kingi (kinga) õmblema'.²⁵⁹ Vepsa keelest: I kaikile svätijöile taivhou tegiba sapkad, sikkä mišš nähtas pagastas svätijad seištäs kengata 'ja kõigile taeva pühakutele tegid [nad] saapad, sest näevad pühakuid kirikus paljajalu (kingata) seisvat'.²⁶⁰

10. Liitsõnalised nimetused

Tuletusõpetuse valdkonda kuulub elus- ja eluta olendite liitsõnaliste nimetuste moodustamine, kus liitsõna põhikomponendiks on kehaosa märkiv sõna, näit. käskjalg, küünla-

²⁵⁸ M ä g i s t e J. Soome-eesti sõnaraamat. Tartu, 1931. Lk. 167.

²⁵⁹ V i r t a r a n t a P. Op. cit. S. 147.

²⁶⁰ T u n k e l o E. Op. cit. S. 276.

jalg, mesikäpp, jänesikäpp (taim), naljahammas, nöbinina, sõstrasilm, kõversilm, tutthabe, pikk-kõrv jt. Varem, kui kahe või mitme kehaosa kohta tarvitati üldisemalt ainsust, oli selline liitsõnade moodustamine produktiivne ka neil juhtudel, kui mõeldi nimetuse põhjaks olevat jala-, silma- jne. paari tervikuna. Wiedemanni sõnaraamat esitab sääraseid liitsõnu suurel hulgal. Enamik neist on tarvitusel kadunud või harvaks jäänud. Uute sõnade tuletamine jalg-, silm- jm. põhisisõnaga pole eesti keelele enam omane, sest selliste tuletiste vastuolu loogika nõuetega on muutunud üha tundavamaks (häirib, et nende puhul otsekui oleks tegemist ühejalgse, -silmse jne. olendiga). Mõningaid Wiedemanni näiteid on jöks-j/alg/ 'Läufer', luulesõna hädal-j/alg/ 'kleiner Knabe', karv-j/alg/ raskeid kingi kandvate hiidlaste pilkenimena, kap-j/alg/ 'Gespenst', tartukeelne müntä-j/alg/ 'der unbeholfen geht, mit einwärts gekehrten Zehen'; pigi-k/äpp/ nalj. 'Schuster', raud-k/äpp/ 'Brautwerber, ein Functionär bei Hochzeiten' (teatavasti 'isamees'), külm-k/äpp/ 'der Tod', lai-k/äpp/ 'der Wolf', lämm-k/äpp/ 'Tolpatsch, Ungeschickter' (Wied., käpp); warga-näpp 'Dieb' (Wied., näpp); piüst-s/ilm/ 'scharfer Aufseher', wezi-s/ilm/ ('der Wolf, ein immer weinendes Kind' kõhma-k/õrw/ 'alter, schäbiger Kerl' (Wied., silm, kõrw).

11. Kokkuvõtteks

Kokkuvõtet tehes tuleb märkida, et ainsuse kasutamine mitmuse tähenduses on varem olnud üldisem nii paariskehaosade kui ka enamaarvuliste kehaosade puhul. Vanasõnades ja kõnekäändudes on sellest säilinud jälgi tänapäevani. Paljudele fraseoloogilistele väljenditele on omane sõnade jalg, silm, näpp, sõrm, moka, varvas, hammas, karv jt. ainsus. Adverbid esiletulevad ainsuse tüvega vormid jala, käpakil, külje-li jt. on ilmselt vanemad kui mitmusetüvelised paljajalu, käpuli, külili. Sama kehtib ka karitiivadjektiviide kohta (jalatu - jalutu jt.). Eri rada on juba varakult kulgenud sõna rind 'pectus' areng, millel mitmuse tüvi on vastu ootust

ülekaalus (valutab rinde alt, rinnuli). Olles sattunud vastu-
 ollu nuumeruse kasutamise loogika nõuetega, taanduvad vor-
 milt ainsuslikud, kuid sisult mitmuslikud keelendid järk-
 järgult pluraalsete uusmoodustiste eest. Mitmed Wiedemanni
 sõnaraamatus leiduvad ainsuse tarvitused on praeguseks ajaks
 kirja- ja ühiskeelest kadunud (tallale jääma, kanda laskma,
 jalaks olema jt.) või vastab neile tänapäeva keeleuusus
 mitmus, näit. jalal seisma > jalul seisma, jalale saama >
 jalule saama, käetu > käsitu, hiirekõrvas > hiirekõrvul jt.
 Ka näit. murdelise ütluse piip on hambas asemel kuuleme
 ühiskeeles väljendit piip on hambus. Ainusvõimalikud on kõr-
 vulukustav müra ja silmipimestav valgus (kuigi valgus pais-
 tab silma, aga mitte silmi). Enamikul juhtudel pole võimalik
 ainsuse ja mitmuse tüve kasutamise kohta reegleid esitada.

Varasema ainsuse tüve asemel mitmuse tarvitamist võib
 konstateerida ka sugulaskeeltest, näit. vadja emil silmil
 näin²⁶¹ (vrd. eesti oma silmaga nägin), vätap kummo anta²⁶²
 (vrd. eesti vaatab altkulmu); liivi ma kuliz püöld kura-
 daks²⁶³ 'ma kuulsin poole kõrvaga' (sõnasõnalt 'poolte kõrva-
 dega'), milles igivana poolkõrv on muutunud mitmuse vormiks;
 soome kiire kädessä ~ käsissä 'kiire käes', karjala kindahat
 kõssäs ~ käsissäs 'kindad käes' jt.

Analogia mõjul on mitmuse tüvi tunginud ka niisugus-
 tesse adverbidesse, kus ta pole ootuspärane (ninali > ninuli,
 seljali > selili). Mõnikord esinevad ainsuse ja mitmuse tüvi
 adverbides ja adverbialseis väljendeis samaväärsetena (sil-
 mast laskma ~ silmist laskma, küljeli ~ külili, käpakil ~
 käpukil) jt.

Võrdluseks mainigem, et teisteski adverbides on ilmnenud
 tendents asendada ainsuse tüvi mitmuse omaga, kui loogika
 nõuded seda eeldavad, näit. 'marjale (vrd. Wied., ka murd.
 marjaline 'marjuline') > marjule, seenele > murd. seenile²⁶⁴,

261 R ä t s e p H. Vadja fraseoloogiat. Lk. 172.

262 Ibid. Lk. 166.

263 R ä t s e p H. Liivi fraseoloogiat. Lk. 232.

264 Lõunaeesti-murdeline seenile on loogilisem keelend
 kui seengle (vrd. mitmuse tüvega marjule), mistõttu tuleks
 ta kirjakeeles lubatavaks tunnistada ja õigekeelsussõnaraama-
 tutesse sisse võtta.

aed on täies õies > puud on (valgetes) õites, soome taivas
 on tähdessä (ains. seesütl.), vrd. eesti tähistavaas, eesti
 näljas, vrd. soome nälissä(än), völäks vötma > völgü vötma
 jt.

Kõigest ülalesitatust on võinud jääda mulje, nagu oleks
 kollektiivse ainsuse kasutamine kehaosade nimetustena nähtus,
 mis on omane ainult eesti keelele ja selle sugulaskeeltele.
 Seepärast märgitagu võrdluseks, et vähemalt eri indoeuroopa
 keeltes leidub näiteid numeruse samasuguse tarvitamise koh-
 ta, peamiselt adverbiaalssis väljendeks, mida sageli kasuta-
 takse piltlikult. Juba eespool esitatud materjali najal on
 võimalik täheldada eesti ja saksa keele ainsuse paralleelset
 kasutamist juhtudel, kus sisuliselt on ootuspärane mitmus,
 näit. Wied. kingad on jala pärast - die Schuhe passen auf
 den Fuss; ei mina käi kõrtsis jalga - ich setze meinen Fuss
 nicht in einen Krug; vana talla peale jääma - auf dem alten
 Fusse bleiben jt. Selliste näidete arvu võiks eesti ja saksa
 fraseoloogia võrdlemisel kergesti suurendada. Aga ka ladina,
 inglise, prantsuse, vene ja mitmest muust keelest saab keha-
 osade numeruse kohta tuua näiteid, mis võivad tõendada, et
 ainsuse kasutamine kehaosade nimetustes on varem olnud üldi-
 sem ka indoeuroopa keeltes (saksa ja inglise keelest on paar
 huvitavat näidet isegi pooljala, -kõrva ja -silma kohta). Esi-
 tame mõned sellised käsitluse lõpetuseks.

jalg. Ladina keele stante pede eeskujul on tekkinud sak-
 sa stehenden Fusses 'jalamaid', rootsi på stående fot. Muid
 näiteid: ladina pedem ferre 'minema', pedem referre 'taganema'
 jt.; vana-islandi á föti (ains. daativ) 'jala, jalgsi', koma
 einu á fot 'midagi korda saatma'; saksa zu Fuss(e) 'jala,
 jalgsi', auf dem Fusse folgen 'kannul käima', auf freiem Fuss
 sein 'vabaduses, vabal jalal olema', auf freiem Fuss kommen
 'vabadusse, vabale jalale saama', auf halbem / sic! / Fuss mit
 j-em (või etw.) stehen 'иметь с кем-л. лишь шапочное знаком-
 ство; знать что-л. только наполовину', 265; rootsi till
 fots 'jala, jalgsi', falla ned till någons fot 'kellegi jalge
 ette (sõna-sõnalt jala ette) langema', hjälpa någon på foten

'kedagi jalule (jalale) aitama' jt.; inglise on foot 'jala, jalgsi, liikvel, käimas' (kuid on one's feet 'jalul, terve'), to put one's best foot forward 'kiiresti käia rühkima' jt.; prantsuse prandre pied 'jalgu alla võtma', mettre sur pied 'jalule seadma', de pied en cap 'pealaest jalatallani' jt.; vene **на ногой куда-н.** 'mitte jalgagi kuskile (saama)', **на короткой ноге / на короткую ногу / быть.** 'heas vahekorras, heal jalal olema'.

käsi. Ladina manum conferre, ad manum venire 'käsitsi-võistlust alustama', non manu neque vi 'ilma vägivaldada', manum ultimam (summam) imponere alicui rei 'mingit asja lõpetama' jt.; vana-islandi bera at hendi (ains. daativ) 'toimuma, juhtuma', er fyrir hendi 'on käsil', af eins hendi 'kellegi poolt', saksa freie Hand haben 'vabu käsi omama' (vrd. mitm. reine Hände haben 'puhast südametunnistust omama'), ohne Hand und Fuss 'põhjemamatult', Hand und Fuss haben 'hästi põhjendatud, läbimõeldud olema'; rootsi göra något på egen hand 'midagi omal käel tegema', bunden till hand och fot 'käsist ja jalust seotud' jt.; inglise to bind hand and foot 'käsist ja jalust siduma', by hand 'käsitsi', in hand 'käsil olev', to bear a hand 'kaasa aitama' jt.; prantsuse mettre la main à la pâte 'tööst osa võtma, pihta hakkama', forcer la main 'sundima, vägivalda tarvitama' jt.; vene **живой рукой** 'kiirelt; elavalt', **рука не поднимается** 'ei suuda v. ei taha (midagi teha)'.

silm. Saksa im Auge haben, das Auge auf jemandem haben 'silmas pidama', mit nacktem Auge 'palja silmaga', soweit das Auge reicht 'ni kaugele, kui silm ulatab' jt.; inglise to keep an eye on 'silmas pidama, hoolitsema', too see eye to eye 'täiesti ühel nõul olema', with half /sic!/ an eye 'esimese pilguga'²⁶⁶; prantsuse à l'œil 'silma järgi, silmades', avoir l'œil sur qn. 'kedagi teravalt silmas pidama,

265 Б и н о в и ч Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь. Москва, 1956. С. 262.

266 S i l v e t J. Inglise-eesti sõnaraamat. Teine, parandatud ning täiendatud trükk. Tartu, 1948. Lk. 375, vg. 1.

valvama', avoir l'œil à 'silmas pidama' jt.; vene на глаз
'silma järgi', С ГЛАЗУ НА ГЛАЗ 'omavahel, kahekesi'.

kõrv. Saksa vom Ohr zu Ohr 'suust suhu' (sõna-sõnalt
'kõrvast kõrva'), ins Ohr fallen 'kergelt meenuma (meloodia
kohta)', ein offenes Ohr finden 'kaasatundmist leidma, kuul-
da võetama', jemandes Ohr (das Ohr) erbitten 'audientsi pa-
luma', mit halbem [sic!] Ohr hinhören 'слушать только кра-
ем уха'²⁶⁷; inglise by ear 'kõrva järgi', to give ear to
'kuulama', to have a person's ear '(kellegi poolt) tähele
pandama, kuulda võetama'; prantsuse avoir l'oreille dure
'halvasti kuulma, kõva kuulmisega olema'; vene и ухом не
ведёт 'ei pööra mingit tähelepanu'.

Näiteid muude sõnade kohta on ladina buccam venit
'rääkima seda, mis pähe (sõna-sõnalt) põske)
tuleb', saksa vom Wirbel bis zur Zehe 'pealaest jalatallani'.

Mitmed fraseoloogilised väljendid on rahvusvahelised,
mida osalt on põhjustanud tõlkelaenud, osalt eri keelte (ja
isegi keelkondade) paralleelne areng.²⁶⁸ Viimast tuleb keha-
osade nimetuste numeruse uurimisel olulise tegurina arvesta-
da. Paaris-kehaosade nimetuste ainsus on põhjustanud paaris-
kehakatete nimetuste ainsuse kasutamist ka indoeuroopa keel-
tes, nagu tõendavad kas või näited saksa keelest: den alten
Stiefel (weiter) gehen 'идти по старинке', im alten Stie-
fel 'в старом духе'; по-старому, по-прежнему 'seinen
ruhigen Stiefel fortgehen' 'идти своим чередом', j-n auf
den Strumpf (või auf die Strümpfe) bringen 'поставить кого-
л. на ноги: а) вылечить; б) вырастить, довести до само-
стоятельности', auf dem Strumpf sein 'а) чувствовать себя
хорошо (после болезни); б) твёрдо стоять на ногах [в
экономическом отношении]'.²⁶⁹

Samasugust kehaosade ja kehakatete nimetuste ainsuse vor-

²⁶⁷ Б И Н О В И Ч Л. Э. Op. cit. С. 569; K i b b e r m a n n
Е., K i r o t a r S., K o p p e l P. Saksa-estli sõnaraamat.
2. trükk. Tallinn, 1976. Lk. 370.

²⁶⁸ Vt. R a v i l a P. Sanaluokat, erityisesti urallilaisia
kieliä silmällä pitäen. // Viritäjä. 1953. S. 45.

²⁶⁹ Б И Н О В И Ч Л. Э. Op. cit. С. 739, 751.

mide asendamist ja mitmuslikega kõrvuti tarvitamist, nagu täheldasime eesti keeles ja selle sugulaskeeltes, näeme ka indoeuroopa keeltes, näit. ladina *pede* ~ *pedibus* 'jala, jalgsi', *manum conferre* ~ *manus conferre* 'käsitsivõitlust alustama'; vana-islandi er fyrir hendi ~ höndum (mitm. daativ) 'on käsil'; saksa *leichten Fusses* ~ *mit leichten Füßen* 'kiirelt, kergelt', *auf den Strumpf* ~ *auf die Strümpfe bringen* 'jalule panema'; rootsi *bunden till hand och fot* ~ *bunden till händer och fötter* 'seotud käsist ja jalust', *trampa något under (sin) fot (varem)* ~ *trampa något under fötterna* 'kedagi jalge alla tallama' jt.

Näib, et eri keelkondade kehaosanimetuste numeruse süntaksis on palju sarnast. See on tingitud asjaolust, et mitmus on kõigis keeltes tekkelt hilisem kui ainsus, ja keele areenmist suunavatest seaduspärasustest, käesoleval juhul püüdest ületada loogika nõuete kohase numeruse ja keele arhailiste joonte vahel tekkinud vastuolu.

3. K Ä Ä N D E D

Kääne e. kaasus grammatilise kategooriana on põhiliselt seotud noomenitega. Soome-ugri aluskeele käändesüsteemi on kuulunud kuus käänet: 1. nominatiiv (lõputa), 2. genitiiv-instruktiiv (*-n), 3. akusatiiv (*-m), 4. latiiv (*-k, *-n, *-j), 5. lokatiiv (*-na, *-nä või *-t, *-tt), 6. ablatiiv e. separatiiv (*-ta, *-tä).

Nende käänete lõpud on sugulaskeeltes kas sellisena säilinud, muutunud või omavahel liitunud, andes juurde uusi käändelõppe. Ent sekundaarseid käändelõppe on juurde andnud ka postpositsioonid. Nii on kaassõnalise päritoluga meie komitatiiv: poja/ga (vrd. vanas kirjakeeles poja kaks). Eesti keele aspektist vaadatuna näeme genitiiv-instruktiivis ja akusatiivis vanade käändelõppude kadu. Esmalt muutus akusatiivi *-m juba läänemeresoome aluskeeles n-iks, millisena ta on soome keeles säilinud (*kalam > sm kalan > e kala). Kokkulangemise tõttu n-lõpulise genitiiviga kadus vahe akusatiivi ja genitiivi vahelt. Seepärast ongi tänapäeval täisobjekti käändeks genitiiv. Vana separatiiv on juba läänemeresoome-volga ühisperioodil hakanud üle kasvama partsiaalobjekti käändeks partitiiviks. Lausetüüp söön kala, joon vett on algselt tähendanud 'söön kalast (osa), joon veest (osa)'. Volga perioodi ulatub ka sisekohakäänete teke, kuna väliskohakäänded on kujunenud alles läänemeresoome aluskeeles.

Ligema vaatluse alla võtame järgnevalt mõned soome-ugri aluskeelest pärinevad käänded - akusatiivi, instruktiivivi, latiivi, volga perioodi küündiva translatiivi ja terminatiivse illatiivi ning suhteliselt hilise tulnuka ekstessiivi.

3.1. AKUSATIIV JA INSTRUKTIIV

Eesti keele deklinatsioonisüsteemi pole juba pikemat aega arvatud akusatiivi ehk sihitavat ega instruktiivi ehk viisiütlevat. Instruktiivi ja eriti akusatiivi puudumist kooligrammatikaist on aga mõnikord tõsimeeli peetud oluliseks ebakohaks ja - meie varasematele grammatikatele või soome keeleõpetuse eeskujule toetudes - soovitatud eesti keele käänete arvu ühe või kahe võrra suurendada. Praeguseks on meeled rahunenud, kuid veel 1960. aastail öeldi akusatiivi puudumise kohta üsnagi karme ja kategoorilisi sõnu: "On ime, et see omastava ja sihitava samastamine on nii kaua suutnud grammatikute silmis oma s a v i s t e l j a l g a d e l p ü s i d a" (siinne sõrendus - P. A.). "Tegelikult on sihitav kääne eesti keelele niisama p a r a t a m a - t u l t t a r v i l i k (siinne sõrendus - P. A.), nagu teistelegi, teda ei saa ... millegi muuga asendada. Seepärast tuleb ta tingimata meie vanemaist keeleõpetustest kõige uuemaissegi jälle üle võtta ja oma ülesandele rakendada."²⁷⁰ Instruktiivi ja akusatiivi vajalikkuse argumenteerimisel toetuti ennekõike asjaolule, et kunagi on tõesti eksisteerinud tegevuse laadi näitav n-lõpuline ja objekti osutav m-lõpuline kääne. Kuigi akusatiiv on vormiliselt samastunud ainsuse genitiiviga, ei takistavat see veel nende käänete eristamist teineteisest, sest lauses esineb genitiiv atribuudina, akusatiiv üksnes objektina. Et instruktiiv ja akusatiiv on täieõiguslike käänetena kasutusel lähedase soome keele grammatikais, on sellestki leitud tuge nende käänete elustamise püüdlustele.

Kõigepealt tuleb rõhutada, et keeleajaloolisi põhjendusi (mida, tõsi küll, näib kooligrammatikais vahel vaja olevat) ei saa veel võtta iseenesestmõistetavate argumenti-

²⁷⁰ V e s k i J. V. Mahajäämusi eesti keele grammatikas // Nõukogude kool. 1963. Nr. 6. Lk. 462. Vt. ka P ä l l E. Uhest formalistlikust muudatusest eesti keele grammatikas // Nõukogude Kool. 1953. Nr. 1. Lk. 27 jj.

dena keelest taanduvate või kadunud vormikategoriate taastamise poolt. Keele elujõud selles seisabki, et ta on võimeline pidevalt muutuma, vanu vorme hävitama ja uusi sünnitama, s.o. arenema. Kui vaatleme eesti keele käänete ajalugu, siis näeme, et koos uute käänete tekkimisega on võinud muutuda endiste käänete funktsioon, kuigi käändelõpud on säilinud. Nii näiteks moodustasid praeguse oleva käände lõpp -na ja osastava lõpp -t (< *-ta) kohakäändeid, ilma et neil käännetel oleks olnud praegust tähendust. Esialgses funktsioonis tulevad need käändelõpud esile näiteks sõnades sii-n (lokatiiv) ja sii-t (ablatiiv); wrd. sm sii-nä 'seal' ja sii-tä 'sealt'. Veelgi ilmekamat käänete taandumist näeme juhtudel, kui käändelõpud ise muutuvad ebaproduktiivseks. Selliste käänete hulka kuuluvad kunagine prolatiiv (käsi-tsi), k- ja s-latiiv eL sinnä? 'sinna', taa-s (sõnast taga) 'tagasi' (esialgne tähendus) ja komparatiiv (e-hk, sm e-hkä). Et need käänded pole enam eesti deklinatsioonisüsteemile omased, siis pole kellelgi põhjust kurjustada selle üle, et nad praeguste käänete loendis puuduvad. Sama on lugu instruktiivi ja akusatiiviga, kuigi mõlemat on peetud ka eesti keele tänapäeva deklinatsioonisüsteemi kuuluvaks.

Instruktiivivi kirjakeelne olemasolu piirdub vaid mõningate kivinenud, vormidega, nagu paljajalu, üksisilmi, tasa ja targu (sõnast tark) jt., murdeist on aga instruktiivivorme registreeritud mitusada. Nimetagem mõningaid: kannu (: kand), haavu (: haab), paju (: pada), sao (: sada), lehi (: leht), tähi (: täht), a-mitmuslikud killa (: kild), pirra (: pird). Vaatamata J. Aaviku omaaegsetele soovitudele "seda elegantset käännet" igati elustada, ei ole instruktiiv suutnud võita endale täit eluõigust; morfoloogiliselt tülikana on ta muutunud paratamatult ebaproduktiivseks. Tänapäeva keeletunne soovib ilmekaid väljendusvõimalusi (wrd. J. Aaviku soovitatud vorme rahvakeelsetega: purustatud lui = purustatud luudega, terve nahu = terve nahaga, vanu hinna = vana hinnaga). Instruktiivi võttis eesti keeleõpetuses esmakordselt tarvitusele M. Veske (1879), kes esitab ta 16. käändena. Instruktiivi iseloomustab ta küsimusega kuda viisi?, tuues näideteks mit-

muse tüvega sõnad paigu, rindu, nurge, (vene) keel-i. Viimasel sõnal on ka deklinatsioonitabelis 16 käänet.²⁷¹ Eriti agaralt võitles instruktiivi taaselustamise eest J. Aavik²⁷², kelle mõjul selle käände moodustamise reeglid ilmusid ka kooligrammatikasse (alates O. Looritsa "Eesti keele grammatikast" 1923) ja püsisid seal 1940-ndate aastate lõpuni. Huvitav on märkida, et eestikeelse nimetuse viisi-ütlev asemel oli varem kasutusel määrav. Praegu võime instruktiivi pidada täielikult väljasurnud käändeks, mis kajastub isegi ortograafias: paljajalu varasema palja jalu asemel (< *paljain jaloin). K. Krossi arvates on instruktiivi taandumises morfofonoloogiliste tegurite kõrval süüdi ka süntaktilist laadi põhjused. Ta rõhutab: "Niisiis on morfoloogiliselt tülikas ning ebamäärane instruktiiv ka süntaktiliselt rariteetne arhaism."²⁷³

Väljasurnud käänete hulka tuleb arvata ka akusatiiv, kuigi siin on olukord keeleajalooliselt pisut keerukam. Sugaslaskeelte varal võime öelda, et m-lõpuline akusatiiv on kunagi kuulunud põhikäänete hulka. Ta on pärit uurali ajast ja oma esialgsel kujul veel praegugi kasutusel mari keeles (KOMAN-M = läänemeresoome *kante- 'kaas, silmalaug'). Häälikum muutuse -m > -n tagajärjel langes läänemeresoome keelte algperioodil akusatiiv kokku ainsuse genitiiviga (*kala-m > kala-n). Oluline on märkida, et muistset daativit ehk n-lõpulist latiivi tabas sama saatus (*kala-n > kala-n). Tänapäeva n-lõputa genitiivis (kala < kalan) on seega esindatud k o l m eri käänet. Genitiivi daativiline funktsioon on veel hästi säilinud soome keeles (näit. kõnek. anna kättä köyhän miehen 'anna kätt vaesele mehele'), kuid keeleõpetuses seda omaette käändena esile ei tõsteta. Lisatagu, et daativi funktsiooniga genitiiv on tuntud ka eesti rahvalauludes, näit. viia vett mu kõrvi (= kõrvile) juua. Objektikäändena hakati m-akusatiivi kõrval väga varakult kasutama ka nominatiivi (nii ainsuses kui mitmuses), kuid indefiniitsuse ja partsiaalsuse puhul

²⁷¹ V e s k e M. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis. Tartu, 1879. Lk. 60-62.

²⁷² A a v i k J. Elustet instruktiiv. Katseted ja näited IV. Tartu, 1920.

ka partitiivi. Partitiivi kujunemine objektikäändeks sai alguse endisest kohakäändest ablatiivist. Selle protsessi idusid võib märgata juba volga keeltes (näit. ersamordva ОА ЕПЕ ВИНА-ТО СНУМОН 'noor veel viina jooma', mokša-mordva ТАПРАМС ТАРАК-ТА 'suitsetama tubakat'), kuid ainult läänemeresoome keeltele on omane osalisuse funktsiooni baasil täielikult väljakujunenud objektikääne.

Selles, et objekt väljendub ainsuses kolmes käändes (nominatiiv, genitiiv, partitiiv), kuid mitmuses kahes käändes (nominatiiv, partitiiv), pole midagi iseäralikku: m-lõpulist mitmuse akusatiivi ei saanud tekkida sel lihtsal põhjusel, et puudus obliikvakäänete mitmus. Ainsa mitmuse käändena oli soome-ugri aluskeelest saadik kasutusel nominatiiv (*kala-t), mille abil väljendati vastavalt vajadusele nii subjekti kui ka objekti (nagu mordva keelte määramatuse deklinatsioonis veel tänapäevalgi: МОРА-Т 'maad' ja 'maid'). Alles i-mitmuse tekkimisega²⁷⁴, mis toimus pärast volga rühmast eraldumist, kujunes baas, millelt oleks võinud võrsuda ainsuse analoogial m-akusatiiv ka mitmuses. Selleks polnud aga enam vajadust, sest täisobjekti väljendamiseks piisas nominatiivist. Küll aga on võinud mitmuse eeskujul ainsuse teiseks täisobjekti käändeks kujuneda ainsuse nominatiiv. Seevastu osaobjekti väljakujunemine, mis põhiliselt langeb läänemeresoome keelte eriarengu järku, kulges nii ainsuses kui mitmuses paralleelselt (kala < *kala-ša, kalu < *kaloi-ša).

Kelneva põhjal ei tarvitse enam tunduda mõistatuslik, et ainsuses võib sihitis esineda omastavas käändes, mitmuses aga mitte. Keeleajalooliselt on see nõnda kujunenud ja sinna pole midagi parata. Uhtlasi peaks olema selge, et meil pole õigust endist m-lõpulist akusatiivi kui praktiliselt väljasurnud käänet asetada samasse ritta eesti keele teiste 14 käändega, mida iseloomustab ennekõike nende produktiivsus.

²⁷³ K r o s s K. Instruktiivivi võimalikkus nüüdiseesti kirja-keeles // Keel ja Kirjandus. 1983. Nr. 5. Lk. 247.

²⁷⁴ i-mitmuse kujunemise kohta endisest koha- ja kollektiivisufiksist ja, jã vt. eespool "i-mitmuse päritolu", lk. 69 jj.

Mitmuses pole aga erilist akusatiivi kunagi eksisteerinud, vaid mitmuse nominatiivi on kasutatud vastavalt vajadusele nii (täis)subjekti kui ka (täis)objekti tähistamiseks. Arvatavasti peitub siin üks põhjusi, miks ka partsiaalsuse puhul on kasutusel sama kääne nii subjekti kui ka objekti tähistamiseks. Kui selgunud tõsiasjadele vaatamata püüaksime ikkagi taastada keeleajalooliselt olematut mitmuse akusatiivi, tähendaks see irdumist eesti keele ehituses objektiivselt eksisteerivate suhete reaalsest mõistmisest.

Akusatiivi taaselustamist on püütud motiveerida veel sellega, et ta esineb teistegi keeltes. See argument ei ole kuigi veenev, sest igale keelele või keelkonnale on omased ka spetsiifilised jooned, mida nende käsitlemisel ei tule suruda võõrasse raamistikku.

Akusatiivnimelise käände kohaldamine eesti keele noome-nitele sai alguse XVII sajandil. Ent kui heidame pilgu käänete vanimatele kirjeldustele, näeme, kuivõrd ebaõigesti kajastub neis meie emakeele tõeline struktuur. Esimeses eesti keeleõpetuses, 1637.a. ilmunud H. Stahli grammatikas "Anführung zu der Ehstnischen Sprach", esitatakse tolleaegse ladinapärase saksa grammatika eeskujul kuus käänet, neist neljandana akusatiiv (ainsuses arma meehe/ naise, mitmuses armat meehet/ naiset). Vanimas kirjakeeles on osaobjekt üldse haruldane ja sellega arvatavasti seletub ka täisobjekti eelistamine H. Stahli grammatikas. Ometi tõendab tema käänamistabel vähest eesti keele oskust (ainsuse ja mitmuse ablatiiv ei erine teineteisest; alalütlev on ainsuse, alaleütlev aga mitmuse daativiks; viienda käändena on ka vokatiiv o armas mees). Seepärast võib pida ja isegi juhuslikuks, et H. Stahl on tabanud just neid käändevorme, mida hiljem (alates M. Veskest) tõstetakse akusatiivina esile teadlikult. H. Göseken võttis oma keeleõpetusse (1660) muutmatult üle H. Stahli käänamistabeli koos akusatiivi, vokatiivi ja teiste vigasustega. Kuuest käändest ei jõudnud kaugemale ka mitmed hilisemad grammatikate koostajad, nagu J. Hornung (1693), A. Thor Helle (1732), A. W. Hupel (1780) jt. Oluline on märkida, et akusatiivi käsitleluses puudub ühtsus. Nii näiteks vastab J. Hornungi grammatikas akusatiivile praegune partitiiv (Naela - Naelo, Taewast - Taewaid).

Pikematagi on selge, et XVII ja XVIII sajandil seisis eesti keele käänete esitus veel kaugel teaduslikkusest ning et akusatiivile kui indoeuroopa keelte objektikäändeile püüti leida eesti keelest sobivat vastet kord täis-, kord osaobjekti vormide näol.

Esimesena jättis grammatikast akusatiivi välja E. Ahrens (1843), kes täiesti põhjendatult leidis, et eesti keeles mingit erilist objektikäänet ei eksisteeri. E. Ahrensi traditsioone jätkas F. J. Wiedemann (1875). Uuesti võttis akusatiivi tarvitusele M. Veske (1879), kes soome grammatikate eeskujul püüdis seda keeleajalooliselt põhjendada. K. A. Hermann esitab oma grammatikas (1884) koos akusatiivi ehk sihitavaga 15 käänet. K. A. Hermannii keeleõpetus on mitmeti olnud eeskujuks hilisemaile grammatikakoostajatele. Nii väidab H. Einer (1885), et sihitaval on ainsuses alati ainsuse omastava, mitmuses aga mitmuse nimetava kuju. Sama kordab hiljem muutmatus K. Leetberg (1921). Seevastu ainsuse sihitava kaht vormi tõstavad esile J. Jõgever (1919), H. Põld (1920) ja O. Loorits (1923). Märgitagu, et soome keele grammatikais figureerib alates E. N. Setäläst samasugune akusatiivi tõlgendus, kusjuures ainsuse genitiivi sarnane kääne on n-lõpuline, ainsuse nominatiivi sarnane on lõputa ja mitmuse nominatiivi sarnane - t-lõpuline.²⁷⁵ Akusatiivi sobimatust eesti (ja ka soome) keele käänete süsteemi märkas A. Saareste, kes tegi a. 1926 "Eesti Keeles" ettepaneku "elimineerida ... staatilisest morfoloogiast akusatiivi kääne" (lk. 105). Ja akusatiiv puudubki juba E. Muugi eesti keeleõpetuses (I), mis ilmus järgmisel aastal (1927). Tema ärajätmist põhjendatakse seal asjaoluga, et sel käändel pole praeguses eesti keeles oma erilist kuju, mis teda eraldaks teistest käänetest. Muugist alates pole akusatiivi kooligrammatikais enam olnud.²⁷⁵

²⁷⁵ S t a h l H. Anführung zu der Ehstnischen Sprach; G ö s e k e n H. Manuctio ad Linguam Oesthonicam; H o r n u n g J. Grammatica Esthonica brevis, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga, 1693; H e l l e A. Th. Kurtzgefaßte Anweisung zur Ehstnischen Sprache; H u p e l A. W. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte; A h r e n s E. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes; W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ehstnischen Sprache;

Kui nüüd sihitav kääne tahetaks varasematest keeleõpetustest üle võtta, pole pikemata selge, missuguste grammatikate akusatiivitüüpi silmas pidada. M. Veskel ei ole ainsuse nominatiivi akusatiivi hulka arvatud. Selline käsitus on keeleagalooliselt tõele ligemal kui kõigi täisobjekti käänete pidamine akusatiiviks. Kerkib küsimus, mida me akusatiivi taasestustamisega võidaksume, kui sellega pole võimalik isegi täisobjekti terwikuna tähistada. Objektireegleis tuleks akusatiivile lisaks endiselt esile tõsta ainsuse nominatiivi ning osaobjekti korral ainsuse ja mitmuse partitiivi. Sellest ei muutuks põrmugi selgemaks ka täisobjekti liikide omavaheline suhe. Akusatiivi taasestustamise kaitseks toodud argumendid kuuluvad sageli lauseõpetuse valdkonda (akusatiiv hõlbustavat lauseanalüüsi jne.), mistõttu näib, et probleemi lahendamisele ei läheneta õigest aspektist. Ärgem unustagem, et kooligrammatikais käsitletakse lauseõpetust lahus vormiõpetusest. Seepärast ei saa õigeks pidada mingi käände eritlemist morfoloogias süntaktilistel põhjustel. Käandeid ei eraldata eesti keeles üksteisest mitte nende erinevate funktsioonide, vaid erinevate muutelõppude alusel. Samal käandel võib sageli eristada mitmeid tähendusi vrd. näit. valu on jalas ja sukad on jalas; teed tundma ja teed (= teel) käima, adessiiv halgudel ja rahvaluulest kütaks ahjud algudella (= halgudega) jt. Seepärast ei ole praegusele keeletundele võõrastav, et ainsuse genitiivilgi on mitu funktsiooni, peamiselt atribuudi ja objekti oma. Nende eritelu kuulub süntaksi, aga mitte morfoloogia ülesannete hulka. Kui hakkaksime käandeid üksteisest eraldama lauseanalüüsist lähtudes, satuksime väga ebakindlale pinnale. Raske on kujutleda, kuidas näeks välja eesti keele käänete tabel, kui kord subjekti, kord objekti tähendusi arvestades peaksime eri käaneteks tükeldama praeguse nominatiivi ja partitiivi. Sellist võrdlust

W e s k e M. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis. Tartu, 1879; H e r m a n n K. A. Eesti keele Grammatik; E i n e r H. Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele; L e e t b e r g K. Eesti keele grammatika; J õ g e v e r J. Eesti keele grammatika I. Tartu, 1919; P õ l d H. Eesti keeleõpetus I; L o o r i t s O. Eesti keele grammatika; M u u k E. Lühike eesti keeleõpetus. Tartu, 1927.

ei pruugiks tuua, kui akusatiivi taaselustamisel ei ähvardaks meie ühtset käänete süsteemi analoogiline hädaoht.

Käänete arvu suurendamine ebamäärastel alustel, olgugi vaid ühe võrra, pole soovitatav ka didaktilistel kaalutlustel. Pealegi jääks õpilastele ilma süntaktiliste lisaselgitusteta arusaamatuks, miks käändsõna eri vormid, mis vastavad ainsuses küsimustele kelle?, mille? ja mitmuses küsimustele kes?, mis?, kuuluvad kahte eri käändesse.

Küllaltki küsitav on, kas akusatiivi lisamine meie käänetele suudaks vene keele või võõrkeelte õppimist kergemaks teha. Indoeuroopa keelte objekti morfoloogilistest väljendusvõimalustest on meil millegipärast levinud lihtsustatud kujutus, umbes nii: kui objekt, siis on tingimata käändeks akusatiiv. Uldiselt on see tõesti nõnda, kuid teatavatel juhtudel täidab objekti funktsioon ka genitiiv, näit. lad memento mei 'pea mind meeles', vn избегать ошибок 'vältima vigu' jt. "Ebameeldiv" tõsiasi on veel see, et samatähendusliku verbi puhul ei tarvitse eesti keele objektile vastata teistes keeltes üldsegi mitte akusatiiv või genitiiv, vaid seal võib olla mingi teine kääne (sageli koos prepositsiooniga), näit. usaldama naabrit - доверять соседу, juhtima parteid - руководить партией, taotlema rahu - стремиться к миру, plaksutama käsi - хлопать в ладоши jt. Need on keerukad rektatsiooniprobleemid, mida pole võimalik seada ühte ritta eesti keele objektikonstruktsioonidega. Seevastu võime tõmmata teatavaid paralleele eesti keele osaobjekti ja teiste keelte genitiivikujulise objekti kujunemise vahele. Partsiaalsust väljendavaf genitiivi tuntakse näiteks kreeka ja ladina keeles, kuid eriti kaugele on ta arenenud balti ja slaavi keeltes, kus tänapäeva genitiiv esindab kaht vana indoeuroopa käänat - genitiivi ja ablatiivi. Huvitav on täheldada, et väga paljud eesti partitiivile omased jooned, mis veel puuduvad volga keeltes, esinevad ka balti-slaavi genitiivil.²⁷⁶ Kõige silmatorkavam sarnasus on

²⁷⁶ Vt. K o n t K. Läänemeresoome partitiivist, mordva ablatiivist ja balti-slaavi genitiivist // KKIU VI. Tallinn, 1961. Lk. 197.

ühine, ablatiivi põhjal võrsunud objekti partsiaalsus, mis sõltub verbi eitavast vormist, näit. lt neviēna v ā r d a ne teica 'ühtegi sõna ta ei ütelnud', vn HM OДНОГО С Л О В А ОН НЕ СКАЗАЛ. Ühisjooni on ka partsiaalsubjekti kasutamisel (näit. vn Х Л Е Б А НЕТ НА СТОЛЕ 'leiba ei ole laual'). Seda laadi seikadest, mis viitavad kas ühisele arengule või tugevale mõjustusele balti-slaavi poolt, on tõhusat abi eesti keele objekti arengumomentide käsitlemisel, kuid kooligrammatika seisukohast on oluline teada, et ka vene keeles võib praegune genitiiv esineda samades funktsioonides kui eesti keeles (nii objekti kui atribuudi käändena), näit. Я НЕ ХОЧУ Х Л Е Б А 'ma ei taha leiba' - ДОМ О Т Ц А 'isa maja'. Selgub, et vene keele genitiiviga on sama lugu kui eesti keele omaga vormilt on eri käänded kokku sulanud (vene keeles on muutunud genitiivi sarnaseks objektikääne ablatiiv, eesti keeles objektikääne akusatiiv), kuid sisulist samastumist pole toimunud, sest genitiivi kasutatakse ka endiste objektikäänete funktsioonis.

Siinkohal pole üleaarne märkida, et slaavi ega balti keelte kooligrammatikais pole püütud väljasurnud objektikäänet (endist ablatiivi) elustada. On enam kui küsitav, kas meilgi tasub vaeva näha oma endise objektikäände, aastatuhandeid tagasi hingusele läinud akusatiivi elluäratamisega. Asjaolu, et lähedase soome keele grammatikais püsib akusatiiv visalt edasi, ei räägi veel selle käände kasuks. Kahtlemata seisaks soome keele käänete sästeem teaduslikumal alusel, kui akusatiivist loobutaks ja mainitaks teda vaid erandina ebareeglipärase personaalpronoomenite deklinatsioonis.²⁷⁷ Seevastu lühikesed keeleajaloolised selgitused akusatiivi kohta, milledest meie kooligrammatikais põhjendamatult hoidutakse, oleksid omal kohal.

277 Soome keele personaalpronoomenite praegusel akusatiivil (minut 'mind', sinut 'sind', hänet 'teda', meidät 'meid', teidät 'teid', heidät 'neid') pole enam midagi ühist algupärase m-lõpulise objektikäändega. Nad on sündinud personaalpronoomenite mitmuse partitiivi (meitä 'meid') ja substantiivide mitmusliku täisobjekti (näit. kala-t 'kalad') kontaminatsioonist (meitä + -t = meidät). t-lõpulisel vormil on üldistunud ka ainsusse, välja tõrjudes reeglipärase akusatiivi (minu-t pro

Kokkuvõtteks võib öelda, et keelest väljasurnud akusatiiv nagu instruktiivgi ei ole kooligrammatikais vajalik. Selle taaselustamise vastu räägivad edaspidigi nii keeleajaloolised, meetodilised kui ka didaktilised kaalutlused.

3.2. TERMINATIIVNE ILLATIIV

1. Uldist

Esti keelele nagu enamikule teistelegi soome-ugri keeltele on omane suur kohakäänete arv. Peale sise- ja väliskohakäänete (illatiiv, inessiiv, elatiiv; allatiiv, adessiiv, ablatiiv) kasutavad läänemeresoome keeled adverbides rudimentaarselt veel igivana na-lokatiivi (sii/n, sm sii/nä), ta-ablatiivi (sii/t, sm sii/tä), s-, k- ja n-latiivi (üle/s, sm ylö/s, sinne' < *sinne/k 'sinna', sm vana kirjak. tagha/n 'taha'), samuti ka translatiivi (sm lähemmä/ksi 'lähemale', luo/kse 'juurde'), prolatiivi (mai/tsi, sm mai/tse) ning võrdlemisi hilise päritoluga ekstsessiivi (kodu/nt, sm murd. koto/nta). Esti ni-lõpuline terminatiiv (metsa/ni, homse/ni) aga nimetatud kaheteistkümnne käände hulka ei kuulu, tal puudub otsene vaste teistes läänemeresoome keeltes. Ligemates sugulaskeeltes vastab eesti terminatiivile sageli illatiiv (sm aamusta iltaan 'hommikust õhtuni') või mõni analüütiline konstruktsioon (sm metsään saakka - asti 'metsani').

Kui jätame siinkohal kõrvale vadja ning vepsa-lüüdi sätüvelise postpositsiooni aglutinatsioonist tekkinud vormid (vdj mahässä 'maani', vps kezhässä 'suveni'), siis on rajava käändeni jõutud ainult veel komi, udmurdi ja ungari keeles. Näiteks on ungari sõnas värosig 'linnani' lõpp -ig (murdeis veel -ég) lühenenud varasemast kujust vég 'lõpp'. Mõistagi pole sel eesti *nnik-lõpulise käändega midagi ühist peale

*minu-n < minu-m). Akusatiivist selle vanas tähenduses on juba loobutud soome keele kõige ulatuslikumas grammatikas, vt. Penttilä A. Suomen kielioppi. Porvoo; Helsinki, 1957 (2. tr. 1963). S. 595. Akusatiiv on käänete loetelust ära jäetud ka mõnedes meil ilmunud soome keele grammatikais ja õpikuis, vt. Alvre P. Soome keeleõpetuse reeglid. Tallinn, 1969. Lk. 63; Alvre P. Soome keele õpik iseõppijalle. Teine, täiendatud trükk. Tallinn, 1971. Lk. 44.

tähenduse. Permi keelte ed'ž-, od'ž- lõpulisele käändele näib vastavat aga läämemeresoome prolatiiv.²⁷⁸ Uurali või soome-ugri aluskeelest põlvnevad terminatiivi käändelõppu pole olemas. Kõigis mainitud keeltes on terminatiiv küllaltki hiilist päritolu, mistõttu ka käändelõppude tekkeselgused on erinevad ja eesti ni-moodustiste jälgimisel (vrd. ka kogu-/ni/sti, terve-/ni/sti jt.) tuleb vastust otsida peamiselt ikkagi omast keelest.

Kui eesti kaasaütleva kujunemist kaas(a)-sõnast on võimalik jälgida vana kirjakeele mälestiste abil (G. Mülleril veel näiteks Suh kaas 'suuga'; NEP, 108²⁷⁹), siis terminatiivi puhul sellised tugipunktid puuduvad. Juba vanimais grammatikais ja tekstides leidub niisuguseid vorme, nagu on näiteks H. Stahlil senni, kunni (AES, 28), surmani (HH III, 211), H. Gõsekenil pehwast pehwani 'päevast päevani', halkmisest otzani 'algusest lõpuni' (MLO, 407 106) jt. Need näitavad, et noil aegadel ei erinenud ni-lõpu tarvitamine põhimõtteliselt tänapäeva pruugist, küll aga oli teiste konstruksioonide kõrval haruharv. A. Saareste on XIII sajandi arvatava põhjaeesti keelekuju puhul oletanud küll veel (praegu Võru murdele omase) larüngaalklusiili või isegi -k säilimist, kuid XVI sajandi algupoolt kajastavas tekstinäites on ta sellestki loobunud.²⁸⁰

XIII s a j a n d.

Oli mehelä kurja nainõn, ken soimas (sõimas?) hoomikosta õhtooni? (-nik?) ninkä peksi meestä.

XVI s a j a n d i a l g u p o o l.

Oli mehel kuri naine, ke sõimas hoomikost (hommikost) õhtoni ning (nink?) peks (~ peksis) meest.

Lisaks ni-vormidele on praegune keel (eriti murded) säilitanud mitmeid terminatiivieelseid ja kontaminatsioonilisi

²⁷⁸ Vt. M ä g i s t e J. Terminatiivipäätteiden ja -rakenteiden alalta // Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. SKST 263. Helsinki, 1959. S. 117; vt. ka seal mainitud kirjandust.

²⁷⁹ Vt. "Lühendid" raamatu lõpus. - Viitamata murdenäited on autorilt.

konstruktsioone, mis seostuvad kas mõne selle kirjutise al-
 gul mainitud käändega või kaassõnadele tugineva analüütilise
 moodustusviisiga. Huvi pakuvad ja on osalt tänini ligemalt
 analüüsimate kuni-sõna vana kirjakeele vasted amma(k), oma-
 nik ja emmis, näit. G. Mülleril amma sen teise otsa (NEP,
 21), O. W. Masingul Wessi tulli ammak Peterpurri (MN 1822,
 76), H. Stahlil ommanick iggawest (HH II, 89) või G. Saleman-
 nil emmis se wihmsema Kochto (VEKVM, 157).

Terminatiivi tähenduses tarvitatakse vahel ka elatiivi
 ja ablatiivi, näit. kleit on poolest säärast, siit maalt.
 Need nn. eralduskäanded on algselt kuulunud terminatiivi vas-
 taspoolusesse, näidates, kust või millest saab tegevus alguse
 (jookseb puust puuni, magab õhtust hommikuni). Sellist seest-
 tülevat terminatiivse konstruktsiooni ühe poolusena on ting-
 likult nimetatud ka elativus originis*eks.²⁸¹

Eesti keel tarvitab skeemi millest milleni (mingist pii-
 rist mingi piirini). Selle skeemi käändelõppudele vastavad
 indoeuroopa keeltes prepositsioonipaarid: vene с (от) - до
 nagu с утра до вечера, saksa von - bis (vom Morgen bis
 zum Abend) jne. Esimese ja teise prepositsiooni äravahetamine
 tekitaks mõttelist segadust. Ent eesti analüütiline väljend
 elatiiv + saadik kõlbab laitmatult konstruktsiooni kumba otsa
 tahes, nagu tõendavad ilmekalt näited Wiedemanni grammatikast:
 ta on meie jüres jüri-päewast sadik - ta jäb meie jüre jüri-
 päewast sadik (GES, 572). Segadust ei tekita isegi Karksi
 kontaminatsiooniline põlest särini.

Eesti terminatiivi päritolu arutama on otstarbekas asuda
 alles peale seda, kui on saadud mõningane ülevaade nii ni-vor-
 midest endist kui ka nende võimalikest varasemaist vasteist
 kirjakeeles, murdeis ja rahvalauludes. Käesolev alapeatükk on
 seega mõeldud kogu probleemistiku sissejuhatajaks. Üksikasja-
 liku vaatluse alla olgu siin võetud ainult üks rajava käände
 eelkäijaid, nimelt terminatiivi tähenduses kasutatud illatiiv.

²⁸⁰ S a a r e s t e A. Eesti keel XIII-XVI sajandil. Tartu,
 1937. Lk. 11 jj.

²⁸¹ P e n t t i l ä A. Suomen kielioppi. Porvoo; Helsinki,
 1963. Lk. 393.

2. Terminatiivse illatiivi juured.

Ajaväljendid

Missuguseid käändeid kasutati soome-ugri aluskeeles terminatiivse konstruktsiooni millest milleni väljendamiseks, pole otseselt teada. Teise komponendina illatiiv veel kõnesse tulla ei saanud, sest s-ilised sisekohakäänded volga perioodist kaugemale ei ulatu. Kaugemate sugulaskeelte andmeil saadi tollal ilmselt läbi käändekombinatsiooniga ablatiiv - latiiv, mis vastas samaaegselt nii küsimusele kust kuhu? ja kui ka millest milleni? (lokaalses ja temporaalses tähenduses). Võimalik, et vajaduse korral toetuti ka mõnele postpositsioonile, kusjuures näiteks mõiste puu juurde oli raskesti diferentseeritav sellest, mida tänapäeval väljendame käänevormiga puuni.

Sisekohakäänete tekkimisega, nagu osutavad mordva keeled, kandus osa terminatiivseid funktsioone üle elatiivile ja illatiivile. Varem oli seal kõnealuseks otstarbeks kasutatud daativit, mis on latiivset päritolu. Daativi kõrvale astus nüüd illatiiv. Mõlemad konstruktsioonid on paralleelselt säilinud tänini. Näiteks kasutatakse ersa keelealal väljendis 'õhtust hommikuni' nii daativit kui ka illatiivi: ЧОКШНЭСТЭ ВЕДСКЕНЕ(НЬ) (daat.) ~ ЧОКШНЭСТЭ ВЕДСКЕС (illat.).²⁸² Esi-
mest võib mõnel juhul asendada ka prolatiiv, mille k on samuti latiivset päritolu, näit. ЛИСЫМОНТЬ ВЕДЕСЬ ВОТНАКСКА 'kaevus (on) vesi põhjani (= otsas)'. Prolatiivi näeme ka lauses ВЕДЕСЬ ЛЕЙСЕНТЬ КУМАКАВА 'vesi (on) jões põlveni', kus ilmselt *k > v, aga mitte *n > v, nagu on arvanud H. Paasonen.²⁸³ Terminatiivne illatiiv on esindatud veel mari ja mui-
de ka lapi keeles.²⁸⁴

Konstruktsiooni millest milleni esimene komponent on mordva keeltes tavaliselt elatiivis, kuid kivistunud väljendis, eriti paarissõnalisel adverbides võib olla säilinud ka

²⁸² Ersa keelenäited on TRU aspirandilt V. Danilovilt.

²⁸³ Vt. Paasonen H. Suomen tulosijojen n-päätteestä // Virittäjä. 1917. S. 27 ym.

²⁸⁴ Vt. Mägist J. Terminatiivipäätteiden ja -raken-
teiden alalta. S. 118.

iidne, uurali aluskeelde ulatuv *ta-ablatiiv, näit. mokša педэ-пес, ersa педэ-пес (võimalik ka песта-пес, песта-пес) 'otsast otsani (= pääst pähe)'.²⁸⁵

Viimane näide ongi sobiv sild üleminekul läänemeresoome keelte terminatiivsete illatiivide juurde. Soome keeles on sõnaühendil песта-пес täpne vastet: päästä päähän (illat.) 'otsast otsani'. Huvitaval kombel on selle paarissõnalise väljendi illatiiv säilinud ka eesti keeles, nagu osutab sellekohane näide H. Stahlilt: wallitzet otzast otza [sks von End zu Ende] weggiwast ommast wehjest (HH II, 82).

Eesti keelest arhailisem soome keel on säilitanud esialgsed terminatiivsed konstruktsioonid mõnikord küllalt järjekindlalt. Oeldu kehtib ennekõike sisekohakäändeliste väljendite kohta, kus terminatiivsusfunktsiooni kandjaks on sageli pelk illatiiv (s.o. ilma postpositsioonita saakka või asti), näit. kehua maasta taivaaseen 'kiita maast taevani', ulottua kainaloon, pohjaan 'ulatuda kaelani, põhjani', laskea yhdestä kolmeen 'lugeda ühest kolmeni', lukumäärä nousee kahteen saataan 'arv tõuseb kaheksajani', ajaväljendid riittää huomiseen 'jätkub homseni', aamusta iltaan 'hommikust õhtuni' jpt.²⁸⁶

Esitatu põhjal ei tundu enam üllatav, miks eestigi keel on eriti just paarissõnaliselt ajaväljendeis sageli säilitanud terminatiivse illatiivi, kuigi paralleelvõimalusena ka rajavad käänet kasutatakse. Järgnevalt mõned näited:

aastast aastasse: Wied. āstast āstani 'von Jahr zu Jahr' (sub. āsta); H. Gösekenil Ajast ajani 'von Zeit zu Zeit' (MLO, 67);

kuust kuusse = kuust kuuni, nädalast nädalasse = nädalani;

päevast päeva: Wied. pāewast pāewa ja pāewast pāewani 'von einem Tage zum anderen' (sub. pāew), G. Mülleril Peiwast Peiwa (NEP, 265), H. Stahlil pehwast pehwa (HH, II, 89), H. Gösekenil pehwast pehwani (MLO, 67, 407);

²⁸⁵ vt. Т р о щ е в а М. П. Наречия в современных мордовских языках. Саранск, 1969. С. 177. (Kandidaadiväitekirj TRU Teaduslikus Raamatukogus); Грамматика мордовских (макшанского и эрзянского) языков. Часть I. Фонетика и морфология. Саранск, 1962. С. 118 и сл.

põlvest põlve: Wied. põlwest põlweni 'von einer Generation zur anderen, für und für' (sub. põlw), vrd. H. Gösekenil Suggust sugguni (= soost sooni) (MLO, 68).

Eraldi märgitagu adverbidega sinna ja sia seostuvad juhud:

sinna päeva: Wied. kes senna pãewa elab 'wer so lange lebt' (sub senna); sama juba A. Thor Hellel: kes senna pãwa ellab 'wer so lange lebt' (KA, 175);

sia aegu: Wied. sia aegu 'bisher' (sub aegu).

Siinsete illatiivide terminatiivsuses pole mingit kahtlust, olgugi et esimese näite tõlkimisel on nii Wiedemann kui ka Helle kasutanud sõnu so lange, mida võiks tõlgendada ka teisiti. Omapärane on väljendi sia aegu 'seni, siamaale, siamaani' lõputa mitmuse illatiiv, millega võrreldagu tähenduselt erinevat soome väljendit näihin aikoihin 'sel ajal'.

Mis puutub paarisõnalisisse ajaväljendesse, siis on illatiivi tarvitamine veel mitmetel muudelgi juhtudel võimalik ning alati ei ole kerge otsustada, kas rajava käändega konstrueeritud sõnaühendil on mingi teine tähendusvarjund võrreldes sisseütleva abil väljendatuga, ja üldse, kumb neist on kunagi suupärasem. Võrreldagu näiteks: tunnist tundi - tunnist tunnini; kvartalist kvartalis - kvartalist kvartalini; hommikust hommikusse - hommikust hommikuni; õhtust õhtusse - õhtust õhtuni; ööst öösse - ööst ööni jne. Küll aga on keelest täielikult taandunud arvsõnade illatiivid, andes maad terminatiivile, näit. lugeda kolmest kümneni, töötada kella kaheksast viieni (mitte viide) jne. Võrdluseks märgitagu, et soome keel oma terminatiivse illatiiviga on ka niisugustel juhtudel arhailisem (kolmesta kymmeneen, kello kahdeksasta viiteen).

286 Soome keeles võib illatiiv märkida veel ligikaudset aega jm., mis tuleb terminatiivseist konstruktsioonidest lahus hoida. Ligemalt vt. P e n t t i l ä A. Suomen kielioppi. S. 409 ym.; S i r o P. Die finnischen Lokalkasus als Bestimmungen des Verbuns. Turun yliopiston julkaisuja B 57. Turku, 1956. S. 32, 34.

3. Terminatiivne illatiiv ruumi-
suhete puhul

Seni vaadeldud juhud kuuluvad kõik ajaväljendite rühma, kuid eesti murded ja folkloor pakuvad peaaegu kogu keelealalt näiteid terminatiivse illatiivi tarvitamise kohta ka ruumi-
suhete puhul. Esindatud on põhiliselt kehaosade nimetused:

jalakurku: Rei küB oli jala kurku 'kannani' (KKI US);
kelli, kellu: Jõh vesi puutunud ainult kelli (MK, 365),
Äks ütelnud [suur Tõll]: "Vot kus lombikene, ku puutus kel-
lu veel!" (MK, 369);

kinderkonti: Trm (1971) pori õli kiinderkontti;
kintu: Trm Kivijärve õlnd kintu (MK, 366);
kubemesse, kubese: Rak, Kad Kalevipoeg üeld: "Tohoh, sie
hakkab jo kubemesse ulatama!" (MK, 364), Jäm säreGa ülemale
kuBeZe (KKI US);

kuklaauku: JMd sa oleD vaevalt mulle kuklaauku (KKI US);
kurku: Kuremaa [õlnd] kurku (MK, 366); Pal, Trm Kuremaa
järv ulatas kurku (MK, 367);

niudesse: Tor püksid vae(uvad niudese (KKI US);
perse: Pal, Trm Kalevipoeg ... pajatanud nõnda: "Peipsi
ulatas mulle perse" (MK, 367);

põlve, põlvi: Kaa põlve oli vet (KKI US), Han seal oli
põlve põhku maas, Pil Põrandal olid purud põlvi, / Sõnik poo-
le sääreni, Plt Vööni vetta, põlvi lunda, Mär Seal oli põlvi
põhku maas (EVRKM, 68), Kod vesi tuli põlvi, samuti Juu, Hls,
KJn, Ksi (ulattab, lähäB jm.) põlvi (KKI US);

põlvesilma: Muh karkkad o põlve silma (KKI US);
(poolde) reide: Ksi vesi ulattas põlde reide, Muh
sõappad o puõle reide (KKI US);

rindu: Põi vezi oli riindu (EVRKM, 168), Muh sür aBe ühna
riindu, Mar et reido ühnä, Kod [vili] kõnnale riindu - riido;
samuti Pai, Sim, Jõe (kaavas, tuli jm.) riindu (KKI US), Var
ulattuB riindu (M 101, 43), Vas mæned kasvattavad aBeme et
reido ühnä (KKI US);

(poolde, saapa-) sääرده, (peeni) sääri: Ksi vesi ulattas
põlde siärde, Muh paelaD riipuZid ühnä puõle seäre, Han põle

säre tuli vet̄, Tür puole säre tul̄d vet̄, Pai p^uole säre oli
j^egi, Ran vezi olli p^ulde sirde (~ poleni sereni) (KKI US),
Pal, Trm Saadjärv ulatas mulle saapasäärde (MK, 367); Pöi
sännik p^eni säri 'luupeksini' (EVRKM, 168);

tilli: Kam, Pst Tahad t^uusta mehe tilli (MK, 365, 366);

varbasse: HJn Las see tukka tulla maani, / Vaski lakka
varbasse (EVRKM, 168).

Ainsad kehaosi mittemärkivate sõnadega näited on Kagu-
Bestist ja Kolga-Jaanist: Se p^uade tⁱhhi (ains. illat.) kodo
p^oie, KJn p^ois s^ab ammu enne sihnä, teije ei s^a p^ulde m^assegi,
Vas seho mäha ole är eläni, ole i vaesust nännü (KKI US).
Lõuna-Bestis on nii koha- kui ka ajasuhete puhul tavaline ter-
minatiivne senimaani, näit. R^ap o^da[?] seⁿi maⁿi / koⁿi t^a
tule (KKI US), samuti tule seⁿi maⁿi, koⁿi maⁿsani. Ilmselt
esindab Vastselliina seho mäha varasemat, illatiivset termi-
natiivitüüpi.

Kongruentsi seisukohast väärrib rõhutamist, et pool-sõna
ühildub peale illatiivi ja elatiivi (poolde s^aärde, poolst
s^aärest) sageli ka terminatiivis, näit. Pai poleni sereni
(KKI US), Plv p^oleni üt^säni (M 161, 28), Trv p^oleni öni
(M 59), Khk p^oleni öini (M 137, 89). Vormilt mitmuslik öini
seostub saartel ühesilbilise tüvega sõnade samasuguse termi-
natiiviga suini, luini, päini, maini (Pöi maini säfk; EVRKM,
241).

Omapärane on kongruentsi puudumine terminatiivses tüü-
bis elatiiv + partitiiv, näit. Hää kört on n ilus p^olest
s^art, Saa p^olest perset, Krk p^olest kaⁿgast, p^olest m^ad (KKI
US). Põhisõna partitiivi leidumine ka tüübis Krk p^oleni kaⁿ-
Gast (KKI US) näib viitavat sellele, et kunagi on m^ah^ra ja
hulka märkivais sõnaühendeis deklioneerunud ilmselt ainult
esimene sõna, teise järges partitiivi, nii nagu tänapäeval
veel soome väljendis osassa maata, osasta maata jnc. Secvastu
konstruktsiooni millest milleni kahe pooluse kontamineerumine
kajastub näiteis nagu Hel p^olest sereni vi sehen, Krk m^astel
olli pelvist s^anttiGi ame, naistel olli p^olest s^arini (NB!
mitmus; KKI US).

Sõna pool kasutamises on läänemeresoome keeltes teata-
vasti muudki arhailist ja iseäralikku (sm silmäpuoli 'ühe

silmaga inimene' jm.), mistõttu selle keelendiga sõnaühendid väärleksid üldse eriuurimust.

Kehaosade nimetused on terminatiivsete illatiivide puhul enamasti ainsuses, mis kajastab kahtlemata varasemat kihistist ning ulatub tõenäoliselt tagasi mitmuse oblikvakäänete tekke eelsesse perioodi (vrd. eespool ersa Kymara 'põlveni').²⁸⁷ Lisatagu, et sõnast põlv on möödunud sajandi grammatikakirjutajad E. Ahrens ning F. J. Wiedemann tundnud ainult ainsuslikke vorme: lumi tuleb põlwe; wet, lund tuleb põlwe (GE, 72); vezi on põlwe (GES, 327). Murdenäidete järgi otsustades on siiski mitmuslik põlvi levinud laiemalt kui põlv. Tähendusest tingitult on mitmuse illatiivis veel kelli ~ kelli, rindu ning peeni sääri. Seevastu ühiskeeleski laialt levinud poolde sääride püsib üha ainsuses. Selline kasutusviis kajastub ka ühes uuemas rahvalaulus Saaremaalt: uiskuZ oli paška põle säre (EVRKM, 168). Lõputa vormide ainuesinemus mitmuse illatiivis ja nende suur ülekaal ainsuses on juba ise üks oluline grammatiline kriteerium, mis näitab, et niisugused konstruktsioonid on arhailised.

Sellesse rühma kuulub veel paarissõnaline silmast silma, millele Wiedemann annab sõnaraamatus terminatiivse paralleeli silmast silmani 'von Angesicht zu Angesicht' (sub silm). Murdeis on selliste paarissõnaliste kivinenud vormelite kasutamine veel praegugi säilinud.²⁸⁸

Varem ulatuslikult levinud terminatiivne illatiiv on jätnud endast vanasse kirjakeelde või murdeisse teistsuguseidki, üsna sporaadilisi ning esimesel pilgul ebamäärasena tunduvald jälgi. Mainitagu siinkohal vaid järgmisi:

põlve sisse: B. G. Forseliuse omaks peetavas aabitsas 1698 kolman-da nink nel-jän-dä põl-we-sis-se (VEKVM, 248);

põlve taha: Forseliuse aabitsas 1694 kol-man-da ning nel-jan-da põl-we tah-ha; teen min-na hääd tuh-han-da põl-we tah-ha (VEKVM, 241);

²⁸⁷ Vt. eespool "Kehaosi märkivate nimetuste numerusest", lk. 148 jj.

²⁸⁸ Vt. U n i v e r e A. Terminatiivse illatiivi teised teed // Keel ja Kirjandus. 1971. Nr. 11. Lk. 669 jj.

(amma) põhja sisse: G. Mülleril olleme ninda ama se
Pochia sisse errarickututh (NEP, 176);
(ammak) põlve sisse: Forseliuse aabitsas 1698 te min-na
hääd ammak tuh-han-de põl-we-sis-se;
(ammo) surma sisse: J. Rossihniusel ninck ei olle omma
ello mitte armastanut ammo se surma sisse (VEKVM, 35);
kuni põlvi: Kod kunni põlvi püksid ülesi kiärittuD (KKI
US);

kuni räästa(sse): Kod kätGe anG kunni rääsē (KKI US).
Terminatiivsete konstruktsioonide põlve sisse ja põlve
taha kohta saab endiselt esitada illatiivile tunnusomase küsi-
muse kuhu?, esimese puhul ka millesse? Postpositsioonide kasu-
tuselevõtt on aga eesti keele struktuurist tingitult toonud
endaga paratamatult kaasa põhisõna siirdumise teise käändes-
se. Prepositsioonidele amma, ammak ja ammo järgnevad põhja
sisse 'põhjani', surma sisse 'surmani' ja põlve sisse 'põl-
veni' pole sisuliselt midagi muud kui analüütilised illatii-
vid, nad võrduvad vormidega põhja ~ põhjasse, surma ~ surmas-
se, põlve ~ põlvesse. Arvatavasti ei saa tegemist olla liht-
sa juhusega, et B. G. Forselius on käändefunktsiooni rõhutava
sisse-keelendi põhisõnaga pidevalt kokku kirjutanud. Kodavere
kuni-sõna sisaldavad konstruktsioonid on samuti analüütili-
sed, kuid neis on algupärased lõputa illatiivid põlvi ja rää-
sē veel säilinud. Terminatiivselt illatiivilt terminatiivile
ülemineku vormidena on eriti viimastel rajava käände kujune-
miskäigu selgitamisel suur tähtsus.

Kõike eelöeldut resümeeerides võib konstateerida, et ter-
minatiivne illatiiv on vanimaid rajava käände eelkäijaid, mi-
da eesti keele ja sugulaskeelte näidete varal saab tõestada.
Selle juured ulatuvad volga perioodi (md ~~нега-нег~~ - sm pääs-
tä päänän 'otsast otsani') ning paarissõnalisel temporaalseis
väljendel on see eestigi keeles püsinud veel elujõulisena
(põlvest põlve jt.). Seevastu lokaalsuhete edasiandmisel on
terminatiivse illatiivi tarvitamine rudimentaarne ja piirdub
põhiliselt kehaosade nimetustega (poolde sääride jt.).

Läänemeresoome keelte illatiivi funktsionaalne koorma-
tus on nii eesti keeles kui ka lähisugulaskeeltes andnud

tõuke mitmusuguste analüütiliste terminatiivkonstruktsioonide tekkimiseks. Enne ni-lõpulise terminatiivi väljakujunemist on eesti keeles võistelnud omavahel mitmed kaassõnalised juhud, millest saadik- ja kuni-tüüp on teatavalt seoses saanud alguse arvatavasti juba läänemeresoome aluskeeles. Seevastu vana kirjakeele tüüpilised 'kuni'-juhud sõnadega ammo, ammak, emmis, omanik jt. kuuluvad eesti keele eriarengu perioodi.

3.3. TRANSLATIIV

Besti murded tunnevad põhiliselt kolmesugust translatiivi: 1) konsonantühend ks on säilinud (sūreks meheks 'suureks meheks'), 2) ks on assimileerunud š-iks (sūreš meheš), 3) ks-i asemel esineb st (sūrest mehest). ks-iline tüüp on omane Põhja-Besti murrete lääne- ja keskosale ning kirjakeelele, š-iline Lõuna-Besti murdele ning st-line Ida-Besti keelealale (alates Võru ja Tartu murde idaosast kuni Kirde-Besti rannikumurde kesk- ja idaosadeni välja).

Nimetatud esinemusest on kahtlemata vanim ks-iline, sest lisaks teistele läänemeresoome keeltele tunnevad seda mõrdva keeled (vrd. soome suureksi mieheksi 'suureks meheks', ersa modaks 'maaks', mokša lomankš 'inimeseks'). Tüübis sūreš meheš näeme samasugust ks-i assimilatsioonit kui sõnuses jānesed 'jānesed', varešed (< *varekset) 'varešed'. Rahuldava seletuseta on tänini jäänud st-line translatiiv, mis vormiliselt langeb kokku kirjakeele elatiiviga (suurest mehest 'suurest mehest'). Kõik seni esitatud "kaheldavad" seletuskatsed on oma "Besti keele ajaloolises morfoloogias II" ära toonud ka H. Rätsep.²⁸⁹ Algallikatele igakord detajilselt viitamata esitagem meiegi siin lühidalt varasemate autorite arvamusi ks-translatiivi asendumisest st-lisega. Seejärel pakume välja uue seletuse st-translatiivi tekke kohta.

²⁸⁹ R ä t s e p H. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu, 1979. Lk. 68 jj. (TRU rotaprint).

Kasutades nii omi "Narva murdest" tehtud märkmeid kui ka E. Ahrensi, F. J. Wiedemanni ja M. Veske töödes leiduvaid s- ning st-lõpulisi translatiive, esitab E. N. Setälä juba möödunud sajandi lõpul seletuse st-tüübi tekke kohta. Tema arvates põhineb selline elatiivi ja translatiivi segunemine kas vahetult häälikumuutusel ks > st või ks > s, millest siis "segunemise tõttu" on saanud st.²⁹⁰ Hilisemad uurijad eitavad häälikumuutust ks > st, kuid peavad võimalikuks st-vormide teket s-illisist. Nii näeb A. Saareste st-translatiivi teket just neil aladel, kus esinesid kõrvuti s-translatiiv ja s-inessiiv. Segimineku vältimiseks olevat st üle võetud st-adverbidest (kirjakeeles sti-adverbid). L. Kettuneni arvates pole erinevate funktsioonide tõttu selliste vormide ühendamine võimalik. Pealegi puudus Lõuna-Eesti idaosas ja ka Kodavere murrakus (kus inessiiv on h- või n-lõpuline), selliseks segunemiseks igasugune alus. Oma poolse võimalusena eeldab L. Kettunen elatiivi st-lõpu muutumist s-iks ja siis selle esialgse st-kuju taastamist ning ülekanmist ka translatiivi. Naabermurrete ks-translatiivi mõjul tulevat arvesse ka selle otsene substituserimine tuntuma st-ga. L. Kettuneni teoses "Eesti kielen äännehistoria" on jäänud aga kõlama seisukoht, et st pärineb ikkagi elatiivist; muutusele st > s järgnes t taastamine lausefoneetilis-tel põhjustel, mille tulemusel olevat siis ka translatiiv kujunenud st-liseks (< s < ks).²⁹¹

st-translatiive on hiljuti põgusalt puudutanud ka J. Sang, märkides, et "ühendeid ks ja st seob mingi psühholoogiline lähedus", sest mõnel korral olevat ta registreerinud st-list translatiivi ka kihnulaste kõnes, kus sellele ei leidu mingit "häälikuseaduslikku tuge".²⁹²

Enne kui nende ridade autor pakub välja uue seletuse st-translatiivide kujunemise kohta, mainigem, et neid leidub

²⁹⁰ S e t ä l ä E. N. Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsingissä, 1899. S. 164.

²⁹¹ K e t t u n e n L. Eesti kielen äännehistoria. Kolmas painos. SKST 156. Helsinki, 1962. S. 41.

²⁹² S a n g J. Valged laigud eesti keelekaardil. // Keel ja Kirjandus. 1982. Nr. 8. Lk. 426.

ka eesti varasemas kirjasõnas. Ootuspäraselt on selliseid viljelnud Ida-Eestist pärit kirjamehed (J. Hornung, O. W. Masing, F. R. Kreutzwald). Näiteks esineb F. R. Kreutzwaldil tükist ajast 'tükiks ajaks'.²⁹³ st-translatiivide märgata-vale vanusele Ida-Eesti aladel viitab ka rahvalaulude keel, kus lõppude -ksi, -kse, -kse, -ssa, -sse, -ssi kõrval esi-neb ka -sta.²⁹⁴ Kodavere murrakus on translatiivi -st siiski võrdlemisi hiline nähtus, sest ta pole allunud üldisele muutusele st > ss; vrd. mus = kirjak. must, püssi = kirjak. püsti.²⁹⁵ Kodavere rahvalauludeski on translatiivi lõpuks veel järjepanu -ss (< -ks).²⁹⁶

Eesti murdeis, kus ks on asendunud st-ga, leidub translatiivi kõrval veel teisigi juhte, seda ennekõike verbivormistiku alalt. Nii loetleb E. Koit Kihelkonna murrakust umbisikulise tegumoe muuteid lõittast 'leitakse', pannast 'pannakse'. st-line on ka tunnust (kirjakeeles tunnukse 'tundub'). Jämajalt on registreeritud parandaste, ehitaste 'ehitatakse'.²⁹⁷ Seletus peituvat sisekaos (parandaste) ja sellele järgnenud metateesis ts > st. Selliseid st-vorme on omal ajal Saaremaalt kirja pannud juba F. J. Wiedemann: hütaste.²⁹⁸ E. N. Setäläl leiduvad samalaadsed süiaste ja tapetaste²⁹⁹, kus varasema ks-i asemele on samuti tulnud st. Otsest ks-i ülekasvamist st-ks siin siiski vist oletada ei saa. Eeldatav ts-iline vaheaste on muide turtud laiemaltki; vrd. Kodavere murrakus parandaste 'parandatakse', tuatse 'tuuakse' jt.³⁰⁰ L. Kettunen näeb siin põhjendatult sünkoopi, kusjuures ks on enne seda muutunud juba ss-iks: puhassatse < *puhassattasse 'puhastatakse'.³⁰¹ Pole kahtlust, et ka Saaremaa näiteis on ts- või st-vormidele eelnenud muutus

²⁹³ R ä t s e p H. Op. cit. Lk. 67.

²⁹⁴ P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Lk. 220 jj.; P e e g e l J. Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest. Lk. 49.

²⁹⁵ K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaiferschen dialekt. SUST XXXIII. Helsinki, 1913. S. 73.

²⁹⁶ P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Lk. 238.

²⁹⁷ K o i t E. Jooni Kihelkonna murrakust // ESA IV, 1958, 1959. Lk. 128.

ks > ss. Kuigi st-translatiivi ja umbisikulise tegumoe st-vormide väline sarnasus on käegakatsutav, pole praktikas ilmselt käidud sama rada. Tõsi küll, mõnede mitmuse vormide puhul saaksime kavandada verbidega peaaegu analoogilise kujunemistee, näit. mõteteks > mõtetess > mõtets, kuid oodatava vormini mõtetest 'mõteteks' me sel teel ikkagi ei jõua.

Otsides st-translatiividele usaldusväärsemat seletust, tuleb silmas pidada konsonantühendi ks üldfoneetilisi muutumisvõimalusi. Soome-ugri keeltele pole muide tundmatu otsene metatees ks > sk, mille kohta toodagu näiteks komi musk-'maks' = urali *maksa.³⁰² Ent selliseid näiteid võime leida ka ligemaist sugulaskeelist, ja mis eriti oluline, metateetilise sk järgneva üleminekuga st-ks. Otse klassikaliseks näiteks selle kohta on vepsa hilistekkeline nost- ~ nost-lõpuline aproksimatiiv, mis on sündinud translatiivse postpositiooni *lõkse (sm luukse 'juurde') baasil, näit. poigalost ~ ~ poigan(n)ost 'poja juurde'. Murrakuti on veel hästi säilinud ka ks-iline esinemus: poigannoks ~ poigannoks.³⁰³ Pilt on seega täpselt sama kui eesti ks- ja st-lõpulise translatiivi puhul.

Beldades paralleelse ks > sk > st võimalusi eri keelis, laseb eesti st-translatiiv end põhiliselt seletada metateesiilminguna: sureks meheks > süresk mehesk > sürest mehest 'suureks meheks'. sk-line vaheaste pole ei eesti ega vepsa keeles jäänud püsima sel lihtsal põhjusel, et konsonantühendit st on sõna lõpus hääldusorganail palju kergem moodustada kui sk-d. Kuid ka sõna keskel pole muutust sk > st suudetud

²⁹⁸ W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ehstnischen Sprache. S. 475.

²⁹⁹ S e t ä l ä E. N. Yhteissuomalainen äännehistoria. S. 164.

³⁰⁰ K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt. S. 86.

³⁰¹ K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekt. SUST XXXIV. Helsinki, 1914. S. 148.

³⁰² A l v r e P. Uurali keelte ajaloolise foneetika harjutusülesanded ja materjalid (konsonantühendid). Tartu, 1979. Lk. 22. (TRÜ rotaprint); Основы финно-угорского языкознания.

alati vältida, nagu osutab ilmekalt lõunaeesti murdesõna
päästlane (< *pääskyläinen) 'pääsuke'.

3.4. EKSTSESSIIIV

Ekstsessiiv on neid väheseid läänemeresoome keelte kände-
deid, millele on pühendatud eriuurimusi.³⁰⁴ Seetõttu võiks
arvata, et teadlased on jõudnud üksmeelsele seisukohale nii
ekstsessiivi päritolu kui ka rakendusvõimaluste suhtes.
Ometi ei näi veel kõik ekstsessiivi probleemid olevat ammen-
davalt lahendatud, seda eriti eesti keele üksikvormide puhul.

Eesti kirjakeel kasutab ekstsessiivi ainult sõnades
kodu-nt, taga-nt. Küsimusele kust? vastavaid adverbide või
postpositsioone on registreeritud ka soome murdeist, samuti
karjala, isuri, vadja ja liivi keelest, näit. sm kotonta
'kodunt', luonta 'juurest', krj tagoanda 'tagant', luonda
'juurest', is takkänd 'tagant', sind 'sealt', vdj kotonta
'kodunt', lv tagänd 'tagant', kougänd 'kaugelt'. On avalda-
tud arvamust, et ekstsessiiv (mis kujunes ilmselt essiivi
ja vana ablatiivi sufiksile liitumisel) pärineb läänemere-
soome aluskeelest.³⁰⁵ Teda ei tunne ainult vepsa keel. Üld-
tarvitatava käändena pole see ilmselt mujalgi olnud varem
kasutusel; tema tarvitussfäär on piirdunud üksikute adver-
bide ja postpositsioonidega.

Ekstsessiivi küllaltki hilist tungimist substantiivi-
desse, mis märgivad ametit või tegevusala, tunnevad ainult
Kagu-Soome murded, isuri ja vadja keel. Kui on juttu ametist
lahkumisest, esineb oodatava elatiivi asemel ekstsessiiv: sm

Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков. Моск-
ва, 1974. С. 151.

³⁰³ K e t t u n e n L. Vepsän murteiden lauseopillinen tut-
kimus. SUST LXXXVI. Helsinki, 1943. S. 370. V r d. T u n k e l o
E. A. Vepsän kielen äännehistoria. SKST 228. Helsinki,
1946. S. 427; З а й ц е в а Н. Г. Именное словоизменение
в венесском языке. Петрозаводск, 1981. С. 144 и сл. З а й -
ц е в а М. И. Грамматика венесского языка. (Фоже-
ка и морфология). Ленинград, 1981. С. 191.

³⁰⁴ A r i s t e P. Ekstsessiivist läänemere keeltes // ESA
VI, 1960. Lk. 145. jj.; S ä r k k ä T. Itämerensuomalaisten
kielten eksessiivi. SKST 291. Helsinki, 1969.

hānt pantī pois opettajant 'ta vallandati õpetaja-ametist',
is soDamihend 'sõjaväeteenistusest', vdj karjušinD 'karjase-
ametist'. Toodud näidetele on lähedane ekstsessiivi tarvita-
mine vadja keeles, kui näidatakse inimese siirdumist mis
takes muust olukorrast teise, näit. jahsi tuli tervessi
läsivänd 'laps sai terveks, sai haigusest lahti'.

Näeme, et iidne ablatiivilõpp *-ta, *-tä on ekstsessiivi
vi *-nta, *-ntä puhulgi üha tähendusfunktsioonide kust?,
millest? kandjaks. Ule nende piiride pole ilmselt ka eesti
keeles ekstsessiiv tunginud, kuigi juba Wiedemann (lähitudes
puhtformaalseist tunnuseist) on oma grammatikas paigutanud
vormide kodunt, tagant kõrvale adverbid küllant, villand,
viimandi, kogunda, hulgandes, üksinda jt.³⁰⁶ Eitavale seisukohale
ekstsessiivse päritolu suhtes on mõned uurijad asunud
ka meie rahvalaulude vormide roonda, pajunda, käenda jt. pu-
hul.³⁰⁷

Esitatule vastakat seisukohta esindab "Eesti keele aja-
looline morfoloogia II", kus seisab sõna-sõnalt: "A l g u-
p ä r a l t (siinne sõrendus - P.A.) ekstsessiivvormideks
peetakse adverbe kodunt, tagant, üksinda, villand; murretes
ka küllant 'küllalt', siint 'siit', kavent 'kaugelt', vii-
mandi 'viimati' jt. Rahvalaulude keeles on ekstsessiivvor-
me rohkem (roonda 'roost', pajunda 'pajust', sulunda 'sulust',
käenda 'käest', peonda 'peost')".³⁰⁸ Tõsi, selliseid vorme
on mitmetes varasemates töödes peetud diferentseerimatult
ekstsessiivilähtelisteks. Peale T. Särkkä doktoriväitekirja
ilmumist läänemeresoome keelte ekstsessiivi kohta (a. 1969)³⁰⁹
ootaks aga kas tema seisukohtadega ühinemist või nende ümber-
lükkamist. Et mainitud paigas pole tehtud kumbagi, tohiks
mõnede seikade ülesilmitsemine koos siinsete kommentaaridega
olla omal kohal.

³⁰⁵ L a a n e s t A. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse.
Tallinn, 1975. Lk. 112.

³⁰⁶ W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ehstnischen
Sprache. S. 305 ff.

³⁰⁷ S ä r k k ä T. Itämerensuomalaisen kielten ekssiivi.
S. 104 ym.

³⁰⁸ R ä t s e p H. Eesti keele ajalooline morfoloogia II.
Lk. 82.

Kirjakeele kujudele kodunt, tagant vastab rahvalauludes nta-lõpuline esinemus: kodunta, taganta. Lõuna-Eesti lauludes leidub üksikuid ekstsessiivi meenutavaid vorme ka mitmetest substantiividest: ronda, pajunda (Helme); sulunta, tallinta (Urvaste), käenda, peonda, tarenda (Setu) jt.³¹⁰ T. Särkkä on nende analüüsiks ohverdanud väitekirjast terve peatüki (lk. 104 - 123), püüdes igal üksikjuhul näidata, et tegemist pole mitte kust? või millest? funktsiooniga, vaid pigem küsimusele kus? vastava tavalise n-lõpulise inessiiviga, millele on liidetud täitesõna ta, da. Et kõiki juhte pole võimalik pidada ainuüksi ekstsessiivideks, on omal ajal olnud selge juba J. Hurdale, sest kommenteerides vorme pähütsinda, jalotsinda (Setukeste laulud III, lk. 232), võtab ta arvesse ka inessiivi + ta võimaluse (pähütsin ta, jalotsin ta), kusjuures ta pole tema arvates midagi muud kui vana ~~da~~ Mitmeid kohti ongi J. Hurt selle põhimõtte järgi redigeerinud, viies kaastõeliste kokkukirjutatud vormid lahku, näit. ütten koonda > ütten koon ta, emändä üsjändä > emändä üsjändä, käendä > käen dä jt. T. Särkkä arvates peaksid selatunnisel viisil ka need nda-, nta-lõpulised vormid, mida J. Hurt pole kaheks sõnaks muutnud.

On tõsi, et mitmed laulud on täitesõnaga ta küllastunud, mis teeb oletatavate ekstsessiivvormide otsimise raskeks. Kui arvestada veel asjaolu, et algupäraste tagant-, koduntkujude levilaks on põhiliselt Kirde-Eesti, põhjarannik ning saared ja et Lõuna-Eestile on omäne elatiivne takkast-, tagast-tüüp, jääb argumente ekstsessiivsete substantiivide kasuks üpris vähe järele. Isegi sellised paralleelvärsid, kus elatiiviga näib kombineeruvat vastuvaidlematu ekstsessiiv, osutuvad ligemal vaatlusel kahtlasteks. Nii on lugu arvata-vasti tarenda-vormiga setu rahvalaulus. Värsid NÄio iks tagast vasta lausui: / Esi on meil taari tarenda, / Esi ollut kelderista, / Mõdu iks musta kamberista jagunevad teistes

309 Vt. allmärkust 304.

310 P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Lk. 36, 50.

lauluvariantides neiu ja noormehe kahekõne puhul nii, et tarenda asemel on inessiiv tarena koos selle juurde kuuluva paralleelvärsiga kelderin, millele järgnevad elatiivivormid alles koos noormehe vastusega. Mõttelt ja vormilt deformeerunud värsid pole just ideaalne materjal lingvistiliseks uurimistööks. Nõnda siis ei jäägi vist muud üle, kui ühineda T. Särkkä konstateeringuga, et "Etelävirolaisista vanhoista runoista ei siten ole mielestäni osoitettavissa yhtään varmaa -nda, -ndä (~ -nta, -ntä) -päätteisen lokaalin erosijan muotoa" (lk. 123). Kui soovime tõestada vastupidist, tuleb leida argumendikindlamat ainestikku.

Ekstsessiivikujuliste adverbide kodunt ja tagant kõrval on eesti murdeist piiratult teateid veel vormide siint 'siit' ja kavent 'kaugelt' kohta. Nagu juba P. Ariste on osutanud³¹¹, tuleb Vaivara siint puhul näha laenu isuri või soome keelest; vrd. is sind, Kagu-Soome siint, siintä. Mujal eesti keelealal on kasutusel ootuspärane vana ablatiiv siit, Lõuna-Eestis aga hilistekkeline elatiiv siist.³¹²

Vormi kavent kohta on uurijail olnud tegelikult kasutada üksainuke kirjapanek Karksist: Kavent om sakest kuulta pikse mürinet, välku om kah nätä.³¹³ Tegemist on näidiskause murdepärasustamisega, mis äga ei anna veel põhjust pidada kavent-kuju ebaehtsaks. Samuti pole alust näha nõrga astme tõukejõuna käändelõpust tingitud suletud silpi, sest kauge-tüve asemel on kav(v)e- üldistunud muudelgi juhtudel, näit. Wiedemanni sõnaraamatus (4. trükk) kawe G. kaweda (d), kawwe G. kawwe (kawe) (d) = kauge, kawwemb 'weiter', kawweb 'weit', kawwehe 'in die Ferne' (vg. 229). Adverbi kavent ja temaga põimuvate mudete analüüsi seisukohast on olulised t-, d- elemendiga vormid kawwetehe, kawwetehe, kawwetest (d) = kaugele, kaugele, kaugelt, kawwedahe (d) = kawwetehe (sealsamas). Dentaalainese sisaldavad samuti "Setukeste lauludes" leidu-

³¹¹ A r i s t e P. Ekstsessiivist läänemere keeltes. Lk. 148.

³¹² A l v r e P. Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes // ESA IX, 1963. Lk. 144.

³¹³ S a a r e s t e A. Väike eesti murdeatlas. Uppsala, 1955. Lk. 94.

vad kavvetast (I, lk. 9) 'kaugelt' ja kavvendeh (III, lk. 4) 'kaugell'.³¹⁴ Et sõnast 'kauge' on kasutusel ekstsessiiv ka liivi keeles (kougānd 'von weitem')³¹⁵, pole võimatu, et sel on mingi kaugeseos eesti kavent-kujuga. Vähemalt võib teda võtta kui arvestatavat lisatõendit ekstsessiivi kasuks. Rahvalaulude kavvendeh on aga pigem kahe eritüvelise ja -lõpulise inessiivivormi kui ekstsessiivi + h kontaminatsioon: kavvan + kavvedeh. de-, te- või da-, ta-aines näib muudelgi juhtudel pärinevat gsa-adjektiividest (*kaukgsa) ja tal pole käändelõpuga midagi ühist.

Järgnevalt võtame vaatluse alla viisi, määra jm. väljendavad nd-, nt-elementidega adverbid, mis on levinud peamiselt eesti keeles. Murdevormide kõrval esitame võimalust mõõda näiteid ka vanast kirjakeelest (või ainult sellest, kui murdevasted puuduvad). Varasemad tõlgendused, nagu juba eespool mainitud, on üldiselt ekstsessiivi kasuks.³¹⁶ Ekstsessiivse algupära suhtes on täielikult eitavale seisukohale asunud erinurimuses ainult T. Särkkä³¹⁷, kelle seletuskatsed üksikvormide puhul pole küll alati ammendavad, kuid oma põhisuunitluselt siiski aktsepteeritavad. Ekstsessiivi näidete hulgast on viisi- ja määraadverbid välja jätnud ka A. Laanest.³¹⁸

esmandi: Leidub Hupeli grammatikas kujul esmande 'zu-erst'³¹⁹ ja S. H. Vestringi käsikirjalises eesti-saksa sõnaraamatus. Teatavasti tegi Vestring oma ülestähendused Pärnu kandi keelest, mistõttu sel sõnal näib olevat otsene seos sealmail veel praegugi viljeldava viimandi-vormiga (vt. allpool). Kirjakeele esmalt on ablatiivse tuletisena ilmselt vanem kui l > n muutuse läbi teinud esmande.

³¹⁴ H u r t J. Setukeste laulud I. Helsingi, 1904; III. Helsingi, 1907.

³¹⁵ K e t t u n e n L. Livisches wörterbuch ... Helsinki, 1938. S. 146.

³¹⁶ Vt. täiendavalt V i l l u p A. Adverb eesti keeles. Tallinn, 1969. Lk. 67 jj.; V i l l u p A. Viisiadverb ja selle arenemine eesti keeles. Tartu, 1953. Lk. 52, 179, 320 jj. (Kandidaadivälitekirj TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).

³¹⁷ S ä r k k ä T. Itämerensuomalaisten kielten ekssiivi. S. 184 ym.

hulgandi: Põhiliseks levialaks on Mulgimaa ja sellega piirnev Kolga-Jaani ning Sangaste (osalt ka Urvaste) kihelkond. Vormide uġanDi Krk, Trv, Hel, KJn, Urv uġanDe San kõrval on kasutusel ka geminaadiline uġgantti Pst, Krk. Samatähenduslike vormidena, mida vaadeldava tüübi seletamisel tuleb tingimata arvestada, kasutatakse murdeis veel terminatiivseid ja essiivseid kujusid uġgani Kse, Juu, uġgana Hġġ, Jõe, possessiivsufiksilisi vorme uġganasa Jõe, uġganfs Khk, uġgalDas Krj, uġgalDis Khk ning ka De- ja sti-lõpulisid edasituletisi uġganiDe Urv, Rõu, uġganiste Puh, Nõo, Kam, Plv.³²⁰ Wiedemanni sõnaraamat tunneb nimetatud hulgana, hulgani, hulgandi kõrval veel possessiivsufiksilist murdekuju hulgandes (vg. 1249). T. Särkkü on nd-vormide teket näinud sünonüümpaaride kontaminatsioonis; hulgani + hulgades = hulgandi ~ hulgandes (lk. 192). Siinjuures tuleks siiski silmas pidada seika, et selles tüübis on ni-vormid sekundaarsed, lähtunud na-listest, mistõttu on võimalik ka hulgana + hulgaldas = hulgandas, millest omakorda edasiarenguna hulgandes, hulgandis ja hulgandi. Täiesti uue seletusena tahaksin siinkohal välja pakkuda dissimilatsioonivõimaluse, mida seni pole nd- ja nt-adverbide puhul arvestatud. Kontaminatsioon eeldab samaväärsete vormide paralleelset kasutamist samal murdealal, mille kohta aga käesoleval juhul puuduvad andmed. Seevastu korduva l-i asendamine nasaaliga (või vastupidi) on nähe, mis võib toimuda sama sõna piires selle kindlast arengujärgust sõltumatult: võimalik nii hulgaldas > hulgandas kui ka hulgaldes > hulgandes jne., mille lõppproduktiks ongi analüüsitav hulgandi. Dissimilatsioonile allunud adverbidest (NB! ka küllalt > küllant, viljalt > villand) võib aga muutus ld > nd kergesti edasi kanduda teistesegi sama tuletusrühma sõnadesse.

318 L a a n e s t A. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Lk. 112.

319 H u p e l A. W. Ehnstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte. Riga; Leipzig, 1780. S. 148, 523.

320 A l v r e P. Terminatiivseist konstruktioonidest terminatiivini. Teel terminatiivile II // Keel ja Kirjandus. 1974. Nr. 4. Lk. 225.

kogundi: Levinud piiratult Lõuna-Eestis (-ndi ja -ntti), näiteid vaid kolmest kihelkonnast: koGunde Trv, Krl, koGuntti Krk. Wiedemanni sõnaraamatus leidub nii kogundi kui ka selle variandid koguni, kogunisti, kogona, koguna, lisaks veel possessiivsufiksiline kogunes, kõigil tähendus 'ganz, gar, gänzlich, ganz und gar, durchaus' (vg. 319). Viimane on tuntud ka vanast kirjakeelest, näit. Wanradtil-Koellil kookones, a. 1665 kogkones, a. 1710 koggonis.³²¹ Vanimaks lähteks on tõenäoliselt essiiv ning selle omastusliiteline variant, mida veel tänapäevalgi murdeis piiratult kasutatakse: koGona Rõu, koGunes Puh, Se. Adverbi kogundi arvatavad eelkäijad kogunda, kounä 'gegen einander geeignet' leiduvad Wiedemanni sõnaraamatus (vg. 354), kuid murdeist pole neid enam õnnestunud registreerida.

Nii hulgandi kui ka kogundi on määradverbid (tuletised sõnust hulk ja kogu), mille paralleelvormide sarnasus viitab samasugusele arengukäigule. Sõnal kogu baseeruvaid tuletisi on tänapäeva murdeis siiski mõneti vähem kui hulgandi-tüübis, näiteks puuduvad ablatiivsete hulgaldas, hulgaldes, hulgaldis vormide vasted. Nende varasemas eksistentsis pole aga mingit kahtlust, sest sellele viitab nii Stahli "Anführungi" kogkonis / kohldes 'gantz vnd gar' kui ka Wiedemanni grammatika koulde (: kogu) 'gänzlich'.³²² Kui jätame siinkohal kõrvale teiste samatüübiliste adverbide analoogilise või tasandava mõju, saame nd-lised vormid tuletada vaevalt kahe vana määrsõnatüübi, essiivse/terminatiivse ja ablatiivse kontaminatsioonist: koguna + ko(g)ulta = kogunda, kounda; koguni + ko(g)ulta = kogundi.

küllant: Esineb mitmel murdekujul ainult Lõuna-Eestis: küllant Hel, Nõo, külant Hls, Ote, Rõu, külländ Kam, Puh, Ran, San, küländ San, Krl, Har, Kan, Plv. Paiguti on toimunud denasalisatsioon, mille tulemuseks on ð-lõpulised kujud, nagu küllät Pst, Krk, külät Krk, Urv, Har, Rõu, Plv. Põhja-Eesti

³²¹ Saareste A., Cederberg A. R. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524 - 1739. Tartu 1925-1931. Lk. 354, 152, 322.

³²² Stahl H. Anführung zu der Estnischen Sprach. Revall, 1632. S. 30; Wiedemann F. J. Grammatik der Ehstnischen Sprache. S. 302.

murdealale ja kirjakeelele on omane ablatiivne tüüp küllalt, mida kujul küllalt, küllalt on siin-seal registreeritud Lõuna-Eestiski (Trv, Hel, San, Ote, Võh, Vas).

T. Särkkä seletus, nagu oleks t assimileeritud l-i lihtsalt homorgaanseks n-häälikuks (lk. 193), tundub otsituna, kuigi teatud analoogia on olemas üksikvormide taandrek 'taldrik' ja kuft 'kult' näol. Et erinevalt eespool käsitletud hulgandi- ja kogundi-kujudest tuleb lahenduse otsimisel orienteeruda kitsalt ablatiivile, näib olevat iseenesestmõistetav. Puuduvad ju murdeis igasugused n-elementidega kõrvalkujud. Wiedemanni sõnaraamat pakub küll mõningaid lõpukaota vorme, kuid needki (küllalte, küllalti, vg. 429) on ablatiivse läheteaga nagu muide ka adjektiiv küllaldane. Et pidada küllantvormi ekstsessiiviks, mis oleks saadud varasemast lõpukaota küllantä-kujust, siis peaks ootuspäraselt eksisteerima ka nda-line adjektiiv küllandane, mida ometi pole olemas. Järelikult on praeguseil andmeil igati põhjendatud lähtuda ablatiivsest küllalt-kujust ning pidada nt-esinemust sekundaarseks. Ideaalselt sobib siin seletuseks dissimilatsioon, millega l-i kuhjuvat liigsust on sõnas piiratud (küllalt > küllant).

viimandi 'viimati, lõpuks, mõne aja eest, mitte kaua tagasi': Kasutusel piiratud Põhja-Eesti murdealal, Pärnu ümbruses ja Saaremaal. Esineb mitmeid fonetilisi variante: viimandi Ans, Khk, Tor, viimandi Saa, viimandi Jaa, viimandi Vll, Põi, Aud, viimandi Khk, viimandi Pär. Mujal Eestis on tarvitusviis üsna kirjakeelepärane, nagu viimati, viimate, viimati jt. Wiedemanni sõnaraamatus leidub n-ainesega puhtterminatiivne viimani = viimati 'zuletzt, endlich; neulich, letztthin' (vg. 1377), mis näib vahetult olevat aluseks viimati-tüübile (= viimani + viimati). Teisalt esineb aga murdeis, nagu nägime hulgandi- ja kogundi-vormistiku käsitlemisel, ndi- ja nti-lõppude vaheldumist. Sellega võiks viimandi-tüübi analüüsis piirdudagi, kui poleks vana kirjakeele esmande kaudu vihjet ablatiivsele päritolule (vrd. esmalt). Kas kunagi on eksisteerinud adverb viimalt või selle possessiivsufiksiline variant viimaldes, pole teada, kuigi antonüüm esmalt ja ka soome viimeiseltä 'lõpuks, viimaks' lubavad seda eeldada.

Ablatiivse viimalt-kuju esilekerkimine (murdeist või vanast kirjakeelest) lisaks ainult uue arvestatava kontaminatsioonivõimaluse viimani + viimalt, muutes viimandi-tüübi ekstsessiivse lähte veelgi ebatõenäolisemaks.

viljand, villand: Varasemais õigekeelsussõnaraamatus³²³ anti need mõlemad kirjakeelsetena, kusjuures viljand võrdustati viljalt-kujuga, näit. EÕS III-s viljand (küllalt), viljalt = viljand (lk. 1668), villand = küllalt; tüdinud (lk. 1669), VÕS-is 1936 viljand (küllalt, ohtrasti), viljalt (= viljand), villand (= viljand). Tänapäevaks on kirjakeelena järele jäänud ainult villand, millele ÕS 1960 annab tähenduse 'küllalt, tüdinud' (lk. 752), ÕS 1976 aga '(tüdumuse) küllalt' (lk. 793). Viimane pakub murdelisena välja sõna viljalt 'ohtrasti, küllaga' (lk. 792). Murdeis jagureb see substantiivil villi: vilja põhinev adverbitüüp selliselt, et nd-line variant on põhiliselt omase Lõuna-Bestile, lt-line aga Põhja-Bestile seal, kus asjaomane adverb veel üldse tuutud on (näit. villalt Ksi, Ris). Mitmed häälikulised variantid jagunevad murrakuis järgnevalt: viljand Hel, Ote, Krl, Har, villand Trv, villant Rõn, viljand Lei, villand Võn, viljand Rõv, Se, viljand Lut, viljand Koi, viljant Rõu, viljand RÄp, Se, viljand VNg, Kod. Denasalisatsiooni kajastab viljant Har, Rõu, olles sellega paralleeliks küllant-, küllant-tüübile (vt. eespool). Käänduva viljand-vormiga näib tegemist olevat lausenäites ei tule tal sennu püüde, ja ei lähä viljandesse (? transl. kaH Har. Teoreetiliselt on siin võimalik ka vana possessiivsufiksilise ndes-kuju oletamine (vrd. huljand). Wiedemanni sõnaraamatus leidub vormide viljand (SO), viljand (d) kõrval ka winjalt (d) 'genug, reichlich' (vg. 1358, 1363), mis KKI murdekogude andmeil on üha kasutusel: viljand Rõu, Urv, Plv, Vas, Se. Selle vormi kasutussagedus on küllaltki suur; nii esineb Mägiste setu tekstide kogumikus³²⁴ viljand (ju-vva? jne.) lk-del 92, 118, 182 jm.

³²³ Besti õigekeelsuse-sõnaraamat. III köide. Tartu, 1937; M u u k E. Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu, 1936; õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. N u r m, E. R a i e t ja M. K i n d l a m. Tallinn, 1960; õigekeelsus-sõnaraamat. Toimetanud R. K u l l ja E. R a i e t. Tallinn, 1978.

Sünonüümipaarina on küllalt- ja viljalt-adverbide aren-
 gukäik kulgenud sama rada. Algupärane ablatiivne tüüp on säi-
 linud Põhja-Eestis, kuna Lõuna-Eestis on dissimilatsioonist
 tingitult toimunud kummalgi juhul muutus -lD > -nD.³²⁵ Võiks
 arvata, et vinäld-esinemus kajastab algupärase -lD säilimist,
 kusjuures dissimilatsioonile on allunud tüve l (viläld > vi-
 näld). Arvestades asjaolu, et ka teistes viisi- ja määraad-
 verbides on Lõuna-Eestis üldiselt kasutusel nD-line tüüp,
 tuleks seletusena siin siiski eelistada metateesi, mis mõis-
 tagi sai toimuda alles peale nD-lõpu tekkimist (viländ > vi-
 näld).

ärände 'ä ära': KKI andmeil ainuke murdevorm Tarvastust:
 koDun oli /tähed/ ärändE selGeš gppit. Mulgi murde alal on
 tähenduses 'ära' üsna tavaline äräDe-kuju, mille -De- on pä-
 rit De-illatiividest. Kontekst võimaldab siin sõnale ärändE
 anda ka tähenduse 'eraldi'. Sel juhul liitub ta tuletusli-
 kult nd-adverbidega, kuigi tegemist näib olevat üsna hilise
 ja juhusliku uusmoodustisega. Pole võimaltu, et ärändE on ka-
 he samal ajal meelde tulnud sõna äräniZ + äräDe kontaminat-
 sioon.

üksinda: Põhja-Eestis nagu kirjakeeleski on üldiselt
 kasutusel üksinDa, Lõuna-Eestis ütšindÄ. Eraldi märgitagu
 vorme silmapaistvate foneetiliste erinevustega: üksinä Kuu,
 üksinDi Saa, ütšinDe Trv, ütšinDe San, Plv, ütšinDi Trv,
 Hel, ütšintti Krk, Pst, Hls, ütšintte Hls. Wiedemanni sõna-
 raamatus leiduvad üksinda ja ütšindä kõrval veel samatähend-
 uslikud üksina (pt), üksines, üksnes, üksneste, üksinde,
 üksidas 'mur, allein' (vg. 1270) ja ütšite (d) 'allein, ein-
 zeln' (vg. 1278). Mitmed neist on possessiivsufiksilised;
 Kagu-Eesti üksidas on enne denasalisatsiooni kõlanud arvata-
 vasti üksindas. Põhja-Eestis tavalisem kui üksinda on üksi,
 üksipäini, üksipäinis. See kajastub ka vanas kirjakeeles,

324 M ä g i s t e J. Setukaistekstejä. SUST 159. Helsinki,
 1977.

325 viljalt-tüüpi peeti algupärasemaks juba möödunud sajan-
 dil. Vt. K r o h n J. Wiron kielioppi Suomalaisille. Helsin-
 ki, 1872. S. 157.

kus põhjaeesti tekstides on üksinda asemel alati üksi, üksipäinis vm., näit. G. Mülleril a. 1600 üxpeines³²⁶, Turu käsi- kirjas 17. sajandi esimesel poolel Vxpeinans, Vxpeines, H. Stahlil a. 1637 üxpeines, J. Kohtenil a. 1647 üxpennis, Andr. ja Adr. Verginiusel a. 1690 - 1701 ükspeines, Sõdurivandes a. 1697 - 1700 üxpeine, Esimeses poliitilises trükidokumendis a. 1700 üxpeine, Uues testamendis a. 1715 üxpäines jne.³²⁷ Ka lõunaeesti keelt viljelev J. Rossihnius ei kasuta ütsindä- vormi, temalgi järjepanu ütziues.³²⁸

Erinevalt eespool käsitletud viisi- ja määradverbidest ei piirdu ekstsessiivi meenutava üksinda-tüübi kasutamine ainult eesti keelega, vaid teda tuntakse ka isuri keeles ning Ingeri soome murdeis (üksintään, üksintää), kuhu ta on võinud siirduda eesti keelest.

Adverbi üksinda ekstsessiivses algupäras on kanelnud ju- ba A. Genetz.³²⁹ T. Särkkä on väitekirjas (lk. 189) välja pak- kunud kontaminatsioonivõimaluse yksin - yksinään + yksistään = yksintään, mis tuleb arvesse soome, aga mitte eesti keele puhul.

Eesti vanem kirjakeel (üksi, ütziues), murded (üksinä jt.) ning sugulaskeeled (sm yksin, yksinään, vdj ühs(i)nää, vps üksnänze) osutavad, et sõnast 'üks' on viljeldud vaadel- davas tähenduses kas instruktiivi või essiivi. Meie üksinda taandub kahtlematult varasemale possessiivsufiksilisele es- siivile üksina (< *üksinähen). Probleemiks on ainult selle d, mis kõige tõenäolisemalt on saadud ablatiivsest paralleelvõr- mist (vrd. üttilde Har). Lisatõendina peetagu silmas asjaolu, et ka adjektiiv üksildane on ablatiivilähteline. Vaivarast registreeritud üksindäine on tekkelt hiline (vrd. algupärasem üksinäine 'üksildane') ja ei tule kriteeriumina arvesse.

³²⁶ Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600-1606. Verh. GEG XV. Dorpat, 1891. S. 5.

³²⁷ S a a r e s t e A., C e d e r b e r g A. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. Lk. 26, 27, 37, 128, 199, 270, 271, 276, 329.

³²⁸ R o s s i h n i u s J. Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus der Sonntags-Evangelien und -Epis- teln und der Leidengeschichte Jesu. GEG XIX. Jurjev (Dorpat), 1896. S. 135, 173, 184, 209, 228, 229, 231.

Nagu näeme, pole nd- ja nt-liste viisi- ja määradverbide rühm oma tekkelt kuigi ühtne. Suunavat osa praeguste vormide kujunemisel on etendanud sünonüümi- ning antonüümi-paarides toimunud kontaminatsioon ja dissimilatsioon, millele on lisandunud veel tüübisisene analoogia. Nende tegurite koostoimel on sündinudki keelde rida määrsõnu, mis oma lõpudelt sarnanevad ekstsessiiviga, kuid algupäralt seda pole. Ainsateks ekstsessiivvormideks on eesti keeles küsimusele kust?, millest? vastavad sõnad kodunt, tagant ning murd. siint, kavent.

3.5. LATIIV

Eesti keele grammatikakirjanduses pole seni latiivile kui eri käändele tähelepanu pööratud. Ka H. Rätsepa koostatud kõrgkooli õppevahendis "Eesti keele ajalooline morfoloogia" II (1979) mainitakse tavaliste käänete kõrval ainult instruktiivi, ekstsessiivi ja prolatiivi.³³⁰ Parem pole olukord A. Laanesti teoses "Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse" (1975), kus ebaproduktiivsete käänete hulgas latiivi samuti ei nimetata.³³¹ Ometi leidub eesti ja teisteski läänemeresoome keeltes rida adverbideks kivinenud juhte, mis taanduvad varasemale latiivile. Seejuures on latiivi tüübigi niivõrd mitmepalgeline, et esindatud on kõik vanad soome-ugri keelte latiivi sufiksids. *-k ja *-n ulatuvad ilmselt juba uurali aluskeelde, soome-ugri aluskeelest pärineb *-j, kuna aga *s- element volga perioodist kaugemale ei küüni. Vaatleme järjekorvalt eesti keele latiivitüüpe nimetatud käändelõppude järjekorras, tuues võrdlevaid näiteid ka sugulaskeelist, ennekõike soome keelest. Uhtlasi viitame *k-, *-n-, *j- ja *s- elemendi tarvitamisele koafikseis.

*k - l a t i i v. Leidub kivistunud partikleis, mis vastavad või on vastanud küsimusele kuhu?, näit. koju (< *košo-k) 'koju', alla, murd. ala, ala (< *ala-k) 'alla', murd. eDaja,

³²⁹ G e n e t z A. Suomen partikkelimuodot. Helsinki, 1890. S. 151.

³³⁰ R ä t s e p H. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Lk. 81 jj.

eDaje (< *etäjä-k) 'vorwärts', taha, murd. taGaja (< *taka-
ja-k) 'zurück, rücklings, rückwärts', murd. ja vanas kirjak.
taa (< *taja-k) 'taha', kaha-sse, murd. kaha (< *kaha-k)
'kahasse', ũha (< *ũhsä-k) 'ũha, ikka'.

*k-lised vormid alluvad soome keeles aspiratsioonile
('), olles seega kergesti tuntavad, näit. kotia' (< *koti-
ja-k) 'koju', luo' (< *lõ-k) 'juurde', taa', vanas kirjak.
tagha (< *taja-k) 'taha', lähemmä' 'ligemale', murd. ala'
(< *ala-k) 'alla', etiä' 'ette, ettepoole', kahtia' 'kaheks,
pooleks'. *k-latiivi tuntakse kogu läänemeresoome keelealal,
kusjuures -k on paiguti säilinud muutumatuna (isuri allak
'alla' jt.).

*k-lised on ka mõned liitkäändelõpud, partiklite liit-
sufiks'id ja isegi algselt küsimusele kuhu? vastanud da-tege-
vusnimi, näit. ni-terminatiiv (metsani < *metsäni-k 'met-
sani'), sm lle-allatiiv (pojalle'), tsi-, tse-prolatiiv
(meritsi, sm meritse 'merd mööda'), nna-, ti-, sti-lõpuli-
sed adverb'id (sinna, ometi, suuresti), da-tegevusnimi (ma-
gada, sm maata < *maatta-k). Viimase latiivne tähendus
kuhu? paistab veel läbi ütlusest sm paneutui maata 'läks
magama'. Ka translatiivi käändelõpu üheks komponendiks on
arvatavasti latiivi k (k + s >> -ksi), kuigi ka teistsugu-
seid seletusvõimalusi on esitatud. Kahekordse *k-elementiga
on seega tegemist sõnas sm luokse' (< *lõkse-k) 'juurde'.
Latiivse *k-elementiga on moodustatud ka postpositsionaalse
päritoluga komitatiivi lõpp -ga (< *kansa-k) eesti keeles,
näit. leivaga, murd. leväga 'leivaga'.

Latiivse *k-elementiga partikleid leidub suuremal või
vähemal määral kõigis soome-ugri keelis. Mordva keeltes on
aga selle baasil arenenud uus produktiivne kääne - prola-
tiiv (ersamordva lej-ga 'jõge mööda').

*n - l a t i i v. Et eesti (kirja)keeles on nii sõna-
lõpuline *k kui ka *n kadunud, on nende häälikutega moodus-
tatud latiivide tuvastamine raskendatud. Tõsi, *-k puhul on
olukord mõnevõrra lihtsam, sest võru murde alal on see muu-

tunud üldiselt larüngaalklusiiliks (näit. ala^o 'alla'), kuna aga sõnalõpuline *n pole endast kuskil mingeid jälgi jätnud. Arvesse tulevate lekseemide võrdlus nii soome kui ka vadja keelega osutab siiski *n-latiivide võimalikkusele eesti keeles.

Uheks selliseks sõnaks on kirjakeelse vormi taas 'taas, jälle' vaste taa eesti läänepoolseis murdeis ja ka varasemas kirjakeeles. Nii soome vana kirjakeele taghan (loe: ta^han) 'taha', tygön (loe: t^uyön) 'juurde' kui ka vadja taga ja tüve (vadja varasem -n on andnud eelneva vokaali pikenduse) ei jäta kahtlust *n-latiivi olemasolust läänemeresoome keelealal. Toetudes soome vana kirjakeele esinemusele tagha (< *ta^ha-k), paigutasime eespool eesti murd. taa *k-latiivide rühma. On aga igati tõenäoline, et tänapäeva taa on kahelähteline (ka *ta^ha-n). Sellist otsust lubavad ennekõike teha soome läänemurded ja vana kirjakeel oma paralleelse esinemusega. Eesti läänemurdeil on teatavasti rikkalikult muidki ühisjooni just Edela-Soome keelealaga.

Keelendit taa 'taas, jälle' võib tänapäeval kohata piiratult veel Saaremaal, näit. küll ta taa koju tuleb 'küll ta jälle koju tuleb' Khk, kuid varem on selle tarvitamine olnud üldisem, nagu osutavad Wiedemanni sõnaraamatu ja vana kirjakeele näited: taa = taas, taa (I), taade (d) = taha, taas (tās) (taa) 'wieder, wiederum' (Wied., vg. 1103), siin ma ollen ta (He 378) 'siin ma olen jälle', Ja ta ütleb teine kirri: Nemmad peavad näggema ... (Joh, 19, 37) 'Ja jälle ütleb teine kiri: Nemad peavad nägema ...', Härja koorm olli ta raskem (Wmn J³ 120), ta tahhame tänna ühest wägga kuulsast mehhest nisammasuggust luggu ja asja kulutada (Mas. N III 258) 'jälle tahame täna ühest väga kuulsast mehhest niisamasugust lugu ja asja kuulutada'.³³² Viimane näide on O. W. Masingult, kes pärines Ida-Eesti murdealalt. Sealse taa ja vadja taga (*ta^ha-n) kokkukuulumises pole mingit kahtlust. Wiedemanni sõnaraamatu taa tuleb aga lugeda kahesilbi-

³³² S a a r e s t e A. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. IV. Stockholm, 1963. Vg. 270.

lisena ta_(e), kus silbipiir varasema *δ kohal on veel säilinud.

Teine sõna, milles tuleb näha varasemat *n-latiivi, on keelendist koht 'koht' tuletatud kohe (< *koh_{sen}), eriti selle post- või prepositsioonina kasutatavad murdevormid. Selles funktsioonis viljeldakse kohe-vormi saarte murdes, kuid mõningal määral on ta tunginud ka kirjakeelde, näit. tuli kohe teed 'tuli tee suunas', suits tõuseb kohe taevast 'suits tõuseb taeva suunas' (Kihnu), ta elab meie kohe 'ta elab meie vastas' (Kihelkonna), näitas mu kohe rusikat 'näitas minu peale rusikat' (Põide); korstnad, millest paksu suitsu ... kohe taeva veert kihardub (Rid. ÖMK 25) 'korstnad, millest paksu suitsu ... otse vastu taeva serva lookleb'.³³³ Postpositsioonina on kohe-vormi oma sõnaraamatust esitanud ka Wiedemann: tema rägib minu kohe 'er redet in Beziehung auf mich', meie kohe 'uns gegenüber', õnne kohe 'zum Glück' (Wied., vg. 321). Adverbiks kivinenud vormi õnnekohe on sel sajandil kasutanud ka kirjanik A. H. Tammsaare.³³⁴ Eesti kohe vasteks soome keeles on kohden, mida kirjanduses on samuti käsitletud latiivina.³³⁵

Soome keeles on veel teisigi *n-latiivi rudimente, nende hulgas ka taaman 'tahapole' ja rahvalaulude keeles kahan (< *kah_{sa-n}) 'eraldi, lahku'. Pole võimatu, et soome grammatikais instruktiivina esitatavad ma-tunnuselised infinitiivid, näit. verbist mennä 'minna' aktiiv menemä-n ja passiiv mentämä-n (pitää menemän 'peab minema'), on algselt samuti latiivse lähtega. Et eesti keeles on ma-infinitiivi illatiivi ja instruktiivi (latiivi) vahelt vahe kadunud (säilinud veel muredeti möödunud sajandil³³⁶), siis keeleajaloolisil kaalutlusil saame vanast latiivist rääkida ainult pidama-verbiga moodustatud konstruktsioonides (ta peab mi-

³³³ S a a r e s t e A. Eesti keele mõisteline sõnaraamat III. Stockholm, 1962. Vg. 446.

³³⁴ Ibid. Vg. 824.

³³⁵ H a k u l i n e n L. Suomen kielen rakenne ja kehitys. S. 110.

³³⁶ A l v r e P. Sada aastat Wiedemanni eesti keele grammatikat // Keel ja Kirjandus. 1975. Nr. 12. Lk. 724.

nema 'ta peab minema', peab mindama 'tuleb minna').

Koafiksina tuleb *-n läänemeresoome keelealal esile ka illatiivis (*-sen) ja allatiivis (*-len > -llen), näit. sm veneeseen < *venehesen 'paati', veneelle < *venehelen 'paadile', murd. kalallen 'kalale'. Et vadja le-, lle-lõpuline allatiiv (tõle 'tööle') on vastuvaidlematult *len- (aga mitte *lek-) lähteline, tuleb seda seika arvestada ka eesti keele le-lõpulistele allatiivivormide rekonstrueerimisel. Seisukohaga, nagu taanduks ka eesti terminatiivi lõpp -ni (jõeni 'jõeni') varasemale n-latiivile³³⁷, ei saa ühineda.

*nnik-terminatiivi latiiivseks osaks on ainult *-k, kuna aga nn on konsonantse essiivi (lokatiivi) aines (vrd. sinna < *sinnä-k 'sinna').

Ule kaugemate sugulaskeelte ulatub *n-latiiv otsaga samojeedi keeltesse (näit. nganassaani taga-n 'ära, taha'), mis näitab tema põlvnemist uurali algkeelest.³³⁸

*j - l a t i i v. Soome-ugrilise päritoluga j-latiivi olemasolule mitmetes keeltes on esimesena juhtunud tähelepanu Y. H. Toivonen.³³⁹

Eesti keeles kuuluvad sellesse rühma niisugused adverbid, nagu läbi (< *läpei < läpe + j) 'läbi', ligi 'lähedale; lähedal', katki 'katki', lõhki 'lõhki', rikki 'rikki' ja ka tõenäoliselt eri- 'eraldi; spetsiaalselt' (vrd. sm murd. meni erē poikki 'brach entzwei'). Soome keeles on *j-latiivide veelgi arvukamalt: auki 'lahti', kohti 'suunas', yli 'üle', puhki 'lõhki', ilmi 'ilmsiks', murd. äärei 'besonders, sehr, ganz', tajei (< *tajei) 'hinter; hinten' jt.

*j-latiivile taanduvad ka mitmed permi ja obiugri keelte partiklid, kuid eriti laia levikuga on see ungari keeles. Sellistele adverbidele, nagu belé (kus *e + j > ej > ē) 'sisse' jt. liitub translatiivi produktiivne sufiks -vé, -vá, milles v on siirdehäälik (tetõ 'katus': tetõvé 'katuseks').

³³⁷ H a j d ó P. Bevezetés az uráli nyelv tudományba (a magyar nyelv finn-ugor alapjai). Budapest, 1976.

³³⁸ A l v r e P. Adverbide eesti taga - samojeedi *taka-pronominiaalsest päritolust // BSA VIII, 1962. Lk. 147-153.

Lapi keeles on latiivsed *j ja *n liitunud, andes illatiivi käändelõpu *-jen, mis funktsioonilt vastab nii läänemeresoome illatiivile kui allatiivile. Tänapäevaks on sellised vormid kulunud i-lõpuliseks (norralagi goattai 'kotta'). Teistest keeltest puuduvad näited *j-i kombineerumisest muude käändelõppudega,

*s - l a t i i v. Latiivi sufikseist on noorim *-s. Seda on konstateeritud ainult kõige läänepoolsemaist soomeugri keelist, läänemeresoome, lapi ja volga rühmast.

Besti keeles ilmneb -s selliseis partikleis, nagu üles 'üles', taas 'jälle' (algelt: 'tagasi', vrd. murd. taasperi 'tagurpidi') ja siis 'siis' (pronoomenitüvel se-baseeruvana³⁴⁰). Soome keelest lisatagu kauas (< *kaua-s) 'kaugele', lähes 'ligikaudu' (algelt: 'lähedale'), ulos (< *ulo-s) 'välja', edemmas 'edasi, kaugemale', ylemmas 'ülespoole, kõrgemale' jts.

Kui peame silmas iidset kolme vormiga kohakäänete süsteemi, siis *s-kääne (sm kaua-s) vastas küsimusele kuhu? (nagu veel tänapäeval mordva illatiivides), kus?-käändeks oli lokatiiv (sm kauka-na 'kaugel') ja kust?-käändeks separatiiv (sm kauka-a < *kauka-ša 'kaugelt'). Volga perioodil toimus s-elementi baasil sisekohakäänete väljakujunemine, kusjuures *s sattus koafiksi ossa nii inessiivis (*-sna, *-snä > *-ssa, *-ssä) kui ka elatiivis (*-sta, *-stä). Mordva keeltes on *-s üha kasutusel produktiivse käändelõpuna (ersamordva illat. lej-s 'jõkke', kudo-s 'majja'). Lapi keeles piirdub aga s-i tarvitamine suunda osutavate adverbidega (norralagi bajas 'üles', vuolas 'alla' jt.), meenutades seega selle formandi kasutamist läänemeresoome keelis.

Mõnede uurijate arvamus, nagu ulatuks *s-latiiv ka permi keeltesse, pole leidnud kinnitust. E. Itkonen on osutanud, et komi keele Koola murdes esinev las-lõpuline aproksi-

339 Toivonen Y. H. Zur Vorgeschichte des ungarischen Lativs // FUF XXVIII. S. 9 ff.

340 Alvre P. Pronoomeni see tüvedest läänemeresoome keeltes. Lk. 131 jj.

latiiv (=Školalas dore muni 'ta läks kooli suunas') sisaldab tegelikult 3. isiku possessiivsufiksi.³⁴¹

Esitatust on selgunud, et eesti keel nagu mitmed teisedki soome-ugri keeled on säilitanud endas rikkalikult jälgi tänapäevaks ebaproduktiivseks muutunud latiivist. Analüüsi käigus tõi esime nelja eri latiivitüübi olemasolu, mida tuleks eesti keele edaspidises grammatikakäsitluses silmas pidada.

³⁴¹ I t k o n e n E. Esiintyykö s-latiivi permiläisissä kielissä? // Virittäjä. 1966. S. 273 ym.

L U H E N D I D

A. Kirjanduse ja allikate lühendid

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis); ABS = 1) murdevihikkogude segasari Keele ja Kirjanduse Instituudis (koopiad TRU eesti keele kateedris); 2) S t a h l H. Anführung zu der Ehstnischen Sprach. Revall, 1637; AL = A. L a a n e s t i isiklikud kogud; EK 22-40 = "Eesti Keel" 1922-1940; EKK M = murdemorfoloogiad TRU eesti keele kateedris; EKMh = K e t t u n e n L. Esstin kielen äännehistoria. SKST 156. Helsinki, 1929; EM, EM I = Eesti murded I. T a n n i n g S. Mulgi murdetekstid. Tallinn, 1961; ES = H u p e l A. W. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen. Riga; Leipzig, 1780; ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat; EST = Emakeele Seltsi toimetised; EVM = P e n t t i l ä A. Eräs vakkasuomalainen monikonmuodostus // Virittäjä. 1939; EVRKM = P e e g e l J. Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Tartu, 1954 (Kandidaadiväitekiri TRU Teaduslikus Raamatukogus); FUF = Finnisch-ugrische Forschungen; GE = A h r e n s E. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Ester Theil: Formenlehre. Revall, 1853; GES = W i e d e m a n n F. J. Grammatik der Ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875; HH = S t a h l H. Hand vnd Haussbuches Für die Pfarherren / vnd Haussväter Ehstnischen Fürstenthumbs [I-IV] Theil. Riga; Revall, 1632-1638; HMH = A r i s t e P. Hiiu murrete häälikud. Tartu, 1939; HO = O j a n s u u, H. käsikirjalised kogud "Esthonica I-V" Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis; HOK = K a r s t e G. Havaintoja olosijojen käytöstä Säkkijärven murteessa. Vähäisiä kirjelmiä LXXXIII. Helsinki, 1932; Horn. = H o r-

n u n g J. Grammatica Esthonica brevi, Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga, 1693; ID = P o r k k a V. Ueber den Ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte. Helsingfors, 1885; IMR = L a a n e s t A. Isuri murrete rühmitamisest // KKIU VI. Tallinn, 1961; IVM = T o o m s e M. Ida-Vai-
 vara murdest // ÕESA. Tartu, 1938; KA = H e l l e A. Th. Kurtzgefaßte Anweisung Zur Estnischen Sprache. Halle, 1732; KFMH II = L i n d é n E. Kaakkois-Hämeen murteiden äänne-
 historia II. Helsinki, 1944; KKIU = Keele ja Kirjanduse Ins-
 tituudi uurimused; KKI US = Keele ja Kirjanduse Instituudi
 üldsõnavarakogu; KMH = L o o r i t s O. Kõpu murde hääli-
 kutelugu. Tartu, 1939; L = N i i l l u s V. Leivu murde
 *est-adjektiivide pluurali partitiivist // Eesti Keel ja
 Kirjandus. 1941; LK = L. K e t t u n e n i käsikirjalised
 kogud (Helsingis); M = murdemorfoloogia ülevaated TRU eesti
 keele kateedris; MГЯ = Д е н с у Я. Я. Материалы по голо-
 рам води // Западнофинский сборник. Труды Комиссии по изу-
 чению племенного состава населения СССР и сопредельных стран
 16. Ленинград, 1930; MK = L a u g a s t e E.,
 N o r m a n n E. Muistendid Kalevipojast, Tallinn, 1959;
MLO = G ö s e k e n H. Manuctio ad Linguam Oesthonicam.
 Reval, 1660; MN = "Marahwa Näddala-Leht"; MOS = H a h n s -
 s o n J. A. Muoto-opillinen selitys Eurajoen, Lapin, Rauman,
 Pyhänmaan, Laitilan ja Uudenkirkon pitäjien kielestä // Suo-
 mi II : 8, 1870; MVK = M u s t o n e n O. A. F. Muistoon-
 panoja Vatjan kielestä // Virittäjä I. Helsingissä, 1883;
NEP = Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller
 aus den Jahren 1600-1606. Varh. GEG XV. Dorpat, 1891; NVK =
 K e t t u n e n L., P o e t i L. Näytteitä vatjan kie-
 lestä. SUST LXIII. Helsinki, 1932; PA = P. A r i s t e
 isiklikud kogud; PP = Pajatusi põhjarannikult. Valimik kor-
 respondentide murdetekste II. Tallinn, 1957; RMPJ = M ä -
 g i s t e J. Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. ACUT
 B VII 3. Tartu, 1925; SC = T o o m s e M. Son correspon-
 dant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée
 dans les dialectes littéraires de l' Estonie du nord-est //
ÕESA. Tartu, 1938; SKMK I = Suomen kansamurrekirja. Länsi-

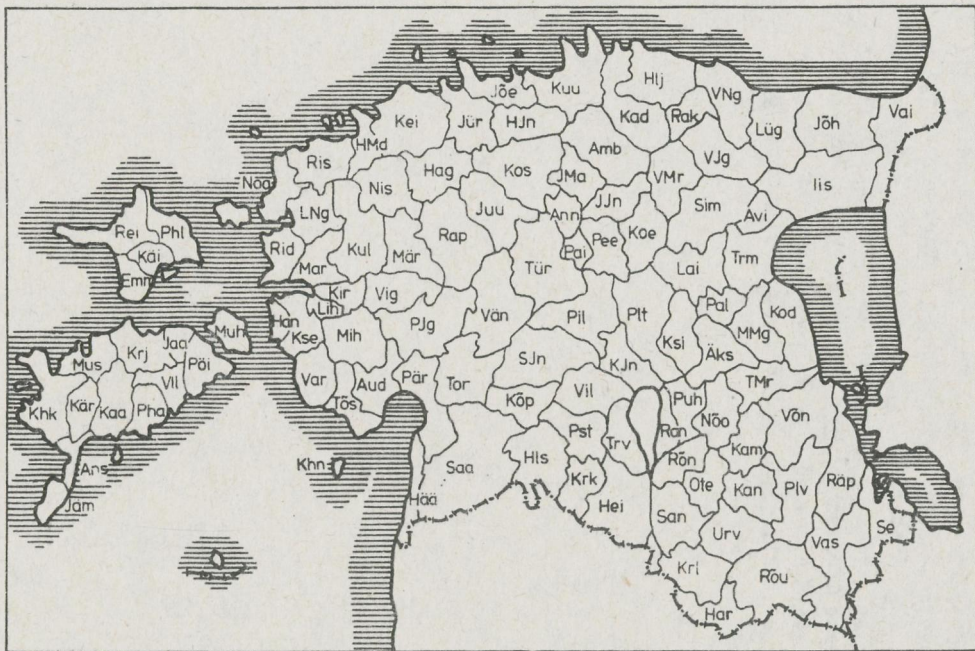
murteet. Julkaisseet Kotikielen Seura ja Sanakirjasäätiö. Porvoo; Helsinki, 1940; SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia; SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot IV₃. Valtjalaiset Runot. Helsinki; SULK = R o s s i h n i u s J. Südestrnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidengeschichte Jesu. Verh. GEG XIX. Jurjew (Dorpat), 1898; SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja; SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia; TD = N i i l u s V. Choix de textes dialectaux leivu // ÖESA 1936; UAJb = Ural-altaische Jahrbücher; UKD = K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche Untersuchung über den kodaferischen Dialekt. SUST XXXIII. Helsinki, 1913; VEKVM = S a a r e s t e A., C e d e r b e r g A. R. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524-1739. Tartu, 1925-1931; Verh. GEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft; VESKM = Valimik Ema-keele Seltsi korrespondentide murdetekste I. Tallinn, 1956; VEV = N o r m a n n E. Valimik eesti vanasõnu. Tallinn, 1955; VH = A l a v a V. Valtjalaisia häätapoja, häälauluja ja -itkuja. Vähäisiä kirjelmiä XLII. Helsingissä, 1908; VKD = K e t t u n e n L. Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferischen dialekts. SUST XXXIV. Helsinki, 1913; VKG = A r i s t e P. Vadja keele grammatika. Tartu, 1948; VKAH = K e t t u n e n L. Valtjan kielen äännehistoria. Eripainos aikakauskirjasta "Suomi". Helsinki, 1915; VKAH² = K e t t u n e n L. Valtjan kielen äännehistoria. Toinen painos. SKST 185. Helsinki, 1930; VM = A r i s t e P. Vadja muinasjutte. EST 4. Tallinn, 1962; VV = P o s t i L. Valtjan ja viron a-, ä-monikon alkuperästä // Virittäjä. 1934; WED = W i e d e m a n n F. J. Versuch ueber den wer- roestnischen Dialekt. St. Petersburg, 1864; WG = A h l - q v i s t A. Wotisk grammatik jemte språkprof och ordför- teckning. Helsingfors, 1856; Wied. = W i e d e m a n n F. J. Eesti-Saksa Sõnaraamat. Kolmas muutmatu tr. Tartu, 1923. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn, 1973; WS = A r i s t e P. Wotische Sprachproben // ÖESA. Tartu, 1935; ÖESA = Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat; ÖS = Õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn,

1960; ÖS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Teine trükk. Tallinn, 1976. KMA = R u o p p i l a V. Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. Helsinki, 1955; ATSM = P o r k k a L. Äänneopillinen tutkimus Suursaaren murteesta, 1911. (Käsikiri Helsingi Ulikooli soome keele kateedris); ATTM = Ä i m ä F. Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. Vähäisiä kirjelmiä XXXI. Helsinki, 1901.

B. Keelte, murrete ja murrakute lühendid

Amb = Ambla; Ans = Anseküla; Aud = Audru; e = eesti keel; eL = Lõuna-Eesti murded; eP = Põhja-Eesti murded; eR = (Kirde-Eesti) rannikumurre; Han = Hanila; Har = Hargla; Hel = Helme; Hii = Hiiumaa; HJn = Harju-Jaani; HLj = Haljala; Hls = Halliste; HMd = Harju-Madise; Hää = Häädemeeste; I = idamurre; Iis = Iisaku; Ild = Ildovõõ; is = isuri keel; Itš = Itšäpäivä; Jaa = Jaani; Jarv = Jarvigoistšülä; JMd = Järva-Madise; Joe = Joenperä; Jum = Juminda; Juu = Juuru; Jõe = Jõelähtme; Jõg = Jõgõperä; Jõh = Jõhvi; Jäm = Jämaja; K = keskmurre; k = komi keel; Kaa = Kaarma; Kad = Kadrina; Kam = Kambja; Kan = Kanepi; Kat = Kattila; Kei = Keila; Khk = Kihelkonna; Khn = Kihnu; Kir = Kirbla; KJn = Kolga-Jaani; Klii = Kliimettina; Kod = Kodavere; Kos = Koslova; Kot = Kotko; Kra = Kraasna; krj = karjala keel; Krk = Karksi; Krl = Karula; Kse = Kose; Ksi = Kursi; Kuu = Kuusalu; Kõp = Kõpu; Kõrv = Kõrvõttula; Käs = Käsmu; L = läänemurre; lad = ladina keel; Lei = Leivu; LNg = Lääne-Nigula; lt = läti keel; Lut = Lutsi; Luu = Luutsa; lv = liivi keel; Lüg = Lüganuse; Ma = Mati; Mah = Mahu; Mar = Martna; md = mordva keel(ed); mdE = ersa keel; mdM = mokša keel; Mih = Mihkli; Muh = Muhu; Mus = Mustjala; Mär = Märjamaa; Ote = Otepää; Pai = Paide; Pal = Palamuse; Peen = Peenrudja; Phl = Pühalepa; Pih = Pihlaala; Pil = Pilistvere; Plt = Põltsamaa; Plv = Põlva; Pon = Pontizõstšülä; Pet = Paistu; Puh = Puhja; Pum = Pummala; Pär = Pärspää; Põi = Põide; R = (Kirde-Eesti) rannikumurre; Rak = Rakvere; Ran = Rannu; Rei = Reigi; Rid = Ridala; Rõn = Rõngu; Rõu = Rõuge; Räp = Rääpina; S = saarte

murre; Saa = Saarde; San = Sangaste; Se = Setumaa; Sim =
Simuna; SJn = Suure-Jaani; sks = saksa keel; sm = soome
keel; T = Tartu murre; Tor = Tori; Trm = Torma; Trv = Tar-
vastu; Tõs = Tõstamaa; Tür = Türi; udm = udmurdi keel;
ung = ungari keel; Urv = Urvaste; V = Võru murre; Vai =
Vaivara; Van = Vanaküla ; Var = Varbla; Vas = Vastseliina;
vdj = vadja keel; vdjI = vadja keele idamurre; vdjL =
vadja keele läänemurre; Vig = Vigala ; Vll = Valjala;
VMr = Väike-Maarja; vn = vene keel; VNg = Viru-Nigula;
vps = vepsa keel; vpsP = vepsa keele põhjamurre; Võn =
Võnnu; Aks = Aksi.

Eesti kihelkondade kaart nimelühenditega.

B I B L I O G R A A F I A T

- A-mitmuse päritolust // Emakeele Seltsi Aastaraamat X, 1964. Tallinn, 1964. Lk. 57-80.
- i-mitmuse päritolust // Nonaginta. Tallinn, 1963. Lk. 78-94.
- Kahest väljasurnud käändest // Keel ja Kirjandus. 1964. Nr. 9. Lk. 543-547.
- Keeleajalooline pilk eesti muutkondade süsteemile // Keel ja Kirjandus. 1964. Nr. 2. Lk. 99-104; Nr. 3. Lk. 149-157; Nr. 4. Lk. 218-225.
- Kehaosi märkivate nimetuste numerusest // Keel ja Kirjandus. 1962. Nr. 2. Lk. 97-104; Nr. 3. Lk. 160-168.
- Konsonanttüveliste sõnade astmevahelduse määramisest // Keel ja Kirjandus. 1965. Nr. 2. Lk. 85-92; Nr. 3. Lk. 158-164.
- Kontamineerunud de-mitmus // TRÜ Toim. 574. Töid eesti filoloogia alalt. 8. Eesti keele grammatika probleeme. Tartu, 1981. Lk. 3-10.
- si-mitmuse probleeme // Keel ja Kirjandus. 1966. Nr. 3. Lk. 156-164.
- Terminatiivseist konstruktsioonidest terminatiivini. Terminatiivne illatiiv // Keel ja Kirjandus. 1971. Nr. 6. Lk. 345-351.
- Tugevaastmelise i-mitmuse probleeme // Emakeele Seltsi Aastaraamat 13, 1967. Tallinn, 1968. Lk. 23-35.
- Wie ist der estnische auf -st auslautende Translativ entstanden? // Советское финно-угроведение XIX, 1983. S. 161-164.

A u t o r i s t

Monograafia autor Paul Alvre on praegusaja tuntumaid ja tunnustatumaid soome-ugri keelte uurijaid Eestis. Ta on sündinud 3. jaanuaril 1921.a. Tartus. Õppinud 1932-40 H. Treffneri gümnaasiumis, 1940-43 Tartu Ülikoolis, 1943-46 Helsingi Ülikoolis. Aastail 1946-48 töötas ta eesti keele lektorina Jyväskylän Pedagoogilises Instituudis. 1948-67 oli keskkooliõpetaja Viljandis, kus jätkas ka tööd juba Soomes alustatud väitekirja kallal. 1966. a. kaitses ta Tartu Riiklikus Ülikoolis väitekirja "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin", mis tunnistati filoloogiadoktori kraadi vääriliseks. 1968. aastast töötab P. Alvre TRÜ soome-ugri keelte kateedri professorina.

P. Alvre uurimisala on ulatunud eesti keelest kaugeimate sugulaskeelteni. Ta on kasutanud peamiselt võrdlev-ajaloolist meetodit, mis eeldab head uurali keelte tundmist. Mainitagu siinkohal näiteks üht esimestest uurimustest "Adverbide eesti taga - samojeedi *taka-pronominaalsest päritolust" (1962). Uurimusi on P. Alvrel ilmunud eesti, soome, vadja, karjala,

vepsa, liivi jt. soome-ugri keelte kohta. Rida teaduslikke artikleid haarab kogu läänemeresoome keelerühma ("Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades", 1973; "Läänemeresoome keelte mitmusetüvedest (peamiselt ühesilbilisis noomeneis)", 1975 jt.). Pikka aega on tema huvi köitnud eesti vanema kirjakeelega seotud küsimused, uurimistöö tulemuseks on artiklid "Vana kirjakeele küsisõnu" (1976), "Vana kirjakeele hüüs - hüis" (1977) jt. Vana kirjakeele ainestikku on P. Alvre aina kasutanud võrdlusmaterjalina mitmesuguste eesti keele ajaloo probleemide lahendamisel. P. Alvre on ka pidevalt välja pakkunud uusi etümoloogiaid.

Suure populaarsuse on võitnud P. Alvre laiemale kasutajaskonnale mõeldud soome keele õpivahendid "Soome keele õpik iseõppijaile" (1967, 1971), "Soome-eesti vestlussõnastik" (1969, 1973, 1977), "Soome keeleõpetuse reeglid" (1969) ning "Soome sõnakonstruksioone ja väljendeid" I-VII (1977-79).

Ule kahekümne aasta on P. Alvre töötanud TRU soome-ugri keelte kateedri õppejõuna. Tuleb hinnata tema osa meie fenougristide kaadri ettevalmistamisel, olgu seda siis huvitava lektorina või suure hulga tarvilike õpivahendite autorina ("Uurali keelte ajaloolise foneetika harjutusülesanded ja materjalid" I-II, 1979, 1981, 1985; "Soome vana kirjakeele harjutusülesanded, tekstid ja sõnaseletused", 1978, 1981, 1987; "Soome-ugri keelte ajalooline grammatika" I, 1983, 1987 jt.).

Pidevalt on P. Alvre meeli köitnud eesti keele morfoloogia. Käesolev monograafia sisaldab osa sellealastest uurimistööst.

T o i m e t a j a

S I S U K O R D

	lk.
Saateks	3
1. MUUTKONNAD	4
1.1. Eesti muutkondade kujunemine	5
1.2. Astmevahelduse määramine konsonanttüvelistes sõnades	43
2. ARV	68
2.1. i-mitmuse päritolu	69
2.2. Tugevaastmeline i-mitmus	88
2.3. a-mitmus	100
2.4. si-mitmus	128
2.5. Kontamineerunud de-mitmus	142
2.6. Kehaosi märkivate nimetuste numerusest	148
3. KÄANDED	175
3.1. Akusatiiv ja instruktiiv	176
3.2. Terminatiivne illatiiv	185
3.3. Translatiiv	195
3.4. Ekstsessiiv	199
3.5. Latiiiv	210
Lühendid	217
Eesti kihelkondade kaart nimelühenditega	222
Bibliograafiat	223
Autorist	224

Alvre, P.

A54 Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat. - Tln.:
Valgus, 1988. - 228 lk. - (Emakeele Seltsi Toimetised
nr. 23).

ISBN 5-440-00290-1

Monograafias vaadeldakse eesti käänd- ja pöörd-
kondade kujunemist, arvu kui grammatilise kategooria
erisuguseid morfoloogilisi väljendusviise ning olulisi
momente käändesüsteemi omapärast.

Huvipakkuv raamat filoloogidele.

81.2E

A $\frac{4602000000 - 170}{902(15) - 88}$ tellitud

Академия наук ЭССР. Известия общества родного языка
№ 23.

Пауль Алвре. О морфологии эстонского литературного
языка и диалектов.

Художник-оформитель И.Пяэзуке. Таллин, "Валгус".
На эстонском языке. Toimetaja T.Kukk. Kunstiline
toimetaja R.Eilsen.

Trükkida antud 04.07.88. Formaats 60x90/16.

Trükipaber nr.1. Masinakiri. Rotaprint. Tingtrüki-
poognaid 14,25. Tingvärvitõmmiseid 14,51. Arvestus-
poognaid 12,60. Trükiarv 600. Tellimuse nr. 185.
Hind rbl. 2.60. Tellitud. Kirjastus "Valgus", 200090
Tallinn, Pärnu mnt. 10. ENSV TA rotaprint, 200001
Tallinn, Estonia pst. 7.

Цена 2 руб. 60 коп.

ISSN 0233-9439

EESTI KIRJA-JA MURDEKEELE MORFOLOOGIAT

PAUL ALVRE

EESTI KIRJA-
JA
MURDEKEELE
MORFOLOOGIAT

ISBN 5-440-00290-1

www.books2ebooks.eu